

Віктимологічні
аспекти злочинності

Кримінологічні дослідження

2006

Луганський гуманітарний центр
Луганський державний університет внутрішніх справ
Кафедра кримінології та соціології
Лабораторія соціологічних
і кримінологічних досліджень

Віктимологічні аспекти злочинності

Кримінологічні дослідження

Випуск 1

Луганськ
2006

УДК 343.988:343.9.018
ББК 67.99(4Укр)308
В-43

Редакційна колегія: В.І. Поклад, кандидат філософських наук, доцент (відповідальний редактор); Є.О. Гнатенко, кандидат філософських наук, доцент; І.О. Топольскова, кандидат юридичних наук, доцент; Ю.Л. Приколотіна, ад'юнкт; Т.О. Педіско, ад'юнкт; О.П. Кацаваленко, викладач кафедри кримінології та соціології Луганського державного університету внутрішніх справ

**В-43 Віктимологічні аспекти злочинності: Кримінологічні дослідження. Випуск 1 /Луган. держ. ун-т внутр. справ; Луган. гуманіт. центр; [Відп. ред. В.І. Поклад]. - Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. - 152 с.
ISBN 966-2905-12-X**

Збірка містить наукові статті й доповіді за матеріалами проведених кримінологічних досліджень, які були представлені на конференції "Віктимологічні аспекти злочинності" (27-28 жовтня 2005 року). Окремо репрезентовані дослідження молодих науковців, які стали лауреатами конкурсів на краще кримінологічне дослідження в 2002-2004 роках.

Збірку розраховано на науковців, ад'юнктів, аспірантів, курсантів, усіх, хто зацікавлений у дослідженні причин та умов злочинності, а також заходів її попередження.

Усі статті та дослідження подані в авторській редакції.

УДК 343.988:343.9.018
ББК 67.99(4Укр)308

ISBN 966-2905-12-X

© Луганський гуманітарний центр, 2006
© Луганський державний університет
внутрішніх справ, 2006

КРИМІНОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

Стан сучасної вітчизняної кримінологічної науки можна визначити як транзитивний. Тривалий час її розвиток перебував під міцним впливом однієї ("єдино вірної") методологічної парадигми, яка, м'яко кажучи, не дуже привітно ставилась до певних кроків вліво-вправо від генеральної лінії розвитку радянської кримінології. Ідеологічний тиск, відірваність від світових вчених, засекреченість досліджень не сприяли розвитку науки у контексті досліджень науковців інших країн. Традиція та інерція виявилися настільки міцними, що навіть зараз, через півтора десятка років самостійного розвитку, вітчизняна кримінологія в основному залишається, за образним висловом А. Зелінського "блазнем при дворі його величності кримінального права". За офіційною номенклатурою наук кримінологія належить до юридичних дисциплін, що позначається на характері емпіричної бази наукових досліджень, де переважають дані кримінальної статистики, матеріали кримінальних справ і таке інше.

Та все ж певні зміни відбуваються. Кримінологи все частіше звертаються до передового зарубіжного досвіду, збільшується арсенал використання новітніх методик збору та аналізу інформації про злочинність.

Особливого значення набуває у контексті входження української кримінології до світового наукового простору створення міцних емпіричних засад для розробки (перевірки) окремих теоретичних моделей злочинності. Використання напрацювань соціології, соціальної психології, демографії, статистики при організації та проведенні емпіричних досліджень покликане значно розширити наукові уявлення про дійсний стан злочинності, про її фактори, про особу злочинця тощо.

Основами сучасного наукового аналізу злочинності повинні володіти і працівники правоохоронних органів. У Луганському державному університеті внутрішніх справ викладання кримінології пе-

редбачає засвоєння курсантами та студентами практичних навичок збору, обробки та аналізу первинної кримінологічної інформації шляхом проведення самостійних міні-досліджень. Для їх проведення формуються дослідницькі групи, які очолюють претенденти на оцінку "відмінно". За допомогою наукових керівників (викладачів, ад'юнктів та магістрантів кафедри кримінології і соціології) юнаки та дівчата самостійно обирають тему дослідження, розробляють програму та методичний інструментарій, проводять збирання первинної інформації, обробку та аналіз даних. Починаючи з 2000 року проводяться внутрішні конкурси таких досліджень, у яких щороку беруть участь від 40 до 80 дослідницьких груп курсантів та студентів ЛДУВС.

У 2002 році було прийнято рішення про залучення до конкурсу робіт представників інших навчальних закладів та про проведення підсумкових конференцій. Вже відбулись чотири такі конференції:

2002 рік - *"Специфіка регіональної злочинності"* (60 учасників з Луганська, Львова, Херсона, Сімферополя, Донецька; 20 доповідей на двох секціях ("Специфіка злочинності в регіонах України" і "Регіональні особливості боротьби зі злочинністю");

2003 рік - *"Конфлікти та злочини"* (60 учасників з Луганська, Києва, Херсона; 24 доповіді на двох секціях ("Методологічні та методичні проблеми вивчення злочинності" і "Конфліктологічний аналіз девіантної та делінквентної поведінки").

2004 рік - *"Насильство у конфліктах та злочинах"* (60 учасників з Луганська, Харкова, Дніпропетровська, Херсона, Івано-Франківська; 35 доповідей на двох секціях ("Кримінальне насильство та його попередження" і "Соціально-психологічні аспекти насильства в деструктивних конфліктах"; "крутий стіл": "Насильство як глобальна проблема сучасності").

2005 рік - *"Віктимологічні аспекти злочинності"* (60 учасників з Луганська, Харкова, Херсона, Дніпропетровська, Донецька, Тольятті, Ростова-на-Дону; 28 доповідей на трьох секціях ("Жертви насильницьких злочинів", "Жертви корисливих злочинів" та "Віктимологічні та конфліктологічні аспекти попередження злочинності"; "крутий стіл" "Тенденції та перспективи розвитку віктимології").

Напередодні конференції щороку проводиться конкурс емпіричних досліджень з кримінології. Кращі роботи рекомендуються до участі у конференції. Всього проведено чотири таких конкурси. Їх переможцями стали:

2002 рік - Савицький О.В. (Луганська академія внутрішніх справ) *"Фактори і умови першого вживання наркотиків"*,

2003 рік - Коваленко В.П., Павленко І.М., (Луганська академія внутрішніх справ) *"Сім'я як фактор віктимності"*,

2004 рік - Легеза Ю. (Запорізький юридичний інститут МВС) *"Ставлення молоді до розповсюдження продукції, яка пропагує культ насильства та жорстокості"*;

2005 рік - Коломієць В.В. (Луганський державний університет внутрішніх справ) *"Кримінологічний портрет жертви вуличних пограбувань"*.

У організації та проведенні конференції активну участь беруть місцеві відділення Кримінологічної асоціації України, Соціологічної асоціації України, Товариства конфліктологів України, Національної служби посередництва та примирення, Луганський гуманітарний центр.

Слід відзначити, що переважна більшість учасників конференції та лауреатів конкурсів кримінологічних досліджень з числа курсантів продовжують роботу над обраними темами як ад'юнкти. Отримані ними навички опрацювання емпіричної інформації активно використовуються у роботі над дисертаційними дослідженнями.

У даному збірнику публікуються в основному доповіді учасників конкурсів кримінологічних досліджень та науково-практичної конференції молодих науковців 2005 року. Особливо подаються матеріали досліджень, автори яких стали лауреатами конкурсів попередніх років. Сподіваємось, що вони зацікавлять читачів своїми оригінальністю тем, апробацією новітніх методів емпіричної кримінології та нестандартними висновками. До того ж колектив кафедри кримінології та соціології має на меті зробити такі збірки регулярними і запрошує всіх небайдужих до розвитку емпіричної кримінології до співпраці.

*Поклад,
доцент кафедри кримінології та соціології
Луганського державного університету внутрішніх справ,
кандидат філософських наук, доцент*

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

"ВИКТИМОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗЛОЧИННОСТІ"

(Луганськ, 27-28 жовтня 2005 року)

ВИКТИМОЛОГІЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В КРИМИНОЛОГИИ

В. Поклад

(Луганский государственный университет внутренних дел)

Х. Кури

(Институт зарубежного и международного уголовного права имени М. Планка (Фрайбург, Германия))

Одной из важнейших функций криминологии является информирование общества о реальном состоянии преступности, а также о факторах, влияющих на нее. От уровня осведомленности государственных органов зависит качество разработки мероприятий по обеспечению безопасности граждан.

Информация - знание, полученное с помощью специальных методов. Главным источником информации о преступности традиционно считается статистическая отчетность. Однако, по мнению специалистов, статистика подозрительна, поскольку исходит от администрации, а исследование ученых может проконтролировать лично¹. Как считает английский социолог Э. Гидденс: "Статистика преступности и правонарушений, вероятно, наименее надежная из всей официально публикуемой информации по социальным вопросам"². Кроме того, как отмечает украинский криминолог В. Филонов: "Статистика отражает не столько состояние преступности, сколько со-

стояние ее регистрации"¹. В связи с этим, "число указанных в статистических сводках правонарушений может быть воспринято и как показатель эффективности антикриминальных мер, и как признак того, что органы правопорядка не контролируют проблему преступности"².

В связи с изложенным выше (помимо предложений о совершенствовании сбора статистических данных) в криминологии постоянно ведутся поиски наиболее надежного инструментария измерения преступности. Одним из наиболее перспективных направлений в настоящее время является криминальная виктимология, т.е. изучение жертв преступлений. Помимо уточнения реальной картины преступности, виктимологические исследования позволяют более углубленно изучить факторы, действие которых обуславливает совершение преступлений.

Первой попыткой системных исследований проблемы потерпевшего стала изданная в 1948 году книга немецкого ученого Ганса фон Гентига "Преступник и его жертва". За прошедшие с тех пор десятилетия в разных странах мира проведено множество исследований, посвященных решению проблем не только измерения реальной преступности, а и поискам ответов на вопросы "выбирает ли преступник свою жертву случайно или жертва сама своими действиями способствует становлению себя жертвой?", "существуют ли типичные жертвы?" и т.п.

Зависимость преступления от личности (поведения) потерпевшего в настоящее время общепризнанна. Так, в Украине примерно 50% случаев бытового насилия, 40% убийств, 30% изнасилований в той или иной степени были обусловлены виктимными характеристиками жертв. В американской криминологии даже сформировалась т.н. "концепция разделенной ответственности"³, содержание которой акцентировано на выделении роли жертвы в создании ситуации преступления.

Достаточно интенсивно проводятся виктимологические исследования европейскими криминологами. Их отличительным признаком является масштабность исследовательских проектов. Как прави-

¹ См.: Карбонье Ж. Юридическая социология. - Благовещенск, 1998. - С. 262.² Гидденс Э. Социология. - М., 1999. - С. 132.¹ Филонов В.П. Причины преступности. - Днепропетровск, 1996. - С. 126.² Криминология / Под ред. Дж. Ф. Шели / Пер. с англ. - СПб.: Питер, 2003. - С. 110.³ Там же. - С. 231.

ло, международные исследования охватывают несколько стран, включают в себя опросы нескольких тысяч респондентов, что позволяет осуществлять достаточно качественные сопоставления.

В одном из таких проектов, реализация которого началась в 2005 году, принял участие коллектив лаборатории социологических и криминологических исследований Луганского государственного университета внутренних дел. Целью исследования, организованного Фрайбургским институтом международного и зарубежного уголовного права, было изучение взаимосвязи и зависимости между страхом преступности, репрессивными установками и виктимизацией их носителей в различных странах. Массовый сбор первичной информации осуществлялся методом опроса студентов-юристов в Германии, Словении, России, Украине и Армении. Украинская часть опроса была проведена в мае-июне 2005 года среди студентов, слушателей и курсантов Луганской академии внутренних дел. Всего было опрошено около 1000 респондентов, из которых 75% являлись аттестованными сотрудниками милиции. Среди других характеристик респондентов можно выделить такие доминанты, как возраст (76% респондентов – от 18 до 20 лет), национальность (74% – украинцы), семейное положение (70% не состоят в браке).

В качестве основных гипотез профессором Г. Кури были выдвинуты предположения о том, что, во-первых, репрессивность сознания и страх перед преступлениями более присутствуют в восточных странах, так как жизнедеятельность населения в них сопряжена с большим количеством различных проблем. Во-вторых, уровень страха перед преступлениями влияет на уровень репрессивности сознания. И, в-третьих, репрессивность сознания и страх перед преступлениями усиливают виктимизацию личности.

В данный момент исследование еще не завершено. Так, мы не располагаем материалами для сопоставления из других государств. Но некоторые данные луганского опроса уже могут быть представлены и рассмотрены в контексте выдвинутых гипотез международного исследовательского проекта.

Для измерения уровня страха перед преступностью респондентам предлагалось ответить на серию вопросов о том, *какие из перечисленных в анкете рисков (опасностей) беспокоят в настоящее время и насколько.*

Из полученных ответов сформировалась следующая иерархия рисков (опасностей):

	Риск (опасность)	Очень беспокоит	Достаточно беспокоит	Мало беспокоит	Совсем не беспокоит	Загруднились ответить
1.	Я не смогу поддерживать свой уровень жизни	29%	28%	22%	17%	4%
2.	Меня коснется безработица	27%	28%	25%	17%	3%
3.	Моя пенсия в старости не гарантирована	26%	28%	22%	19%	5%
4.	Я тяжело заболелю	24%	30%	26%	17%	3%
5.	Нашей стране угрожает терроризм	28%	25%	23%	20%	4%
6.	Снова случится авария, подобная Чернобыльской	26%	27%	22%	21%	4%
7.	Разразится гражданская война	26%	27%	21%	22%	4%
8.	Моя семья (гражданский брак) разрушится	26%	26%	19%	25%	4%
9.	Очень возрастет прожиточный минимум	18%	33%	24%	21%	4%
10.	Я попаду в транспортную аварию	20%	29%	29%	19%	3%
11.	Я стану жертвой насилия	23%	24%	24%	26%	3%
12.	Я останусь в старости в одиночестве	21%	23%	25%	28%	3%
13.	Я стану в старости обузой	18%	22%	28%	29%	3%
14.	В нашу страну приезжают слишком много иностранцев	11%	15%	26%	45%	3%

Достаточно высокий ранг страха перед терроризмом – это скорее реакция на геополитическую ситуацию. Классическая криминологическая позиция "я стану жертвой насилия", разделяемая менее, чем половиной опрошенных, не относится к числу приоритетных жизненных опасностей наших респондентов.

Следующая серия вопросов была призвана выявить уровень обеспокоенности уже конкретными криминальными явлениями. От-

веты на вопрос "В какой мере Вас в настоящее время беспокоят некоторые явления?" распределились следующим образом:

Ранг	Предмет беспокойства	Очень беспокоит	Более или менее беспокоит	Мало беспокоит	Совсем не беспокоит	Загрудились ответить
1.	Убийства	49%	22%	11%	10%	8%
2.	Нападения и ограбления	37%	32%	17%	9%	5%
3.	Кражи	32%	36%	17%	10%	5%
4.	Вторжение в Вашу квартиру	37%	30%	17%	11%	5%
5.	Избиения и ранения	26%	35%	23%	12%	4%
6.	Вероятность пострадать от дорожной аварии	15%	32%	29%	22%	2%
7.	Грубость в общественных местах	12%	33%	32%	18%	5%

Большинство респондентов обеспокоены различными криминальными явлениями. В основном это касается тех преступлений, которые содержатся в уголовном законодательстве практически всех стран мира. Например, в США почти все они относятся к "индексным" преступлениям. Вместе с тем, вероятность пострадать от дорожной аварии, а также грубость в общественных местах ("хулиганство" в отечественной интерпретации) вызывают обеспокоенность менее чем у половины опрошенных.

Из полученных данных трудно сделать однозначный вывод об уровне страха перед преступностью в массовом сознании студентов-юристов г. Луганска. С одной стороны, конкретные криминальные явления вызывают достаточно серьезное беспокойство большинства респондентов. С другой - среди различных жизненных рисков и опасностей преступления не доминируют. Данное противоречие может быть объяснено спецификой наших респондентов, среди которых преобладают молодые люди, а также сотрудники милиции. Для представителей первой категории характерно несколько легкомысленное отношение к возможности стать жертвой преступления. Что же касается "студентов в мундирах", то они являются носителями уверенности в том, что их профессиональная подготовка является гарантией от виктимизации.

Гипотеза о репрессивности сознания верифицировалась с помощью вопроса "Представьте, что в будущем Вы стали жертвой преступления. Насколько были бы важны для Вас те или иные последствия?". Результаты опроса продемонстрировали следующую иерархию наиболее важных для респондента последствий преступления, жертвой которого он мог стать:

Ранг	Наиболее важные последствия	%
1.	Что преступники будут обвинены и осуждены	78%
2.	Что преступники вообще будут найдены	77%
3.	Что преступники будут строго наказаны	73%
4.	Что преступником займутся соответствующие органы	67%
5.	Что преступники возместят материальные убытки	48%
6.	Что государство позаботится о жертве, например, возместит материальные убытки, если преступник не сможет этого сделать	40%
7.	Что преступники попросят у Вас прощения	22%
8.	Что я с преступником смогу обсудить последствия его действий и добиться возмещения ущерба	22%

Полученные данные демонстрируют преобладание в массовом сознании репрессивных установок на последствия возможного преступления. Так, все первые четыре варианта представляют собой реакции государства на совершенное преступление, с акцентом на репрессию по отношению к преступнику (поимка, наказание, обвинение, осуждение). Последующие четыре варианта последствий, в которых акцент переносится на различные варианты внимания к жертве преступления, оказались наименее поддерживаемыми. Даже возмещение преступниками материальных убытков поддерживается менее чем половиной респондентов.

Подтверждением высокого уровня репрессивности сознания является распределение ответов на вопрос "Поддерживаете ли Вы смертную казнь для некоторых преступлений?". Положительный ответ дали 80% респондентов, отрицательный - 17%. Помимо приведенного вопроса респондентам предлагалось выразить свое отношение (согласие - несогласие) с различными суждениями о смертной казни. Навысший уровень согласия получили: "Смертная казнь ошибочна, но необходима в нашей недостаточно развитой цивилизации" (54%), "Смертная казнь за некоторые преступления необходима" (74%), "Смертная казнь справедлива и необходима" (57%), "Смертная

казнь дает уголовному преступнику то, что он заслужил (61%)". Напротив, более всего опрошенные были несогласны с утверждениями: "Смертная казнь абсолютно никогда не оправдана" (78%), "Смертная казнь никогда и нигде не была эффективным инструментом предупреждения преступности" (70%), "Я не поддерживаю смертную казнь ни при каких обстоятельствах" (77%), "Смертная казнь в современной цивилизации не является необходимой" (72%), "Казнь уголовных преступников - это стыд для цивилизованного общества" (71%).

И, наконец, уровень виктимизации респондентов определялся с помощью вопроса "Были ли Вы когда-либо жертвами преступления?", ответы на который распределились следующим образом:

Варианты ответов	%
Нет	59%
Да, однажды	25%
Да, неоднократно	9%
Не ответили	7%

Полученные результаты не дают возможности однозначно определить уровень виктимизации личности. Он может быть достаточно высоким, учитывая возраст респондентов (как известно, молодежь – одна из наиболее виктимных групп населения). Вместе с тем, он может быть и ниже средних показателей, поскольку среди опрошенных преобладают сотрудники милиции, для которых даже анонимное признание в персональной виктимизации является свидетельством недостаточной профессиональной подготовленности.

Тем не менее, результаты проведенного опроса позволяют сделать вывод о том, что существует определенная зависимость между страхом преступности, репрессивностью сознания и виктимизацией личности. Характер этой зависимости, ее количественные параметры можно будет определить после сопоставления полученных данных с результатами исследований, проведенных в других государствах. Кроме того, многое может дополнительно проясниться после более тщательного анализа данных луганского опроса. В частности - выяснения зависимости ответов от различных характеристик респондентов (пол, возраст, семейное положение, материальное положение и т.п.).

Тем не менее, даже несмотря на пилотажный характер полученных данных, результаты проведенного исследования свидетельствуют о важности и необходимости дальнейшего развития виктимологических исследований.

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦІВ-УБИВЦІВ

М.Ю. Валуйська

(Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого)

Важливість вивчення особистості злочинців-убивць, у яких найяскравіше проявляються властивості та якості осіб, які вчинюють насильницькі злочини, важко переоцінити. Слід відзначити, що у порівнянні зі злочинцями інших категорій, їх психологічні властивості та соціальні риси вивчені краще, оскільки через тяжкість учиненого злочину убивці привертають до себе пильнішу увагу дослідників.

Метою нашого дослідження було вивчення особливостей складових структури особистості злочинців-убивць з метою розробки заходів по попередженню найбільш тяжких насильницьких злочинів. Постать злочинця, який вчиняє насильницькі злочини, є родовим об'єктом проведенного дослідження. Системна сукупність рис, властивостей та якостей особистості тих, хто вчинив умисні убивства при обтяжуючих обставинах, була обрана нами в якості предмета дослідження, на якому найбільш наочно можна простежити процес формування та розвитку небезпечних для суспільства вад розвитку, навчитися виявляти деструктивні тенденції, проаналізувати можливості їх запобігання.

Окрім вивчення широкого спектру наукової літератури, наше дослідження спиралося на самостійно зібрану емпіричну базу, яка була отримана шляхом: 1) вивчення документів (матеріалів кримінальних справ, результатів комплексних психолого-психіатричних експертиз, особистих справ тощо); 2) проведення опитування осіб, які вчинили умисні вбивства при обтяжуючих обставинах; 3) експертних оцінок (в якості експертів виступали практичні працівники правоохоронних, правозастосовчих органів, фахівці в галузі психології та психіатрії).

У вітчизняній кримінології одним з перших проблему психологічного портрету особистості умисних убивць порушив Є.К. Краснушкін. У результаті вивчення злочинців-убивць ним було зроблено висновок про те, що утворенню особливо активних і тому небезпечних для "раптового розпаду особистості афективних комплексів сприяє почуття власної неповноцінності, що породжується якимось справді існуючим дефектом особистості або умовами її виховання, і всього

соціального оточення". Є.К. Краснушкін вистовив припущення про існування непізнаних біосоціальних законів, освоєння яких у майбутньому надасть ключ до розшифрування детермінант злочинної поведінки взагалі й умисних убивств зокрема¹.

Наробки в галузі психології допомогли значною мірою розширити сферу кримінологічних досліджень пізнання особистості злочинця. Так, пошук психологами причин делінквентної поведінки призвів до необхідності простеження життєвого шляху індивіда від самого народження. Для більш глибокого пізнання феномена вбивці, розвиваючи гіпотезу про вплив родини на формування різноманітних особистісних відхилень, ми зібрали додаткові відомості про родину, якій раніше в кримінологічній літературі не приділялося належної уваги. Нами було застосовано метод виявлення й вивчення типових "слабких місць" родини, при якому особлива увага приділялася виявленню порушень родинних підсистем, у коло яких входять: а) дисфункція в подружніх стосунках (порушення взаємодоповнювання, конфлікти, патологічна залежність одного з подружжя від якогось чинника); б) порушення в підсистемі "батьки - діти"; в) порушення в підсистемі "брати - сестри".² Необхідно відзначити: якщо порушенням у перших двох підсистемах практично всі дослідники в тій чи іншій мірі приділяли увагу, то порушення в останній вивчені значно менше. Дані, зібрані нами в процесі обстеження осіб, які вчинили умисні вбивства при обтяжуючих обставинах, дещо заповнюють цю прогалину. Вивчення анамнезу означених осіб показало, що порушення в підсистемі "брати - сестри" відбуваються не тільки внаслідок відмінностей у світосприйнятті осіб різної статі, а й через різницю у віці.

Емпіричні дані підтвердили необхідність порушення й розробки такої проблеми як негаряди в підсистемі "старша дитина - молодша дитина". Згідно з отриманими даними серед чоловічого контингенту засуджених убивць молодшими в родині були 34,3%, старшими - 27%, єдиною дитиною в родині - 25% осіб, середніми з трьох і більше дітей - 11,5%. Про 2,2% осіб дані були відсутні, оскільки діти виховувалися в дитячих будинках і не мали відомостей про свою родину.

¹ Краснушкін Е.К. К психологии убийства // Убийства и убийцы: Сб. ст. / Под ред. Е.К. Краснушкина, Г.М. Сегала и Ц.М. Фейнберг. - М.: Изд-во моздавролдепа. - 1928. - С. 19-21.

² Эйдемиллер Э.Р., Юстицкий В.В. Семейная психотерапия. - Л.: Медицина, 1990. - С. 94.

При опитуванні осіб жіночої статі, які вчинили аналогічні злочини, виявлено схожу картину з тією лише різницею, що помінялися місцями старші й молодші: старші становили 31,8%, молодші - 25%, єдині - 22,7%, середні - 18,2%. Дані були відсутні на 2,3% осіб.

Наведені цифри вказують на наявність у сім'ях майбутніх злочинців порушення структурно-ролевого аспекту їх життєдіяльності. Причому, цілком очевидно, що на біопсихологічному рівні неслухняною для хлопчика є роль молодшого в родині (певно, тому, що вона містить у собі небезпеку батьківського ставлення за типом гіперпклування або за протилежним - нехтування). Настільки ж несприятливою з точки зору закладених природою психологічних особливостей є роль старшої дитини в родині для дівчинки, оскільки їй нав'язується необхідність домінувати в середовищі первинної соціалізації й нести підвищене навантаження відповідальності.

Викладені відомості дозволяють зробити висновок про наявність в анамнезі осіб, які вчинили умисні вбивства при обтяжуючих обставинах, такого додаткового травмуючого чинника первинної соціалізації як зіткнення з необхідністю виконання непритаманної цій особі ролі. І це, відповідно, веде до емоційних перевантажень суб'єкта, що згодом знижує його адаптивні можливості. Крім того, можна зробити загальний висновок про найбільш несприятливий прогноз ролевих одиниць "старших" і "молодших" в родині поза залежністю від статі.

Подальша соціалізація, як правило, є логічним продовженням початку життєвого шляху. Слід відзначити, що дошкільні та шкільні установи через відсутність індивідуального підходу до дитини можуть не тільки не корегувати девіантну поведінку, а й, навпаки, сприяти закріпленню асоціальних настанов, отриманих дитиною у процесі її ранньої соціалізації в родині. Деякі вчені вказують, що особи, які вчинили насильницькі злочини, за своїми психічними параметрами відрізняються від інших злочинців, причому серед насильницьких злочинців психічно здоровими є тільки 25,6%².

За нашими даними у осіб, що вчинили умисні вбивства при обтяжуючих обставинах, виявлено акцентуації наступних типів: експло-

¹ Валуїська М.Ю. Про деякі риси морально-психологічного портрету злочинців, які вчинили умисні вбивства при обтяжуючих обставинах. - Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. - Х.: НЮАУ, 2004. - Вип. 67. - С. 129.

² Алексеева М.А. Личность осужденного за насильственные преступления и предупреждение специального рецидива: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Академия МВД СССР. - М., 1986. - С. 14.

зивний - 19,4%, істероїдний - 3,2%, істеро-епілептоїдний - 7,8%, шизоїдний - 2,3%, епілептоїдний - 3,2%, нестійкий - 0,9%, сензитивний - 0,2%. Таким чином, психопатії встановлено в 41,9% осіб, що вказує на дещо більший відсоток цих осіб у співставленні з рівнем, який було зафіксовано іншими дослідниками, і підтверджує тезу про збільшення серед злочинців чисельності осіб з психічними аномаліями. Така тенденція цілком пояснюється аналогічною тенденцією в соціумі в масштабах нашої держави та інших країнах СНД, що, у свою чергу, пов'язано з підсиленням соціальної напруженості на тлі кризи (економічної, соціальної, моральної тощо).

Особам, які вчинили умисні вбивства при обтяжуючих обставинах, властиві тенденції до підвищеної тривалості афективних переживань. Це проявляється в акцентованому прагненні до підвищення власної значимості, себелюбності, егоїстичності, підвищеної чутливості до реально існуючої або фіктивної кривди. Цим злочинцям властиві збочена підозрливість, образливість, афективна ригідність, схильність до припущень про агресивність навколишнього середовища, внаслідок чого значна кількість осіб, які вчинили умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, має обмежені можливості щодо адекватного емоційного реагування, що, у свою чергу, сприяє кумуляції афектів. У злочинців цього виду, як правило, домінують зовнішні форми реагування з обвинувальним нахилом і тенденцією сприймати труднощі не як завдання, яке треба розв'язати, а як безпосередню загрозу власній особі. При цьому будь-який фрустратор надовго повертає їх увагу і стає джерелом тривалих негативних емоцій.

Узагальнюючи викладене, слід відзначити, що вивченню структурних складників особистості злочинця взагалі та злочинця-вбивці, зокрема, сприятиме подальша деталізація, поглиблення й розширення різних аспектів їх індивідуального розвитку й особливостей взаємодії з соціумом.

ВИКТИМНАЯ ЛАТЕНТНОСТЬ: НЕНАПИСАННЫЕ ЗАЯВЛЕНИЯ СТУДЕНТОК

А.С. Стушак

(Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля)

В последнее время в научной литературе все больше внимания отводится проблеме изучения личности и особенностей поведения

жертв преступлений. Ученые пытаются дать ответ на вопрос, почему множество преступлений остается скрытым, когда неизвестны не только преступник и жертва, но и сам факт совершения преступления. В настоящее время виктимная латентность является одной из актуальных проблем, которые требуют тщательного изучения.

Исследованием данной проблемы занимается ряд ученых. Например, И. Рущенко, который рассматривает виктимизацию населения, включая общеуголовные деликты, определяет коэффициенты латентности по определенным видам преступлений¹, А. Бовть, который изучает психологию жертвы, для того чтобы разрабатывать методики по индивидуальной виктимологической профилактике и способы их реализации². А. Катеруша занимается проблемой латентности семейного насилия, пытается разобраться в причине этого явления, рассматривая психологические характеристики данного вида преступности³. Связь между личностью потерпевшего и его поведением показывают исследования А. Тайбакова⁴.

В представленных выше работах исследуются общие вопросы виктимной латентности. Наше исследование касается такой статусной группы как студентки, и состоит в определении того, насколько латентна виктимность в тех случаях, когда они становятся жертвами.

Целью данной статьи является освещение результатов проведенного нами исследования по указанной выше проблеме. Мы сделали предположение, что сейчас большинство девушек не пишут заявлений на своих обидчиков, когда ими являются представители противоположного пола, с которыми потерпевшие знакомы либо находятся в близких отношениях. Потерпевшие считают, что это не имеет никакого смысла, и что субъект, совершивший насилие, все равно не будет привлечен к ответственности за свои действия.

Чтобы подтвердить или опровергнуть данную гипотезу, мы провели исследование, используя метод анкетирования и метод экспертных оценок.

¹ Рущенко І.П. Соціологія злочинності: Монографія. - Х.: НУВС, 2001. - 370 с.

² Бовть О.Б. Індивідуальна віктимологічна профілактика: способи реалізації // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. - 2005. - №1 (46). - С. 75-82.

³ Катеруша Г. Насильство в сім'ї // Преступление и наказание. - 2004. - № 43. - 12 листопада. - С. 5.

⁴ Тайбаков А. Виктимологический аспект преступности // Социологические исследования. - 1992. - № 6. - С. 89-92.

Нами был проведен пилотажный опрос студенток Восточноукраинского национального университета им. В. Даля и Луганского национального педагогического университета им. Т. Шевченко путем случайного выбора респондентов. Для исследования использовалась анкета, которая предназначалась для самозаполнения и носила конфиденциальный характер. Сбор данных осуществлялся с 14 по 15 сентября 2005 года. Было опрошено 60 студенток в возрасте от 18 до 21 года.

Обработав полученные данные, мы получили следующие результаты: насилию со стороны мужчин подвергались 35% респондентов, не подвергались соответственно 65% опрошенных студенток. Далее анализировались ответы респондентов, которые подвергались насилию. Их доля составляет 21 человек, которые мы далее примем за 100%. Данную совокупность будем называть контрольной группой, выделенной из основной.

На вопрос, обращались ли они по поводу случившегося с ними в правоохранительные органы, студентки ответили: положительно – 4,8% и 95,2% соответственно отрицательно¹. Из ответов опрошенных можно выявить, в порядке убывания, следующие причины необращения в милицию: нежелание огласки (28,6%); страх расправы со стороны лица, совершившего насилие (28,6%); стыд (14,3%); недоверие к правоохранительным органам (14,3%) и недостаточную эффективность их работы ("этого человека все равно бы не нашли") (4,8%) (доля опрошенных, потерпевших от насилия со стороны незнакомцев составила 14,3%); 4,8% посчитали случившееся не столь серьезным, чтобы заявлять по этому поводу в милицию. В основном же респонденты о произошедшем с ними делились с близкими людьми (42,9%), с подругами (42,9%). Никому не рассказывали о случившемся 28,6%. Полученные ответы также позволили нам сделать вывод, что к таким услугам как телефон доверия и помощь психолога-консультанта, потерпевшие студентки не прибегали.

Полученные результаты дают основание сделать вывод, что наша гипотеза подтвердилась.

С целью более подробнее узнать, чем в основном мотивируется такое несерьезное отношение девушек к своим правам на личную неприкосновенность и уважение их достоинства, мы использовали

¹ По полученным данным анкетирования обращено в правоохранительные органы предшествовало насилие, совершенное незнакомым человеком (4,8%).

метод экспертных оценок. В его основу был положен метод свободно-индивидуального интервью. В группу экспертов вошли пять человек, главными критериями отбора которых являлись необходимые уровень образования, уровень компетентности, накопленный опыт работы и независимость всех отобранных экспертов друг от друга. Из них два инспектора по работе с общественностью, два участковых инспектора милиции и один психолог-консультант службы телефона доверия (кризисный центр "Надія" (Харьков)).

Из полученных во время интервью данных можно сделать следующие выводы. По утверждению экспертов, потерпевшие заявляют о случившемся, в основном, в первые сутки. В последующее время обращение в милицию по поводу совершенного насилия становится маловероятным. Во многих случаях девушки считают себя в некоторой степени ответственными за поступок обидчика, видят свою вину, спровоцировавшую его противоправные действия. В частности, не желают огласки, если насилие совершено хорошо знакомым или близким человеком (членом семьи, возлюбленным и т.п.)¹.

Учитывая результаты проведенного исследования, можно сделать вывод, что для профилактики виктимной латентности необходимо создавать районные кризисные центры. Они могли бы предоставлять юридические и психологические консультации неопытным жертвам насилия и помогали бы им принимать правильные решения, не бояться за их последствия, какие бы результаты они не принесли. Такие кризисные центры также необходимы и для профилактики насилия. Работая с потенциальными жертвами, например, проводя среди тех же студенток (не только вузов, но и ПТУ, техникумов, колледжей и т.п.) тренинги бесконфликтного общения, повышения самооценки, практические занятия по самообороне и другие методики, можно добиться хороших и качественных результатов.

Проведенное исследование полностью не охватывает проблемы виктимной латентности. Наше дальнейшее изучение данной проблемы предполагает проведение аналогичного исследования среди студенток с целью сравнительного анализа полученных данных.

¹ По данным нами проведенного анкетирования 23,8% респонденток не обращались в милицию, когда обидчиком являлся знакомый человек). В некоторых случаях жертвы не осознают величины ущерба, нанесенного им, если речь идет о психологическом насилии (словесное унижение, запугивание, угрозы, шантаж и другие проявления психологического давления).

ВІКТИМОЛОГІЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'І ТА ЙОГО ПОПЕРЕДЖЕННЯ

О.В. Кікінчук
В.М. Великий

(Херсонський юридичний інститут ХНУВС)

Поряд зі зростанням кримінального професіоналізму, Міністерством внутрішніх справ однією з найбільш актуальних на сьогоднішній день проблем визнається проблема зростання жорстокості, агресивності, зухвалості злочинів. Особливо, коли це проявляється у такій специфічній сфері, як сімейно-побутова, оскільки саме вона стає джерелом насильницької злочинності взагалі. І тому боротьбі із насильством в сім'ї приділяє велику увагу не тільки національне, а й міжнародне законодавство. Зокрема, проголосивши заборону дискримінації за будь-якими ознаками, катувань, рабства та примусової праці, право особи на життя, свободу і особисту недоторканність, Загальна декларація прав людини (1948 р.) та Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основних свобод (1950 р.) стали підґрунтям для подальшого розвинення у рішеннях і резолюціях Генеральної Асамблеї і Конгресів ООН проблеми заборони жорсткого поводження в сім'ї та попередження таких проявів. Відповідний Закон "Про попередження насильства в сім'ї" було прийнято і в Україні 15 листопада 2001 року, що свідчить про актуальність даної проблеми і в нашому суспільстві.

Для того, щоб зрозуміти що являє собою насильство в сім'ї і що йому передуює, вважаємо за доцільне розглянути саме віктимологічний аспект даної проблеми.

Спочатку з'ясуємо значення терміну "насильство в сім'ї". Це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю¹. Ці дії породжуються конфліктом, тобто гострим зіткненням між членами сімейно-побутового оточення, що виникає із їх протилежних поглядів, ін-

тересів, позицій, потреб, які формуються та усвідомлюються в процесі соціальної взаємодії і супроводжуються прагненням будь-яким способом спричинити максимальну шкоду опоненту¹. Іншими словами можна сказати, що причиною насильства в сім'ї є віктимна поведінка, тобто поведінка потенційної жертви, що провокує насильство в сім'ї.

Для вивчення природи сімейно-побутових конфліктів та осіб, які стали жертвами насильства, було вивчено і здійснено аналіз архівних кримінальних справ, відмовних матеріалів та протоколів про адміністративні правопорушення у місті Херсоні.

Однією з найпоширеніших причин гострих сутичок в сім'ї є зловживання однією зі сторін спиртними напоями. Не менш важливими передумовами конфліктної ситуації можна визначити наступні: розтринькування домашнього майна, безробіття, матеріальна скрута, несвоєчасне повернення або неповернення боргу, відмова видачі грошей на придбання спиртних напоїв та розваги, підозра в зраді (ревнощі), житлові умови, хвороба, виховання дітей, сумісне проживання з родичами, принижуючі образи, порушення громадського спокою та інші.

На думку засуджених до позбавлення волі за сімейно-побутові тяжкі насильницькі злочини проти особи, головними причинами конфліктів були наступні: взаємні принижуючі образи, психологічна несумісність (23,3%); аморальна поведінка потерпілого, підозра в зраді (18,3%); неучасть у веденні господарства (11,6%); відмова видачі грошей на придбання спиртних напоїв та розваги, неповернення боргу (6,7%); інше (10,1%) – безпідставні покарання, матеріальна скрута, підозра в крадіжках, втручання родичів у сімейне життя тощо².

Розглянувши передумови виникнення сімейно-побутових конфліктів, можна зробити висновок, що самі жертви своїми необдуманими діями, своєю самовпевненістю провокують насильство до них. Наприклад, громадянин Н. після святкування дня народження свого приятеля Р. прийшов додому в нетверезому стані. Його дружина О. помітивши, що її чоловік прийшов додому п'яним, розпочала сварку, наслідком чого стало нанесення чоловіком їй тілесних ушкоджень. Аналізуючи дану ситуацію можна дійти висновку, що причиною конфлікту була віктимна поведінка дружини, яка проявилася в її не-

¹ Закон України "Про попередження насильства в сім'ї" № 2789-III від 15.11.2001р. // Сімейне законодавство України. Збірник законодавчих та підзаконних актів. - К.: Атіка, 2003. - С. 81.

¹ Головін Б. Конфліктні стосунки - передумови вчинення насильницьких злочинів у сімейно-побутовій сфері // Право України. - 2001. - № 5. - С.93.

² См. там само.

стриманості. Вона знала і могла припустити реакцію свого чоловіка в нетверезому стані, а тому не слід було розпочинати сварку, яка й так би не мала логічного завершення.

Отже, характеризуючи насильство в сім'ї, можна простежити тенденцію зростання провокування даного насильства самими жертвами. Саме тому доцільно створити облік осіб систематичної віктимної поведінки, адже тоді стане можливим застосування статті 11 Закону України "Про попередження насильства в сім'ї", а саме у разі систематичної (трьох і більше випадків) віктимної поведінки члена сім'ї, внаслідок якої створюється ситуація, що може призвести до вчинення насильства в сім'ї, даному члену сім'ї виноситися офіційне попередження, про що йому повідомляється під розписку. Дана проблема залишається невирішеною і недостатньо врегульованою законодавством. До того ж прослідковується неможливість застосування всіх норм на практиці. Дані питання потребують подальшого і найголовніше негайного вирішення.

ВЛИЯНИЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ЖЕРТВЫ И ПРЕСТУПНИКА НА ВОЗНИКНОВЕНИЕ, РАЗВИТИЕ И ЗАВЕРШЕНИЕ КРИМИНАЛЬНОЙ СИТУАЦИИ

А.Н. Коратина

(Луганский государственный университет внутренних дел)

Необходимость рассмотрения данной проблемы обусловлена влиянием динамики отношений между жертвой и преступником на преступление. В работах Ю.М. Антоняна, Д.В. Ривмана, и Л.В. Франка подчеркивается, что преступник и потерпевший в ряде случаев взаимодействуют друг с другом, в связи с чем преступления, возникшие из таких ситуаций, условно можно было бы назвать "преступлениями отношений".

Под криминальной ситуацией в криминологии понимается непосредственно обстановка совершения преступления. Чтобы детально исследовать криминальную ситуацию, проведем ее анализ, искусственно разделив на этап возникновения, этап развития, этап завершения. Для более эффективного рассмотрения внутри каждого этапа проиллюстрируем разные виды социальных связей между субъектами, которые сопровождаются как положительными, так и отрицательными взаимоотношениями.

Преступное поведение в большинстве случаев имеет свою пред- историю. Оно формируется на базе постоянного развития возник- ших ранее противоречий и конфликтов. Конфликтность является важнейшей характеристикой межличностного взаимодействия, ре- ализуемого в результате преступного поведения. При этом инициа- тором конфликта не обязательно является будущий преступник.

Рассмотрим, например, как отрицательные отношения между соседями привели к преступлению. На кв. Южном г. Луганска в од- ном доме проживало две семьи. Семья Петровых с детьми возрастом до 18 лет и семья пенсионеров Ивановых. Первая семья была достато- чно обеспеченной, и это вызывало зависть у соседей. Пожилая жен- щина Иванова, встретив кого-либо из детей Петровых, постоянно стремилась всячески обидеть или оскорбить их. Часто на улице на глазах у других жителей дома кричала им вслед обидные и унизи- тельные слова. Однажды дочь Петровых Наталья возвращалась домой. В это время у подъезда на лавочке сидели женщины, проживающие в этом же доме, с ними была и Иванова. Увидев Наталью, она стала оскорблять ее и ее родителей. Девушка грубо предложила ей замол- чать. После чего Иванова подошла к Наталье, при этом выкрикивая, что ее родители взяточники. Затем стала размахивать палкой перед лицом девушки. Наталья отклонилась. Тогда Иванова подняла палку вверх и нанесла девушке удар по плечу. Наталья ухватила палку и резким движением потянула на себя. Однако та крепко держала пал- ку и упала на землю, в результате чего сломала руку в запястье. Дан- ного инцидента можно было бы избежать, однако длительное конф- ликтное состояние в малой социальной группе (в нашем случае – это соседи), реализовалось в антиобщественном поведении участников контакта. Уже на ранних его стадиях существовали различные по содержанию, но выступающие как его первоначальный результат, две линии нравственной личностной деформации – виктимизация будущей жертвы и криминализация будущего преступника.

Ход развития криминальной ситуации, а именно совершения преступления, также может быть определен отношениями между будущей жертвой и преступником. Рассмотрим его на примере по- ложительных отношений. Так, между двумя друзьями Максимом и Николаем продолжительное время существовали доверительные от- ношения. Родители подарили Максиму компьютер. Его друг Нико- лай предложил свои детали для усовершенствования машины. Нико- лай самостоятельно установил собственные детали на компьютере

друга. В последствии, забирая свои детали, Николай умышленно извлек из компьютера своего друга и не принадлежащую ему плату. В итоге, действиями Николая был причинен материальный вред семье Максима.

В данном случае чрезмерно доверительные отношения двух друзей способствовали такому ходу развития совершения преступления. Именно хорошие отношения между двумя молодыми людьми способствовали созданию благоприятной обстановки совершения преступления. Выбор решения о преступлении - результат взаимодействия сложившейся ситуации с субъективными и объективными особенностями личности.

Кроме того, как положительные, так и отрицательные взаимоотношения влияют на завершение криминальной ситуации. Примером может служить причинение телесных повреждений гр. Смирновой, от которых она скончалась. В поселке Фабричный Луганской области в одном из частных домов двое мужчин и одна женщина распивали спиртные напитки. Женщина находилась в гражданском браке с одним из мужчин, присутствующих в этой компании. Когда их гость собирался уходить, он стал настоятельно звать сожительницу друга уйти с ним. Она согласилась. Когда они стали выходить из дома, мужчина встал из-за стола и нанес женщине удар ножом в спину. Ранение было легким и женщина, находясь в нетрезвом состоянии, не почувствовала острых болевых ощущений и не стала обращаться за медицинской помощью. Она передумала уходить и осталась дома. Ее сожитель самостоятельно обработал ее рану и наложил повязку, после чего они легли спать. В результате женщина скончалась от потери крови. Также необходимо сказать, что некоторые лица не заявляют в правоохранительные органы на обидчиков, совершивших в отношении них преступление, поскольку не хотят "калечить" судьбу "оступившегося" молодого человека, независимо от того были ли ранее между ними какие-либо взаимоотношения. Таким образом, на этапе возникновения криминальной ситуации прослеживается четкая взаимосвязь между существующими отношениями и формированием умысла у лица на совершение преступления. Наоборот, на этапе развития криминальной ситуации мы сталкиваемся с возможностью выбора преступником как самого преступного деяния, так и способа реализации последнего в зависимости от складывающихся взаимоотношений между ним и потерпевшим. Кроме того, на данном этапе характерным является то, что лицо, исходя из имеющихся взаимоот-

ношений, решается совершить преступление, рассчитывая при этом на возможность избежания уголовной ответственности.

И, наконец, на завершающем этапе криминальной ситуации сложившиеся отношения могут играть решающую роль при принятии преступником решения о доведении преступления до конца и сообщении потерпевшим о данном факте в правоохранительные органы, для привлечения виновного к ответственности и своей последующей позиции на досудебном следствии.

ЖЕРТВЫ ХУЛИГАНСТВА В ГОРОДЕ СВЕРДЛОВСКЕ ЛУГАНСКОЙ ОБЛАСТИ

В.Я. Литвинов

(Луганский государственный университет внутренних дел)

Такое преступление как хулиганство закреплено в уголовных кодексах многих стран. В Украине в период с 1991 по 1996 в состоянии, уровне, динамике хулиганства наблюдаются достаточно стойкие негативные тенденции. Так, ежегодные темпы увеличения хулиганских проявлений составили 15-17%.

Хулиганство - одно из наиболее опасных и распространенных преступлений против общественного порядка. Почти каждый пятый из совершивших преступление осужден за хулиганство. Хулиганы посягают на общественную нравственность и общественное спокойствие, на безопасные условия повседневной жизни и деятельности людей в обществе. Также хулиганство является причиной более тяжких преступлений.

Данной проблемой занимались такие ученые как Г. Пищенко, Ю.М. Антонян, Ю.Д. Аванесов, Е.И. Овчаренко, В. Зарубин, А. Непринцев. Однако проблеме жертвы хулиганства уделено мало внимания. И поэтому я пришел к выводу о необходимости провести эмпирическое исследование, посвященное жертвам хулиганства.

На основании изучения криминологической характеристики и анализа статистических данных о хулиганских действиях появляется возможность для выработки выделить определенные закономерности, которые могут быть использованы для выработки рекомендации по повышению эффективности работы ОВД.

Целью работы является выработка практических рекомендаций по снижению уровня хулиганства при помощи уменьшения потенциальных жертв хулиганства.

Объектом нашего исследования был опыт экспертов, а именно сотрудников правоохранительных органов г. Свердловска и учителей средних школ г. Свердловска, а предметом исследования – мнение экспертов о причинах, условиях, обстоятельствах, способствующих и облегчающих совершение хулиганства в отношении определенных лиц. Были выдвинуты описательная, обосновывающая, конструктивная гипотезы.

Описательная гипотеза: большинство экспертов считают, что жертвами хулиганства являются чаще всего женщины, а также лица с физическими и психическими недостатками и лица в возрасте более 40 лет.

Обосновывающая гипотеза: большинство экспертов считают, что именно состояние жертвы (психическое, физическое, алкогольное опьянение) определяет их "судьбу" стать жертвой.

Конструктивная гипотеза: большинство экспертов считают, что для предупреждения хулиганства, а именно для уменьшения виктимности личности эффективным является улучшение освещенности улиц, уменьшение конфликтности между потенциальными преступником и жертвой.

Исследование было проведено методом анкетного опроса с 21 по 26 мая 2005 г. в г. Свердловске. Было опрошено 40 экспертов (сотрудники Свердловского ГО УМВД в Луганской области и работники средних общеобразовательных школ). Исследованием установлено, что на территории г. Свердловска наиболее частым проявлением хулиганства является нецензурная брань (92,5%). Эти данные совпадают с данными Г. Пищенко, который указывал, что нецензурная брань имеет место в 90% случаев хулиганства¹. Заметно снижение по видам совершения хулиганства в зависимости от увеличения санкции за соответствующее деяние: оскорбление (65%), применение физической силы (62,5%). Наибольшее количество хулиганских действий совершается в вечернее (65 %) и ночное время (27,5%).

Хулиганская активность растет с увеличением количества граждан в местах проведения досуга. Хулиганство может быть совершено

¹ Пищенко Г. Криминологична характеристика хулиганства: причини та умови його вчинення // Право України. – 2000. – № 5. – С. 81.

как в общественных местах, так и в местах индивидуального пользования. Если проанализировать результаты исследования, мы видим, что хулиганство наиболее часто совершается на улицах (30%) и вблизи развлекательных учреждений (27%). Поводом для хулиганства нередко является провоцирующие умышленные или неосторожные действия потерпевших. По мнению наших экспертов в г. Свердловске наиболее часто становится жертвой хулиганства женщина (72,5%). В то же время Г. Пищенко отмечал, что наиболее часто жертвами являются именно категории лиц, которые провоцируют хулиганство, ненадлежащим образом ведут себя в быту, в общественных местах, а женщин он отнес ко второй категории¹.

Лица в возрасте от 19 до 30 лет наиболее часто становятся жертвами. Это показали как ответы работников ОВД (80%), так и учителей СШ (45%) Это происходит потому, что лица в данном возрасте часто проводят свой досуг в местах, где часто совершается хулиганство. Работники школ выделили такую категорию как несовершеннолетние (30%), с которыми они находятся в постоянном контакте, а также отвечают за них во внеурочное время.

Одним из факторов виктимности является возбужденное состояние жертвы. Так показали эксперты из ОВД (80%) и СШ (50%). Что касается физического состояния, исходя из полученных данных, жертва хулиганских посягательств имеет средний уровень физического развития (55%), а вероятность стать жертвой у физически слабого и физически здорового почти одинакова (соответственно 25% и 20%). По мнению экспертов именно нетрезвое состояние жертвы провоцирует хулиганские действия (65%).

На основании полученных результатов могут быть предложены следующие рекомендации:

1. Девушкам и женщинам желательно в вечернее время не прогуливаться одной, а быть в компании.
2. При столкновении с хулиганом не допускать конфликт, быть в спокойном, нейтральном состоянии. Своими действиями не провоцировать хулигана.
3. Не злоупотреблять спиртными напитками.
4. Лицам в возрасте от 19 до 30 лет рекомендуется посещать спортивные залы для укрепления своего физического состояния.

¹ Пищенко Г. Характеристика потерпевших від хулиганства та віктимологічна профілактика // Право України. – 1998. – № 7. – С. 56.

5. В местах наиболее вероятных для совершения хулиганства усилить контроль со стороны правоохранительных органов, особенно в вечернее и ночное время.

ОПЫТ ВИКТИМИЗАЦИИ КАК ИСТОЧНИК ФОРМИРОВАНИЯ НАСИЛЬСТВЕННЫХ УСТАНОВОК ЛИЧНОСТИ

Ю.Л. Приколотина

(Луганский государственный университет внутренних дел)

Общезначимо утверждение, что семья является самым влиятельным агентом формирования социального сознания личности, в том числе - правосознания. Этот тезис соответствует теории социализации - усвоения социальных норм, ценностей, которые становятся неотъемлемыми структурами личности. Благодаря соответствующему действию агентов социализации "зародыш" человечности способен стать личностью, реализовать свой потенциал. Но этот процесс может осложняться тем, что действие социума (посредством агентов социализации) не гарантирует становления полноценной личности. В связи с этой проблемой исследователи зачастую обращаются к проблеме качества социального воздействия (его формальных - методы, интенсивность, а также содержательных - характер прививаемых индивиду норм и ценностей - характеристик). Так, например, нормы и ценности могут носить антисоциальный характер.

Итак, семья занимает важнейшее место в числе иных агентов социализации личности. Такой ее статус обусловлен самой спецификой семейной атмосферы, спецификой этой малой группы. Кроме того, именно в семье человек получает *первый опыт социального взаимодействия*. Так, утверждается, что в силу первичности семейного влияния заложенные родителями правила поведения, нормы, ценности, обычаи, особенности мироощущения являются для личности наиболее глубинными, определяющими характер воспитания всего дальнейшего процесса социализации¹.

Так, по мысли И.А. Ильина семья является первоначальной, исходной ячейкой духовности; - как в том смысле, что именно в семье человек впервые научается (или, увы, не научается!) быть личным духом, так и в том, что духовные силы и умения (или, увы, слабости и неумения), полученные от семьи, человек переносит затем в общественную и государственную жизнь¹. Более того, - "...то, что выйдет из человека в его дальнейшей жизни, определяется в его детстве и притом самым детством. Вот почему семья является первичным лоном человеческой культуры"².

На протяжении какого-то времени семья вообще является для ребенка *единственным* местом получения социального опыта. Затем в жизнь человека включаются детский сад, школа, улица. Однако и в это время семья остается одним из важнейших, а иногда наиболее важным, агентом социализации. Семью можно рассматривать в качестве модели и формы *базового жизненного тренинга личности*. Социализация в семье происходит как в результате целенаправленного процесса воспитания, так и по механизму социального *научения* и *подражания*. Приобретение социального опыта идет в процессе непосредственного взаимодействия ребенка с родителями, братьями и сестрами, а с другой стороны, осуществляется за счет наблюдения особенностей социального взаимодействия других членов семьи между собой³.

Соответственно, в связи с тем, что семья дает самый первый опыт социального взаимодействия, а право призвано его регулировать, и само *чувство права* основано на осознании существования другого человека, то семья дает и первый опыт *правового взаимодействия*. Ведь человеку невозможно не иметь правосознания; его имеет каждый, кто сознает, что кроме него на свете есть другие люди⁴.

С раннего детства, хотя ребенок практически не соприкасается с правом, закладывается основа его индивидуального правосознания.

¹ Ильин И.А. Путь духовного обновления. Глава 5. О семье / Путь к очевидности. - М.: Республика, 1993. - С. 201.

² Там же. - С. 199.

³ Реан А.А. Семьи и дети группы риска (проблемы профилактики преступности несовершеннолетних) / Преступность несовершеннолетних: проблемы и пути решения. Материалы международной научно-практической конференции. - Москва, 2003. - С. 24-25.

⁴ Ильин И.А. О сущности правосознания / Собрание сочинений: В 10 томах. Т. 4. - М.: Русская книга, 1994. - С. 155.

¹ Пилипенко В., Волянская Е. Подростковая агрессия в контексте современной социокультурной ситуации // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2004. - № 4. - С. 13.

Прежде всего, оно проявляется в его отношении к тем правилам и нормам поведения, с которыми ребенку приходится постоянно сталкиваться: быть честным, справедливым, уважительно относиться к старшим, ценить чужой труд, уметь обслуживать себя и в силу своих возможностей помогать родителям по дому, не обижать слабых и младших и т.п. Эти правила поведения, отвечающие принципам общечеловеческой морали, составляют с одной стороны часть общечеловеческого порядка, а с другой – они лежат в основе многих правовых норм¹.

Однако, мы должны справедливости ради признать, что хотя семья и остается наиболее влиятельным институтом социализации, но воздействие ее ослабевает. Это вызвано рядом причин, среди которых: кризис семьи (снижение стабильности, ослабление традиционной роли отца, трудовая занятость женщин и т.д.), изменение стиля внутрисемейных отношений. Крушение авторитарного воспитания сделало взаимоотношения родителей и детей более мягкими, доверительными и эмоционально более значимыми для обеих сторон. Вместе с тем индивидуализация отношений делает их более хрупкими, особенно в подростковом возрасте².

В настоящее время преобладает так называемая нуклеарная семья, которая представляет собой замкнутую, относительно самостоятельную и независимую ячейку общества. Существует мнение, согласно которому в ходе этого процесса семья теряет все признаки социального института (то есть жестко оговоренного и контролируемого), и превращается в свободную ассоциацию лиц, которые взаимодействуют ради своих личных желаний и потребностей, в содружество³. Таким образом, практически сводится к минимуму социальный контроль за семьей. Раньше отношения между членами семейного союза, их поведение довольно жестко регулировались совокуп-

ностью устоявшихся норм: распределение обязанностей, общение супругов, детей, родственников, эмоциональный мир дома, – все подчинялось традициям и обычаям. Внешнее окружение – родители, родственники, даже соседи – тщательно следили за соблюдением правил, и если кто-то их нарушал – вмешивались, воздействовали. Теперь возможности внешнего контакта за жизнью семьи резко сократились⁴.

Эти изменения в характере семейных отношений были вызваны глобальными социальными процессами, произошедшими в 20-м веке. Так, Питирим Сорокин в свое время констатировал рост свободы личности, развитие индивидуализма, падение старых религиозных верований, которые поддерживали семью и оформляли ее как институт. Он также отмечал, что весь уклад современной жизни ведет к распаду семьи². Иные процессы как глобального, так и локального характера также нанесли семье значительный урон. Так, отмечают, что проблемы современных семей уходят корнями в третье – четвертое поколение, когда массы семей были разрушены вследствие революции, войн, репрессий и других социальных катаклизмов. Наряду с утратой адекватных представлений о материнской и отцовской ролях в семье и о сущности семьи в целом были утрачены нравственные ориентиры, установки и идеалы для построения семьи³.

Таким образом, мы вынуждены предположить, что современный образ жизни семьи является фактором, предрасполагающим к развитию негативных процессов внутри семейной группы. Красноречивым свидетельством тому являются данные относительно уровня насилия в семьях украинцев. Согласно данным Института социологических исследований НАН Украины 68% женщин в стране испытывают насилие в семье⁴. По официальным данным МВД Украины в 2003 году

¹ Капустин А.И., Пузанов Б.П., Ковтанюк П.Е. Правовое обучение и воспитание в коррекционной школе – важный этап формирования социально зрелой личности, гражданина правового государства / Закон і підліток: Матеріали обласної науково-практичної конференції. Донецьк, 27 жовтня 2000 року. – Донецьк: ДІВС, 2001. – С. 30.

² Дюпипенко В., Волянская Е. Подростковая агрессия в контексте современной социокультурной ситуации // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 13.

³ Мезенцев С.Д., Агавелян А.С. Семья – не просто ячейка общества // Вестник Моск.-го. Унив.-та. Сер. 18. Социология и политология. – 2001. – № 2. – С. 95.

¹ Семья: все начинается с любви / Сост. И. Залевская. – Пермь: Кн. изд-во, 1987. – С. 57.

² Сорокин П.А. Кризис современной семьи (социологический очерк) // Вестник Московского ун-та. Серия 18. Социология и политология. – 1997. – № 3. – С. 75.

³ Дьянова Т.И. Зависимость характеристик супружеской семьи от родительской // Вопросы психологии. – 1998. – № 2. – С. 55-56.

⁴ Максимович Л., Гук Л. Проблема насилия: стратегия запобігання, перспективи подолання (з досвіду Львівського регіонального центру "Жінка для жінки") / Роль органів внутрішніх справ у сфері запобігання та протидії насильству у суспільстві: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Львів, 17-18 квітня 2000 р. / Гол. Ред. В.Л. Регульський. – Львів: Львівський інститут внутр. справ при НАВС України, 2000. – С. 158.

в Украине было зарегистрировано 1023 случая убийств и 1408 случаев причинения тяжких телесных повреждений, совершенных на бытовой почве. В то же время, лишь 39% пострадавших от насилия (в любой форме) сообщили об этом в правоохранительные органы¹. Эти факты свидетельствуют не только о распространенности насилия в семье, но и о том, что оно является социальной нормой.

Таким образом, помимо указанных выше неблагоприятных для самой семьи тенденций ее развития и условий существования, мы имеем также насилие в семье в качестве социальной нормы. Если при этом вспомнить о важности семьи в процессе социализации (то есть усвоения социальных норм), то мы неизбежно приходим к выводу о том, что насилие в семье воспринимается ребенком (подростком) в качестве нормального и необходимого элемента семейного взаимодействия. Кроме того, дети являются зачастую не только "наблюдателями", но и жертвами, потерпевшими от насилия. Именно в этой связи говорят о криминогенности семьи и рассматривают насильственные установки личности как следствие первичной (семейной) социализации². Об этом свидетельствуют результаты исследования, проведенного кафедрой социологии Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина. Так, многие подростки, связывая агрессию с подчинением другим, считают насилие легитимным элементом механизма власти и соглашаются с тем, что такой тип отношений имеет право на существование во всех сферах общественной жизни³. Согласно того же исследования 47% подростков-правонарушителей воспитывались в атмосфере частых семейных ссор⁴.

Следовательно, все говорит о том, что как сама современная форма семейного сожительства, так и содержание семейных отношений, основанных в большинстве своем на насилии, предрасполагают к усвоению детьми насильственных форм социального взаимодействия и формирования соответствующего правосознания.

¹ Соціально-економічні причини насильства в сім'ї: аналіз проблем та шляхи запобігання (матеріали за результатами соціологічного опитування). - К.: Державний інститут сім'ї та молоді, 2004. - С. 27.

² Пилипенко В., Волянская Е. Подростковая агрессия в контексте современной социокультурной ситуации // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2004. - № 4. - С. 16.

³ См. там же. - С. 10.

⁴ См. там же. - С. 13.

Рассматривая такой вопрос как криминогенность семьи, мы обращаемся к социологическому направлению криминологии, то есть к модели социальной обусловленности противоправного поведения. Но при анализе подобного рода мы не вправе забывать, что личность не является отпечатком внешних условий, но всегда остается автономной и самоопределяющейся. И социальные условия мы должны относить лишь к импульсам, вызывающим активность личности, инициирующим внутренние процессы. Но каким будет этот отклик, зависит лишь от индивидуума. Здесь нам могут возразить, что в данном случае мы имеем дело с несовершеннолетними, а следовательно, и с еще несформированными личностями, поведение которых предопределяется воспитанием. Но ведь никто не станет отрицать того факта, что зачаток личности есть и в новорожденном. Кроме того, иным способом мы не сможем признать справедливыми притязания законодателей на привлечение к уголовной ответственности и наказание несовершеннолетних. Ведь если признать, что личность не сформирована, то на какое же тогда образование мы намерены воздействовать?

Здесь мы хотели бы привести выдержку из работы Л.В. Кондратюка, содержащую мысли о господствующих в настоящее время в криминологической науке подходах к объяснению преступного поведения: "С наступлением социологической фазы развития криминологии (продолжающейся и до настоящего времени) причины, определяющие преступное поведение, были перемещены с личности на "условия существования", "внешнюю среду", "характер социально-экономической формации" и т.п. Человеку в этой, опирающейся на позиции материалистического монизма, трактовке отводится роль своеобразного аккумулятора криминогенного воздействия. "Разряжение" подобного аккумулятора и является преступлением. Таким образом, личность человека превращается из субъекта, автора деяния, в специфический объект, "страдательно" испытывающий влияние факторов и выборочно реагирующий на них"¹. В противовес этому он отмечает, что человек является существом одновременно и духовным, и материальным, т.е. своим существованием связывает, диалектически проникает обе сферы бытия - духовного (идеального) и материального. Следовательно, не "социальность" отличает человека

¹ Кондратюк Л.В. Антропология преступления (микркриминология). - М.: Издательство НОРМА, 2001. - С. 2.

от животного..., а духовность. Поэтому человек как субъект, личность не растворяется в социуме без остатка (как некая "совокупность общественных отношений", и социализация не исчерпывает его жизненного содержания)¹. Мы находим замечания Л.В. Кондратюка справедливыми. Подавляющее большинство современных криминологических теорий объясняют почему люди совершают преступления, и лишь немногие идут "от обратного". Один из немногих – Уолтер Реклесс задался вопросом: "Почему живущий в крупном городе подросток, несмотря на высокий уровень преступности, не становится правонарушителем?" По его мнению ответ заключается в наличии внутреннего контроля, выражающегося во внутренней устойчивости (самовоспитании, самоконтроле, целеустремленности и стойкости)². Мы полагаем, что именно в этом направлении и следует искать потенциал противодействия преступности детей и молодежи.

ПОРТРЕТ ЖЕРТВЫ ВУЛИЧНОГО ПОГРАБУВАННЯ

В.В. Коломієць

(Луганський державний університет внутрішніх справ)

На шляху розбудови правової держави і демократичного суспільства, одним з основних завдань Української держави є захист прав і свобод своїх громадян. Для реалізації цього завдання держава здійснює правоохоронну функцію, одним з напрямків якої є боротьба зі злочинністю з метою зменшення кількості злочинів. Проте на фоні зменшення загального рівня злочинності викликає занепокоєння проблема збільшення кількості пограбувань, зокрема вуличних. Так, за даними статистики у 2003 році зареєстровано 36,484 пограбувань, що на 73,2% більше ніж у 2002 році³, у 1-му півріччі 2004 року кіль-

кість грабежів збільшилась на 44% у порівнянні з аналогічним періодом минулого року¹.

Також привертає увагу той факт, "що вуличні грабежі займають значне місце у структурі вуличної злочинності, а саме 30% від вуличних злочинів і спостерігається негативна динаміка збільшення вуличних грабежів"². Така ж закономірність фіксується і російськими криминологами³.

За даними статистики саме у Луганській області спостерігається стрімке зростання кількості грабежів: 1999 р. – 1298; 2000 р. – 1324; 2001 р. – 1377; 2002 р. – 1321; 2003 р. – 2049⁴. Так, М. Марчук наголошує, що у "Луганській області останні 2 роки спостерігається стрімке зростання злочинності на 14,6%, питома вага грабежів і крадіжок становить 51% від усієї кількості злочинів"⁵. Як бачимо, останніми роками, стосовно пограбувань, зокрема вуличних пограбувань, криминогенна ситуація в Україні стає все більш напруженою, особливо ця тенденція проявляється в Луганську й області. Означена ситуація вимагає підвищення уваги науковців до пояснення цієї проблеми.

За думкою В. Бучурина в механізмі злочинної поведінки досить значні особистісні якості людей, які потім стають жертвами злочину⁶. В. Солодовников вказує, що криминологічне дослідження віктимологічних проблем є одним з найважливіших напрямків вивчення злочинності та розробки її профілактики. Жертва злочинів має бути одним з основних об'єктів криминологічних досліджень⁷. Тобто вчені вказують, що при дослідженні злочинності і розробці її профілактики велика роль відводиться вивченню жертви злочину.

Враховуючи сучасну криминогенну ситуацію стосовно вуличних пограбувань, з метою розробки заходів для зменшення їх кількості,

¹ Сизенко М. В. Аналіз роботи загальних судів у 2003 році // Право України. – 2004 р. – № 5. – С. 13.

² Криминогенна ситуація в Україні. – К. – 2001. – С. 4.

³ Гивман Д.В. Кримінальна віктимологія. – М, 2002. – С. 217.

⁴ Статистичний щорічник Луганської області за 2003 рік. – Ч. 1. – 2004. – С. 377.

⁵ Марчук. Державний вплив на злочинність // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 10. – С. 69-70.

⁶ Бучурин В.Н. Криминология и виктимология // Основы государства и права. – 2003. – № 3. – С. 23.

⁷ Солодовников В.Н. Виктимологическая статистика и отношение "преступник-жертва" в системе криминологического анализа // Закон и право. – 2004. – № 12. – С. 22.

¹ Кондратюк Л.В. Антропология преступления (микрокриминология). – М.: Издательство НОРМА, 2001. – С. 5.

² Шнайдер Г.И. Криминология: Пер. с нем. – М.: Издательская группа "Прогресс" – "Универс", 1994. – С. 320.

³ Марчук М. Л. Державний вплив на злочинність // Прокуратура. Людина. Держава. – 2003. – № 10. – С. 69-70.

мною було проведено віктимологічне дослідження (в період з квітня по травень 2005 року), спрямоване на вивчення портрету жертви вуличних пограбувань в місті Луганську.

Метою дослідження було вивчення соціально-демографічних, психологічних і поведінкових характеристик жертв вуличних пограбувань, а також окремих обставин самого злочину (час, місце, спосіб, предмет посягання) з наступним виробленням практичних рекомендацій з віктимологічної профілактики вуличних пограбувань.

Об'єктом дослідження обрано досвід працівників органів внутрішніх справ, які внаслідок своєї професійної діяльності обізнані з характеристиками осіб, які стають жертвами вуличних пограбувань – слідчих і оперативних працівників. Всього було обрано 40 працівників правоохоронних органів. Головними характеристиками, у відповідності до яких формувалася група експертів, були приналежність до відповідного підрозділу ОВС, експертів було розділено на 2 рівні групи – слідчі і оперативні працівники. За ознакою досвіду роботи, серед експертів було виділено 2 рівні групи – експерти з досвідом роботи до 10 років та експерти з досвідом роботи більше 10 років. Також додатковим об'єктом було обрано документи, які містять інформацію про соціо-демографічні характеристики жертв вуличних пограбувань та об'єктивні ознаки складу злочинців (місце, час, спосіб, предмет посягання) – заяви про вуличні пограбування, що містяться у Журналах реєстрації заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються.

Предметом дослідження стала думка експертів стосовно жертв вуличних пограбувань та об'єктивних ознак злочинців (місце, час, предмет посягання, спосіб), а також відомості з документів про соціально-демографічні, ознаки жертв злочинців і об'єктивні ознаки складу злочинців (місце, час, предмет посягання, спосіб).

Емпіричну частину дослідження було проведено комбінованим методом, що поєднував у собі експертне опитування та контент-аналіз документів. Основною складовою методу було експертне опитування, метою якого було виявлення думки експертів стосовно даної проблеми, допоміжною, але не менш важливою складовою, був контент-аналіз документів, оскільки їх змістом є достовірні фактичні дані стосовно окремих аспектів розглядуваного явища, таких як вік, стать жертв, матеріальна шкода, завдана ним, час, місце, спосіб, предмет посягання. Для проведення експертного опитування була розроблена анкета, що складалася з 3 груп питань, загальною кількістю – 14, при-

значених для верифікації кожної з гіпотез. Для проведення контент-аналізу документів був розроблений класифікатор контент-аналізу та протокол аналізу заяв про вуличні пограбування, за допомогою яких фіксувалися значення заданих параметрів контент-аналізу, якими виступали вік, стать жертв, матеріальна шкода завдана ним, час, місце, спосіб і предмет посягання.

Експертне опитування проводилось в райвідділах міста Луганськ, всього було опитано 40 експертів. Об'єктом контент-аналізу виступили журнали реєстрації заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються Артемівського РВ ЛМУ МВС України в Луганській області за 2004 рік №3-6, 8-10, 12, 14, 16-19, 21-24, 27, 29, 32 – всього було досліджено 100 заяв про вуличні пограбування.

Підводячи підсумки результатів дослідження, можна узагальнити отриману інформацію і зробити відповідні висновки:

Описова гіпотеза підтвердилася повністю, оскільки 65% експертів підтвердили, що віктимологічна профілактика вуличних пограбувань, яка проводиться на сьогоднішній день, є неефективною. Твердження про те, що для проведення ефективної віктимологічної профілактики необхідно досліджувати портрет жертви вуличних пограбувань, підтримали всього 90% експертів. Про актуальність цієї проблеми свідчить також велика кількість заяв про вуличні пограбування, що містилися у Журналах реєстрації заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються. Дане положення підтверджує, зокрема, В. Солодовников, який наголошує на тому, що для проведення ефективної профілактики злочинності необхідне вивчення жертви злочину¹.

Обґрунтовуюча гіпотеза підтвердилася у більшості положень. Так, жертвами вуличних пограбувань найчастіше стають особи жіночої статі, про що вказали 70% експертів. Аналогічні відомості містяться у 56% заяв. Д.В. Рівман вказує, що жертвою злочину в залежності від ситуації може стати як особа чоловічої, так і жіночої статі, але все ж таки незначна перевага міститься на боці осіб жіночої статі, які в силу фізичної слабкості потенційно менше здатні чинити опір². Така ж ситуація спостерігається за результатами дослідження заяв. Вік осіб,

¹ Солодовников В.Н. Виктимологическая статистика и отношение "преступник-жертва" в системе криминологического анализа // Закон и право. – 2004. – № 12. – С. 22.

² Ривман Д.В. Кримициальная виктимология. – М. – 2002. – С. 218.

які найчастіше стають жертвами вуличних пограбувань, коливається у діапазоні від 18 до 25 років. Це положення підтвердили 35% експертів. Також воно підтверджується половиною заяв (50%). Предметом вуличних пограбувань найчастіше є мобільні телефони. Так вважають 50% експертів, а також це вказано у 40% заяв. В. Владимиров наголошує на тому, що предметом вуличного пограбування найчастіше стають гроші і предмети одягу¹. Як показало дослідження, предметом злочинного посягання майже у половині випадків виступають саме мобільні телефони. Це пов'язано з масовим розповсюдженням мобільних телефонів серед населення протягом останніх 5 років й з тим, що мобільні телефони через значну вартість при невеликих розмірах стали просто ідеальним предметом злочинного посягання, відтіснивши гроші і предмети одягу на другий план. Самі вуличні пограбування здійснюються "ривком", несподівано для жертви. Так вважають 40% експертів, на це вказано і у 56% заяв. Стосовно способу скоєння злочину, результати дослідження повністю співпадають з думкою В. Владимірова і Д.В. Рівмана, які вказують, що найрозповсюдженішим способом вчинення вуличного пограбування є "ривок"². Тобто, як бачимо, всі вищеперелічені положення обґрунтовуючої гіпотези повністю підтвердилися як думкою експертів, так і відомостями із заяв. А от положення про причини цього явища підтвердилися лише частково. У обґрунтовуючій гіпотезі я припускав, що основною причиною вуличних пограбувань є неухважність. Також вуличні пограбування здійснюються через довірливість потенційних жертв. Опитування експертів показало, що основою причиною вуличних пограбувань є необачне ставлення до своїх речей, як вважають 35% експертів. Також причиною вуличних пограбувань є неухважність потенційних жертв (30%) і прагнення підкреслити своє матеріальне становище чи створити враження про вище матеріальне становище (25%). Подібної думки дотримується і Д.В. Рівман, який вказує, що при виборі жертв пограбування злочинці звертають увагу в першу чергу на матеріальне становище потенційних жертв та на можливість несподіваного

¹ Владимиров В.А., Холостов В.И. Ответственность за грабеж и личность грабителя. - М. - 1976. - С. 58.

² Владимиров В.А., Холостов В.И. Ответственность за грабеж и личность грабителя. - М. - 1976. - С. 57; Ривман Д.В. Криминальная виктимология. - М. - 2002. - С. 218.

нападу, що визначається ступенем уважності ставлення до своїх речей¹.

Конструктивна гіпотеза також підтвердилася не повністю. Так, експерти підтвердили, що розробка практичних рекомендацій буде сприяти виробленню поведінки, яка запобігатиме вчиненню вуличних пограбувань (90%). Погодилися вони і з тим, що дані практичні рекомендації повинні впроваджуватись через ЗМІ (45%), а також шляхом проведення працівниками ОВС профілактичних співбесід, на основі рекомендацій (30%). А от думку про те, що дані рекомендації необхідно поширювати серед груп, найбільш підвержених вуличним пограбуванням, експерти не підтримали, оскільки 75% експертів вважають, що для досягнення максимально ефективного результату ці рекомендації необхідно поширювати серед усіх громадян. Результати верифікації конструктивної гіпотези не суперечать поглядам Д.В. Рівмана, який вказує, що найбільш ефективною для попередження злочинності буде саме загальна профілактика, яка проявляється в правовій пропаганді, роз'яснювальній роботі з населенням, що має за мету показати небезпечність і розповсюдженість тих чи інших злочинів, способів дій злочинців і навчити тому, як можна запобігти злочинові. Найбільш доцільною формою поширення такої пропаганди він вважає поширення її через ЗМІ².

На основі результатів дослідження можна запропонувати наступні рекомендації, які допоможуть не стати жертвою вуличного пограбування:

1. Переносючи з собою велику суму грошей чи речі, які мають велику матеріальну цінність, візьміть із собою когось із знайомих, що значно зменшить можливість бути жертвою нападу. Не робіть цього у вечірній та нічний час та не пересувайтеся невідомими, маловідомими чи безлюдними шляхами.
2. Не носіть великі суми грошей у гаманцях, барсетках, сумочках, використовуйте для цього передні кишень джінсів, внутрішні кишень піджаків, подбайте про наявність у вашому одязі потаємних кишень.
3. Збираючись розплачуватись на ринку за товар, перед тим як виймати гроші, зайдіть у торговий лоток (якщо це можливо). Так Ви

¹ Ривман Д.В. Криминальная виктимология. - М., 2002. - С. 219.

² Там само. - С. 263.

унеможливіть вилучення грошей ривком сторонньою особою збоку при передачі грошей.

4. Не носіть мобільні телефони на ремінці на ший. Оскільки так його видно великій кількості людей та є можливість зірвати без перешкод і швидко зникнути.

5. Не користуйтеся телефоном без серйозної причини (щоб подивитися час, послухати мелодії).

6. Якщо під час руху у Вас зазвонив мобільний телефон, зійдіть з доріжки, підійдіть до найближчої споруди, поверніться обличчям до прохожих та розмовляйте, спостерігаючи за оточуючими.

7. Ідучи із барсеткою, тримайте її за ручку, надіньте на руку ремінець барсетки. Не носіть барсетку під пахвою.

8. Ідучи з сумочкою, накиньте її на плече, якщо це можливо, візьміться рукою за ручки.

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИНІВ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ

В.М. Шкут

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

Становлення демократичної, правової держави та ринкової економіки супроводжується цілим рядом негативних явищ і процесів, серед яких тінізація та криміналізація економіки, інших сфер життя, що характеризуються корисливою мотивацією. Створення правової держави неможливо без подолання злочинності, без проведення постійної боротьби з нею. Актуальними є також проблеми потерпілих, тобто жертв злочинів, їх роль у вчиненні злочинів та захист від протиправних посягань.

Особливо гостро постає проблема фінансової стабільності та бюджетного порядку в країні. В умовах дефіциту бюджетних коштів на фінансування провідних галузей господарства та державних програм, збільшення фактів зловживань у бюджетній сфері потребують дослідження питання профілактики злочинів, що скоюються в бюджетній сфері, зокрема, нецільового використання бюджетних коштів.

В обстановці, що склалася, великого значення набувають віктимологічні аспекти профілактики злочинності, її правильна та всебічна організація.

Метою дослідження є проведення аналізу діючої нормативно – правової бази, яка регулює відносини у бюджетній сфері та регламентує вимоги до бюджетної дисципліни; встановлення причин та умов, які викликають порушення бюджетної дисципліни; з'ясування ролі держави та рівня збитків, яких вона зазнає від бюджетних злочинів. На підставі результатів дослідження будуть запропоновані певні напрямки віктимологічної профілактики нецільового використання бюджетних коштів. Розглядатиметься особливості потерпілого від бюджетних злочинів. Значну увагу буде приділено такому злочину в бюджетній сфері як нецільове використання бюджетних коштів.

Об'єктом дослідження виступають ті суспільні відносини, які існують в бюджетній сфері, сприяють вчиненню нецільового використання бюджетних коштів та викликають негативні шкідливі наслідки у вигляді матеріальної шкоди.

Предметом дослідження є профілактична діяльність держави, направлена на врахування віктимологічних чинників нецільового використання бюджетних коштів для більш ефективного попередження бюджетних злочинів.

Дослідження віктимологічного аспекту злочинів, що вчиняються в бюджетній сфері, передбачено основними напрямками Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-2005 роки, затвердженої Указом Президента України № 1376/2000 від 25.12.2000 року. Воно також відповідає вимогам Програми діяльності Кабінету Міністрів України "Назустріч людям".

Дослідженню проблем віктимологічної характеристики злочинів присвячені наукові праці та публікації А.Д. Бойкова, С.Б. Алімова, П.С. Дагеля, Л.В. Франка, В.П. Коновалова, В.С. Мінської, В.І. Полушинського, Д.В. Рівмана, Н.Ф. Кузнецової та інших науковців.

Під час проведення дослідження застосовувались такі загальнонаукові методи: аналіз, порівняння, спостереження, висунення гіпотез та інші.

Згідно бюджетного законодавства України (ст. 119 Бюджетного кодексу України) *нецільове використання бюджетних коштів* – це витрачання їх на цілі, що не відповідають бюджетним призначенням, встановленим законом про Державний бюджет України чи рішенням про державний бюджет, виділеним бюджетним асигнуванням чи кошторису, має наслідком зменшення асигнувань розпорядником бюджетних коштів на суму коштів, що витрачені не за цільовим при-

значенням, і притягнення відповідних осіб до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності¹.

Бюджетні кошти можуть бути використані в таких формах:

- наданні податкових пільг чи товарного кредиту, всупереч призначенню, що визначене для цих коштів відповідними кошторисами доходів та видатків, рішеннями органів влади або укладеними з кредитором угодами;

- грошовими коштами;

- шляхом взаємозаліків та розрахунків векселями.

У цілому, це фінансування за рахунок бюджетних коштів видатків взагалі не передбачених видатковими статтями затвердженого бюджету або ж фінансування одних статей за рахунок інших статей видатків.

Бюджетний кодекс України визначає такі основні види нецільового використання бюджетних коштів:

1) витрачання бюджетних коштів на цілі, що не відповідають наданим бюджетним асигнуванням чи кошторису;

2) витрачання бюджетних коштів за кодами економічної класифікації видатків, що не відповідають змісту проведеної операції;

3) використання бюджетних коштів, отриманих як субвенція, не за цільовим призначенням².

Більшість кримінологів, зокрема, Д.В. Рівман, Л.В. Франк, С.А. Потапов, вважають, що "жертвою" злочину є переважно фізична особа, якій безпосередньо завдано шкоду. Саме фізична особа є основним предметом віктимології. На думку Д.В. Рівмана жертвою не може бути сукупність осіб, суспільство чи держава в цілому, лише в певній формі їх інтеграції, оскільки за такого підходу до жертв можна зарахувати будь-кого. Це в свою чергу робить науку віктимологію безмежною і фактично безпредметною³.

В науці існує й інший погляд на цю проблему. Такі вчені як Г.Й. Шнайдер, В.П. Коновалов вважають, що жертвою злочину може бути не тільки фізична чи юридична особа, але й держава в цілому, адже шкода від злочинних дій завдається безпосередньо бюджетній системі країни.

Ми підтримуємо другу позицію, хоча Кримінально-процесуальний кодекс України зазначає, що потерпілим від злочину є фізична особа, якій злочином завдано моральної, матеріальної чи фізичної шкоди та вважаємо, що державу з повною впевненістю можна називати "жертвою" злочину, якщо неправомірними діями, бюджетним державним інтересам країни чи певного регіону було завдано шкоди та значних збитків¹.

Небезпека та суспільна шкідливість нецільового використання бюджетних коштів виражається в тому, що спричиняється шкода на макрорівні, тобто на державному рівні, що призводить до:

1) значного зменшення кількості коштів, передбачених на впровадження державних програм;

2) недостатнього фінансування окремих галузей державного господарства;

3) низького рівня грошового забезпечення громадян;

4) підвищення соціальної напруги в суспільстві та незадоволеності народу;

5) зростання економічної кризи, яка призводить до блокування подальшого розвитку провідних галузей економічного зростання.

Віктимологічна профілактика нецільового використання бюджетних коштів – це один з напрямків попередження економічної злочинності, яке на сьогодні ще недостатньо реалізоване. Віктимологічна профілактика являє собою специфічну діяльність правоохоронних, контрольно-ревізійних та різного роду фінансових установ, яка спрямована на виявлення та знешкодження факторів, обставин, ситуацій, що призводять до детермінації скоєних злочинів².

Нажаль, попри позитивні тенденції зміцнення бюджетної дисципліни, кількість та масштаби бюджетних злочинів в Україні ще залишаються досить значними. Причиною такого стану з використанням бюджетних коштів у бюджетних установах є слабкість профілактичної спрямованості державного фінансового контролю, відсутність публічної оцінки бюджетного управління на всіх рівнях відповідальності та нерегульованість застосування жорстких заходів

¹ Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2003. – № 10. – С. 345.

² Там само. – С. 322.

³ Рівман Д.В. Кримінальна віктимологія. – СПб.: Питер, 2002. – С. 152.

¹ Тертишник В.М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. – К.: Видавництво А. С. К., 2003. – С. 216.

² Алексеев А.И., Герасимов С.И., Сухарев А.Я. Криминалогическая профилактика: теория, опыт, проблемы. Монография. – М.: Изд. НОРМА, 2001. – С. 108.

впливу за допущенні зловживання та серйозні бюджетні правопорушення, які вчинюються працівниками цієї сфери.

Аналізуючи вищевикладене пропонуємо такі напрямки віктимологічної профілактики нецільового використання бюджетних коштів:

1. Посилення правової освіти серед працівників бюджетної сфери, ознайомлення з нормативно-правовими актами, які передбачають відповідальність за неправомірні дії чи бездіяльність.

2. Професійне навчання та виховання працівників бюджетних установ, періодичне проведення навчань та атестацій з питань додержання вимог законодавства.

3. Підвищення вимог відбору до осіб, які претендують на зайняття посад розпорядників бюджетних коштів, посилення нагляду за їх діяльністю.

4. Проведення індивідуальної профілактичної роботи з кожним працівником бюджетної сфери, який допущений до розпорядження бюджетними коштами.

5. Посилення контролю з боку контролюючих органів, за правомірністю діяльності розпорядників бюджетних коштів.

6. Періодичне інформування працівників бюджетної сфери про суспільну шкідливість та караність нецільового використання бюджетних коштів.

7. Створення профілактично-аналітичних центрів по узагальненню, систематизації інформації та визначення шляхів усунення причин, що сприяють вчиненню бюджетних злочинів та планування заходів по ліквідації їх наслідків.

8. Створення таких умов, за яких кожному працівнику економічної галузі, зокрема бюджетної сфери, є найбільш вигідним тільки законослухняне виконання покладених на нього обов'язків, що і стане гарантією економічної безпеки.

Таким чином, віктимологічна профілактика в поєднанні з традиційною (загально-соціальною та спеціально-кримінологічною) суттєво поширює можливості, підвищує рівень та ефективність первинної протидії злочинності, робить попереджувальну діяльність в цілому логічно завершеною. А успішне здійснення віктимологічної профілактики в першу чергу залежить від організаційного і тактичного характеру. Тому державі в особі її органів необхідно активізувати діяльність з вивчення, розроблення та впровадження в діяльність правоохоронних органів віктимологічних заходів профілактики з попере-

дження нецільового використання бюджетних коштів як основної загрози економічній безпеці держави.

Отже, теорію віктимологічної профілактики на сьогодні вивчено не достатньо, вона потребує подальшого розроблення. В подальшому особливу увагу необхідно приділити дослідженню проблем протидії злочинам у бюджетній сфері, що завдають суттєвої матеріальної шкоди як державі, її фінансовій стабільності, так і окремим громадянам України.

ПОХИЩЕНИЕ МОБИЛЬНЫХ ТЕЛЕФОНОВ: ВИКТИМНЫЕ ФАКТОРЫ (на примере Луганска и Луганской области)

Т.В. Одинцова

Е.В. Одинцова

(Луганский государственный университет внутренних дел)

С конца 2002 года в крупных городах, а с конца 2003 года и в других населенных пунктах, число зарегистрированных похищений мобильных телефонов каждые полгода возрастает в геометрической прогрессии. Так, по сравнению с 2003 годом, в 2004 году число краж мобильных телефонов возросло в 2,8 раза, грабежей – в 3 раза, разбоев – в 4,5 раза. Возрастает доля этих преступлений в общей структуре краж, грабежей и разбоев. Так, в г.Луганске в 2003 году 43% краж, 84,8% грабежей, 69% разбоев предметом преступления были мобильные телефоны. Подавляющее большинство похищений мобильных телефонов совершается в форме краж, хотя за счет уменьшения их доли наметилась тенденция увеличения удельного веса грабежей.

Целью данной работы является анализ (место, время суток, время года) становления жертвой похищений мобильных телефонов.

Предметом настоящего исследования являются: 1) полученная в УИТ УМВД Украины в Луганской области статистическая информация о похищениях мобильных телефонов, совершенных в Луганской области в 2002-2004 годах; 2) экспертные мнения специалистов, которые по роду своей профессиональной деятельности контактируют с лицами, пострадавшими от похищений мобильных телефонов. В качестве экспертов использовались: а) сотрудники следственных и оперативных подразделений ОВД г. Луганска (следователи следственного отдела и оперуполномоченные отдела уголовного розыска Арте-

мовского РО ЛГУ УМВД Украины в Луганской области); б) работники сферы торговли мобильными телефонами (продавцы и консультанты по продажам мобильных телефонов, работающие в соответствующих магазинах и других местах продаж).

В качестве рабочей гипотезы было выдвинуто предположение о том, что определяющими виктимными факторами, облегчающими злоумышленнику процесс отбора объекта похищения и (или) непосредственного совершения преступления, являются:

- 1) пощение многими владельцами своих аппаратов (особенно дорогих) на видных местах;
- 2) теплое время года (конец весны - начало осени);
- 3) возраст от 18 до 28 лет;
- 4) женский пол;
- 5) темное время суток;
- 6) нахождение в общественных местах;
- 7) нахождение владельца мобильного телефона в состоянии алкогольного или наркотического опьянения;
- 8) оставление владельцем своего аппарата без присмотра.

Объясним, на чем основываются наши предположения, и рассмотрим, насколько они подтверждаются полученными в 2004 году эмпирическими данными.

1. Прежде чем похитить мобильный телефон, злоумышленник должен подыскать подходящую жертву и подходящий (в зависимости от модели и стоимости) предмет посягательства. Мобильные телефоны предназначены для оперативности коммуникаций и должны постоянно быть при хозяине.

2. Имеющиеся места ношения мобильных телефонов условно мы разделили на видные и незаметные (невидные).

Видным является ношение телефонов на груди, на поясе впереди или сзади, в нагрудных карманах, в карманах брюк. Незаметными местами являются внутренние и другие карманы верхней одежды, сумки, барсетки, портфели, дипломаты. Кроме того, ряд моделей аппаратов имеет мигающие лампочки, которые особенно видны в темноте и выдают наличие телефона. Ношению мобильных телефонов на видных местах способствует форма подавляющего числа аппаратов. Она такова, что их невозможно носить в карманах джинсов, блузок, внутренних карманах пиджаков. Некоторая одежда, особенно женская, вообще не имеет карманов.

По результатам авторского криминологического исследования, в среднем 36,8% краж мобильных телефонов и 70,8% грабежей и разбоев совершаются с видных мест. Как видим, кражи с открытых мест совершаются только в трети случаев. Но данный факт не противоречит нашей гипотезе. Ведь нередки также случаи, когда владелец, находясь в людном месте, сам без какой-либо инициативы злоумышленника "засвечивает" наличие у него мобильного телефона (звонит, смотрит время и т.д.), тем самым помогая преступнику выяснить необходимую информацию.

Порой и сам злоумышленник прежде, чем похитить мобильный телефон с незаметного места, предпринимает меры к выяснению необходимой ему информации с помощью различных уловок. Наиболее просто задать потенциальному владельцу мобильного телефона вопрос: "Который час?" Большая часть владельцев, прибегает в таком случае к своему мобильному телефону. В результате независимо от того, как надежно "спрятан" телефон, с помощью банального вопроса можно свести все меры предосторожности на нет и получить за эти несколько секунд информацию о наличии (отсутствии) мобильного телефона и его модели.

2. Мы предположили, что большинство похищений совершается в теплое время года (конец весны - лето - начало осени), когда мобильные телефоны, как правило, носятся на виду у окружающих, поскольку их невозможно спрятать под верхней одеждой. Следовательно, доступ к ним максимально облегчен.

По статистическим данным, более 60% грабежей и разбоев действительно совершается в теплое время года. Холодное время года более благоприятно для совершения краж. Данное обстоятельство объясняется тем, что способ совершения краж мобильных телефонов по типу карманной (это довольно распространенный способ совершения данных преступлений) предполагает наличие сумок, карманов верхней одежды, барсеток, из которых и похищается телефон.

3. Наиболее виктимной категорией являются лица в возрасте от 18 до 28 лет. Представители других возрастных категорий статистически не могут лидировать, так как в настоящее время преобладающее число обладателей мобильных телефонов - это лица обозначенного возраста. Действительно, по данным нашего исследования более половины всех жертв похищений мобильных телефонов - это лица от 18 до 28 лет.

Доля несовершеннолетних потерпевших не превышает 5%, а число пожилых потерпевших вообще незначительно. Однако в связи со стремительным ростом числа пользователей услугами мобильной связи среди всех возрастных групп, а также традиционно высокой виктимностью несовершеннолетних можно предположить, что в дальнейшем их доля среди жертв похищений мобильных телефонов возрастет.

К тому же именно молодые люди (примерно до 28 лет), особенно женщины, из-за свойственного им желания самоутвердиться, "выделиться из толпы" путем ношения модной одежды, аксессуаров и в том числе мобильных телефонов¹, носят свои аппараты преимущественно на видных местах. В то время как люди более зрелого возраста предпочитают не выставлять напоказ имеющуюся у них ценную вещь – мобильный телефон.

4. По этой причине, а также в связи неспособностью в большинстве случаев оказать действенное сопротивление женщины становятся жертвами похищений чаще, чем мужчины.

По данным экспертного опроса, примерное соотношение женщин и мужчин как жертв похищений мобильных телефонов составляет 6:4.

5. Большинство насильственных похищений совершается в темное время суток, когда число возможных свидетелей сведено к минимуму. К тому же не каждый преступник осмелится совершать данные преступления днем. Однако, при ненасильственных похищениях наличие большого числа посторонних лиц (что характерно для светлого времени суток), наоборот, облегчает их совершение.

Полностью подтвердилась в ходе исследования гипотеза о том, что насильственные похищения мобильных телефонов совершаются преимущественно в темное время суток (более 60% случаев). Что касается ненасильственных похищений, то по результатам анализа статистики требуется внесение некоторых корректив. Так, количество

¹ Не последнюю роль играет восприятие мобильного телефона в качестве символа престижа, в результате чего демонстрация мобильного телефона широкому кругу лиц является демонстрацией своего высокого материального и общественного положения. Данное рассуждение основывается на теории явных и латентных функций Р. Мертона, а также приводимого им анализа понятия демонстративного поведения (Т. Веблен); См.: Американская социологическая мысль: Тексты / Под ред. В.И. Добренькова. – М., 1996. – С. 448-449.

ненасильственных грабeжeй, совершаемых в темное и светлое время суток, примерно одинаково. Время суток, в которое совершаются кражи мобильных телефонов, зависит от времени функционирования (посещения) мест, где они совершаются.

6. Похищения мобильных телефонов наиболее часто совершаются в общественных местах. Именно в этих местах в отличие от мест работы и проживания потенциальных жертв доступ к аппаратам упрощается. Велика также возможность преступника скрыться с места совершения преступления, оставаясь не замеченным или не задержанным (например, скрывшись в толпе). Так, по данным статистической информации, в общественных местах совершаются в среднем 60,7% краж и 93,8% грабeжeй и разбоев.

Наиболее криминогенными из общественных мест являются магазины, рынки, бары. В г. Луганске – еще и общественный транспорт (применительно к кражам), а также улицы (независимо от вида похищения).

7. С местонахождением владельца мобильного телефона нередко связано состояние, при котором снижается его внимательность, бдительность, быстрота реакции, появляется рассеянность, забывчивость, как следствие алкогольного или наркотического опьянения¹. Так, по результатам авторского криминологического исследования в половине случаев похищений жертвы находились в состоянии алкогольного опьянения.

8. Как указали эксперты, около трети (27%) краж мобильных телефонов и 5,4% грабeжeй, разбоев совершается в случаях оставления аппаратов без присмотра, когда граждане легкомысленно забывают о них или надеются на порядочность окружающих.

Основываясь на результатах проведенного анализа, приходим к выводу, что, видимо, многие владельцы мобильных телефонов не осознают всю реальность того, что они могут пострадать от рассматриваемого вида преступлений. Зачастую причиной или поводом данных преступлений становится провоцирующее или неосторожное поведение самих потерпевших. Число похищений мобильных теле-

¹ Кроме того, это может быть состояние возбуждения, возникшее в результате какого-либо желаемого для владельца события или достижения (выгодное заключение сделки, успешная сдача экзамена, рождение ребенка, праздник и т.д.); подавленное состояние, возникшее в результате трудного, изматывающего рабочего дня, болезни или смерти близкого человека и т.п., депрессия, психическое расстройство.

фонов могло бы значительно снизиться, если бы их владельцы сами принимали соответствующие меры по обеспечению сохранности своего имущества.

Не следует демонстрировать свой мобильный телефон окружающим, особенно в таких людных местах, как рынки, общественный транспорт; стараться, чтобы как можно меньшее число незнакомых людей знало о том, что они имеют при себе мобильный телефон; носить свой мобильный телефон в незаметных местах (во внутренних карманах верхней одежды, в сумках, барсетках; если на поясе или на груди, то под одеждой); перестать воспринимать свой мобильный телефон как украшение или модный аксессуар, помнить о его главном предназначении (средство связи); при ношении телефона в сумке, барсетке, под одеждой и т. п. не прибегать к нему для того, чтобы посмотреть, который час, особенно если об этом спрашивает незнакомый человек; не оставлять свой мобильный телефон без присмотра, даже на короткое время в надежде на порядочность окружающих.

Данные рекомендации целесообразно распространять в виде небольшой по объему памятки о "мерах безопасности" при ношении мобильного телефона. Они могут быть в каждом салоне, занимающемся продажей или ремонтом мобильных телефонов, прилагаться к инструкции по пользованию телефоном, размещаться на страницах периодических изданий¹.

НАРКОМАН: ПРЕСТУПНИК ИЛИ ЖЕРТВА ПРЕСТУПЛЕНИЯ?

Т.А. Педиско

(Луганский государственный университет внутренних дел)

Сегодня одной из мировых проблем является распространение наркомании и рост количества преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков. Анализ динамики распространения немедицинского употребления наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров, их незаконного оборота за последние 30 лет

¹ Попытка реализации данного предложения была предпринята авторами, которым удалось поместить такого рода заметку в луганской общественно-политической газете "Молодогвардеец" (тираж 9 тыс. экземпляров). См.: "Молодогвардеец". – 2005. – № 21 (111). – 25 мая. – С. 13.

свидетельствует, что увеличение количества потребителей этих веществ наблюдалось с конца 60-х годов двадцатого века. В 1968 году в Украине диагноз "наркомания" был поставлен 2506 лицам, а в 2002 – 78 579; по состоянию на 1 января 2004 года на учете пребывало уже 120 тысяч таких лиц¹. Из них половина – это лица, возрастом до 30 лет², которые составляют генофонд нации, наше будущее.

Также растет количество преступлений, связанных с изготовлением, приобретением, хранением, перевозкой, пересылкой или сбытом наркотических средств. О серьезности этой проблемы свидетельствуют такие данные. Если в 1998 году было зарегистрировано 43,4 тысячи преступлений, связанных с наркотиками, то в 2001 году – 47,8 тыс., в 2002 г. – 58,1 тыс., в 2003 г. – 57,4 тыс., а за первое полугодие 2004 года – более 33 тыс.³ Кроме роста данного вида преступлений, наблюдается рост имущественных преступлений. Это связано с тем, что лицо, которое постоянно употребляет наркотики, находится в "системе", оно уже не может существовать без него и единственный смысл жизни таких людей – достать следующую дозу, чего бы это не стоило. Проведенные исследования свидетельствуют о том, что именно среди карманных и квартирных воров наиболее распространено потребление наркотиков. Процент наркоманов в контингенте лиц, привлеченных к уголовной ответственности за кражи имущества, колеблется в пределах 60%⁴. Наше государство постоянно принимает меры по борьбе с данным явлением, начиная с самых либеральных государственных программы по занятости молодежи и заканчивая постоянным усовершенствованием уголовного законодательства. В Уголовном кодексе Украинской ССР по состоянию на 1 февраля 1944 года предусмотрено всего лишь две статьи, в диспозициях которых шесть составов – изготовление и хранение с целью сбыта и сбыт без надлежащего разрешения кокаина, морфия и других одурмани-

¹ Смирнова І.В. Деякі пріоритетні напрями удосконалення боротьби з наркоманією і наркомафіями в Україні // Вісник Національного університету внутрішніх справ. Випуск 28. – Х., 2004. – С.3.

² Україна у цифрах у 2003 році. Короткий статистичний довідник. – К., 2004. – С. 245.

³ Гага П., Доля Л. Криміногенна ситуація в Україні за роки її незалежності // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 12 (42). – С. 85.

⁴ Овезов Н.А. Влияние наркомании на совершение корыстных преступлений // Причины отдельных видов преступности и проблемы борьбы с ними. – М., 1989. – С. 33.

ваючих веществ (ч. 1 ст. 134 УК Украинской ССР); те же деяния, совершенные в виде промысла, а равно содержание притонов (ч. 2 ст. 134 УК Украинской ССР). Данные статьи предусматривают максимальную санкцию – лишение свободы на срок до трех лет с конфискацией всего имущества. В Уголовном кодексе Украинской ССР по состоянию на 28 декабря 1960 года были предусмотрены две статьи, в диспозициях которых указывалось одиннадцать составов с такой же максимальной санкцией (ст.ст. 70, 229 УК Украинской ССР). Впоследствии данные статьи были дополнены ст.ст. 70-1, 229 1-18 УК Украинской ССР). В Уголовном кодексе Украины, принятом 5 апреля 2001 года, действующем в настоящее время, предусмотрено шестнадцать статей и максимальная санкция – лишение свободы сроком на 12 лет с конфискацией имущества. Однако это не решило указанных проблем: все большее количество людей продолжает употреблять наркотики, количество преступлений в сфере незаконного оборота наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров неуклонительно растет, так же как и имущественные преступления, которые совершаются с целью достать деньги на приобретение наркотиков (о динамике мы говорили выше). Государством было разработано ряд программ, начиная с Общегосударственной программы поддержки молодежи на 2004 – 2008 г.г. и заканчивая Программой реализации государственной политики в сфере борьбы с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров на 2003 – 2010 г.г. и многие другие. Однако получается, что все меры, принимаемые государством, являются неэффективными. Признав здоровье граждан наивысшей социальной ценностью, государство может лишь косвенным путем охранять это здоровье, а именно – уголовным законом запрещается приобретать, производить, изготавливать, хранить, перевозить, сбывать наркотики. Необходимо отметить, что государство не криминализирует употребление наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров, так как человек вправе сам делать свой выбор и выбирать жизненный путь, этим оно соглашается с тем, что каждый имеет право на свободное развитие своей личности, подтверждая тем самым развитие демократических принципов. Данное положение зафиксировано в ч. 1 ст. 23 Конституции Украины. Поэтому в уголовном и уголовно-процессуальном смыслах при расследовании деяний, предусмотренных ст.ст. 307 и 309 УК Украины, формально отсутствуют такие субъекты как потерпевший и жертва. Но если смотреть глубже, то мы видим следующее: в уголовно-

процессуальном плане потерпевший – это лицо, которому преступлением был причинен моральный, физический и имущественный вред (ст. 49 Уголовно-процессуального кодекса Украины), и признанное в установленном законом порядке в качестве потерпевшего. В нашем случае наркоманом является лицо, которое совершило преступление в сфере незаконного оборота наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров. При этом оно могло само не употреблять наркотики, тогда наркоман и не будет жертвой преступления. Однако объектом преступления в данной категории уголовных дел будет здоровье населения. И поэтому если правонарушитель употребляет наркотики сам, то он приносит вред самому себе, при этом еще помимо внутреннего наказания, он наказан уголовным законом. Почему же это происходит? Обратимся к понятию "индивидуальная виктимность", под которой понимается обусловленное наличием преступности состояние уязвимости отдельного лица, выражающееся в объективно присущей человеку (но не фатальной) способности стать жертвой преступления. Реализованная преступным актом или оставшаяся в потенции, эта уязвимость зависит от субъективных и объективных предрасположений и в конечном счете выступает как неспособность противостоять преступнику¹. В нашем случае получается, что наркоман не может противостоять самому себе. В большинстве случаев его никто насильно не заставляет употреблять наркотики, но в силу обстановки ("я как все", "от одного раза ничего не будет", "так модно" и т.д.), наркоман все же употребляет наркотик. Если бы это было исключением, то с этим можно было бы смириться, но сегодня наркоман, который сам по себе, это аномалия. Распространение наркомании происходит в геометрической прогрессии, на протяжении одного года один наркоман вовлекает в употребление наркотиков 4-7 человек. И выходит совсем нелогично: здравомыслящий человек знает, что будет плохо и делает, знает, что ему "по праву" можно, "должно" и "нельзя"², а идет в обход права. Налицо отсутствие положительного правосознания. Ведь недостаточно только знать, знания сами по себе ничего не значат. Получается ситуация, когда знания о вреде наркотиков и личность человека живут отдельно. Ведь это нам кажется здравым и правильным, что так нельзя, а на самом

¹ Ривман Д.В., Устинов В.С. Виктимология. – СПб: Издательство Юридический центр Пресс, 2000. – С. 46.

² Ильин И.А. Родина и мы. – Смоленск: Посох, 1995. – С. 263.

деле наркоманы живут в "своем" мире, в "своем" измерении, и у них все "нормально" и "законно". А для нас наркоман это и правонарушитель, и жертва преступления, но не потерпевший в уголовно-процессуальном плане, так как не была соблюдена форма его признания. В уголовных делах других категорий правонарушитель и потерпевший – это разные объекты, которые не соприкасаются между собой (Например, лицо, которое похитило чужое имущество – это правонарушитель, а лицо, у которого были похищены вещи – это потерпевший. И эти лица не могут быть одним лицом).

Приходим к выводу, что и в виктимологическом, и в уголовно-правовом плане наркоман, который является потребителем наркотиков, является и правонарушителем и жертвой одновременно. И единственным выходом если не искоренить, то уменьшить такое социальное явление как наркомания, будет формирование правосознания населения по отношению к наркотикам, тем самым выработать основанную на внутреннем самоконтроле, согласованную с общепринятыми нормами способность человека противостоять любым незаконным действиям с наркотиками.

МОШЕННИЧЕСТВО ПУТЕМ ГАДАНИЙ: ВИКТИМНЫЙ АСПЕКТ

Л.В. Бабич

(Луганский государственный университет внутренних дел)

Вопросам борьбы с преступлениями против собственности уделяется большое внимание. В частности, такие преступления как кража, грабеж, разбой традиционно находятся в поле зрения юридической науки. Вместе с тем, активизировался интерес ученых к такому преступлению против собственности как мошенничество.

Вопросами раскрытия, предупреждения, выявления причин и условий, способствующих совершению мошенничества, особенностей преступного поведения мошенников, криминологической характеристикой мошенничества занимались такие ученые как: О. Дмитриев, А. Лысодед, П. Михайленко, С. Романов, М. Коржанский, В. Ларичев, Е. Филатова, А. Лебедев, Е. Юрко и др.

Такой интерес можно объяснить тем, что в структуре современной преступности в Украине мошенничество входит в десятку наиболее распространенных преступлений. И в последнее время диапа-

зон мошенничеств только расширяется: начиная с азартных игр, лотерей и заканчивая обманными рекламными компаниями, финансовыми операциями, обманным трудоустройством и т.п.

В то же время ученые в основном исследуют вопросы, касающиеся мошенничеств, которые наносят значительный ущерб потерпевшему или государству. Однако не следует забывать о традиционных промыслах мошенников: азартных играх, лотереях, гаданиях и "целительство". Такие промыслы мошенников до сих пор не уходят в прошлое, а даже наоборот – совершенствуются.

Особый интерес криминологов вызывают мошенничества путем гаданий. Сегодня мошенничество путем гаданий фактически превратилось в целую "отрасль бизнеса". В последнее время и телевидение, и газеты очень часто размещают объявления современных "ностратамусов", обещающих точно предсказать будущее, дать ценные советы в личной жизни и т.п. А на улице традиционно вам предлагают погадать живописно разодетые цыганки. Начиная разговор с предложения предсказать судьбу за совсем мизерное вознаграждение, гадалка завладевает рукой клиента. По реакции, движениям пальцев, учащенному пульсу, расширенным зрачкам она может угадать и определить, как далеко можно зайти в коммуникации с ним. В итоге деньги, кольца, серьги потерпевшие добровольно передают в руки гадалки.

Удивляет то, что люди зная о данном виде мошенничества, зачастую сами способствуют его совершению, становясь тем самым жертвами такого преступления.

Нами было проведено криминологическое исследование с целью определить, какие предпосылки, способствующие совершению мошенничества путем гаданий, создают сами жертвы таких преступлений.

Методологической базой исследования стали две виктимологические концепции:

1) концепция Д. Ривмана, в соответствии с которой: преступники нередко сами учитывают особенности своей будущей жертвы, определяя, какие именно ее качества можно использовать (мошенники выбирают простодушных и доверчивых)¹.

2) концепция Л. Балабановой, суть, которой сводится к тому, что в формировании виктимного поведения играет ведущую роль такая

¹ Ривман Д.В. Криминальная виктимология. – СПб., 2002. – С. 32-33.

черта человека, как внушаемость (реакция человека на посторонние психологическое воздействие и в результате чего он усваивает внешние для него побуждения, оценки формы поведения)¹.

Исследование проводилось методом анкетирования экспертов. Учитывая то, что данное преступление характеризуется высокой степенью латентности, были опрошены две группы экспертов: 1) работники ОВД г. Луганска; 2) жители г. Луганска – жертвы такого вида мошенничества.

Опрос экспертов показал, что в настоящее время предоставление услуг гадалками бесплатно маловероятно. С этим вариантом согласились 58% всех опрошенных экспертов, в т.ч. 70% жертв преступлений и 45% работников ОВД. Таким образом, обращаясь к услугам гадалки, человек чаще всего знает, что ему придется их оплатить.

Большинство экспертов (58%) считают, что потерпевшие сами способствуют совершению мошенничества. Причем такое мнение у обеих групп экспертов практически совпадают (55% и 60%).

В отношении предмета мошенничества путем гаданий анализ полученных данных показал, что в большинстве случаев предметом такого посяательства становятся деньги (65% всех экспертов), а также изделия из золота (33% всех экспертов).

Из анализа результатов анкетирования следует, что гадалка, выбирая жертву преступления, чаще всего обращает внимание на внешний вид личности (65% респондентов), а также на наличие денежных средств (60% всех респондентов).

Кроме внешнего вида и наличия у человека денежных средств, гадалки также обращают внимание на психоэмоциональное состояние личности (состояние возбужденности, подавленности, горя, отчаяния, радости) – с таким утверждением согласились 95% опрошенных работников ОВД и 85% опрошенных жертв данного преступления.

Анализ результатов также показал, что чаще всего мошенничество путем гаданий совершаются на улицах, а также на рынках и вокзалах (т.е. в местах массового скопления людей).

В анкете также предлагались вопросы, направленные на определение способов предупреждения данного вида мошенничества и снижения виктимности потенциальных жертв.

В целом респонденты согласились с тем, что предложенные меры:

1) повышение внимания и осторожности со стороны жителей г. Луганска;

2) избежание какого-либо общения с лицами, предлагающими подобные услуги;

3) размещение в средствах массовой информации предупредительных о таком мошенничестве с рекомендациями о мерах реагирования; их применение на практике может снизить уровень виктимности потерпевших, а также количество случаев такого мошенничества.

Таким образом, после проведения криминологического исследования нами был пилотажно исследован ситуативный компонент виктимности потерпевших от данного вида мошенничества. Были выявлены внешние обстоятельства (место совершения преступления, внешний вид потерпевшего, выраженность психоэмоционального состояния, наличие предметов преступного посяательства), характеризующие ситуативный компонент виктимности потерпевшего. Но, как отмечает Д. Ривман, виктимность включает кроме ситуативного компонента, еще и личностный компонент¹. Личностный компонент – это способность стать жертвой в силу определенных, присущих индивиду субъективных качеств (социальных, психологических, биофизических).

Именно в направлении выявления личностного компонента виктимности потерпевших от мошенничества путем гаданий планируется проведение дальнейших исследований, целью которых должно стать снижение виктимности потерпевших от данного вида преступления.

ВІКТИМОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ САМОВІЛЬНОГО ЗАХОПЛЕННЯ ЗЕМЛІ

О.В. Бартохов

(Луганський державний університет внутрішніх справ)

Рівність усіх громадян перед законом є необхідною умовою реалізації конституційної моделі, яку Україна поклала в основу свого розвитку. Досягнення стану реальної рівності, зрозуміло, не може бути миттєвою справою. Ця мета передбачає проходження через низку суперечливих та конфліктних ситуацій.

¹ Балабанова Л.М. Судебные психопатологии. – Донецк, 1998. – С. 214-222.

¹ Ривман Д.В., Устинов В.С. Виктимология. – СПб., 2006. – С. 44.

У зв'язку з цим хотілося б зупинитися на ситуації у АР Крим, яка виникла з історичного погляду не так давно. Але подальша еволюція проблемної ситуації, пов'язаної з поверненням кримськотатарського етносу Криму, тяжіє до значного загострення. Цим питанням займалися такі вчені як М. Шульга, Л. Рябошапка, Т. Сенюшкіна, Н. Пелих, В. Колісник, які окреслили загальні контури проблеми. Мета та завдання цієї роботи полягає у спробі детальніше розглянути як окремий елемент соціальної напруженості у АР Крим явище самовільного захоплення землі кримськотатарським населенням.

Останнім часом кримськотатарське населення для вирішення своїх соціально-економічних проблем (до того ж забарвлених політичними, національними, релігійними і навіть міжнародними тонами) все частіше звертаються до насилля у процесі захоплення землі.

Зазначені дії супроводжуються несанкціонованими акціями протесту, масовими порушеннями громадського порядку; зіткненнями з представниками органів влади, місцевим населенням (представниками інших національностей)¹, що є, по-перше, незаконним, а по-друге, антисоціальним явищем.

Все це призводить до порушення положень Конституції України, кримінального, адміністративного, цивільного, житлового та інших галузей вітчизняного законодавства, що негативно впливає перед усе на рівень захищеності прав та свобод громадян інших національностей, які проживають на території півострову.

Між тим в "Угоді з питань пов'язаних з поновленням прав депортованих осіб, національних меншин та народів", до якої приєдналась і Україна, у статті першій мова йде про те, що при реалізації положень цієї угоди по наданню рівних з постійно мешкаючими там громадянами політичних, економічних та соціальних прав, не повинні порушуватися права та законні інтереси громадян, які мешкають на відповідній території.

Серйозність питання доводиться даними проведеного автором емпіричного дослідження (травень 2004 року) методом експертного опитування (N=50) у одному з регіонів Криму, де склалася подібна ситуація. Так, на запитання "наскільки гостро стоїть проблема захоплення землі кримськотатарським населенням?" 95% опитаних підтвердили гостроту ситуації, яка склалася.

¹ Краснопольская В. Ультиматум – не метод решения проблем // Крымская газета. – 2004. – № 3. – 6 лютого. – С. 3.

Слід відзначити, що до 2003 року на території Автономної Республіки Крим практично не було самовільних захоплень землі, хоча депортовані громадяни прибували на півострів ще в більших масштабах ніж зараз. Починаючи ж з літа 2003 року після внесення доповнень у Земельний Кодекс України, згідно з якими земля на Південному березі АР Крим придбала товарну ціну, захоплення земельних ділянок отримали масовий характер. Але це відбулося не тому, що населенню, яке стояло у черзі на покращення житлових умов почало не вистачати землі.

Опитані нами експерти вважають, що однією з головних причин захоплення землі представниками кримськотатарської меншини безпосередньо на південному березі АР Крим є наявність можливості для матеріального збагачення за рахунок комерційно цінних земель (35%), та більш високий ступень розвитку інфраструктури території (21%) у порівнянні з іншими районами.

Додатковим доказом цього є і те, що частину захоплених земель, власники починають вже виставляти на продаж. Останній випадок був зафіксований у поточному році в селищі Малий Маяк Алуштинського району, де практично відразу після виділення земельних ділянок, яке відбувалось під натиском кримськотатарської спільноти, одна з сімей, після оформлення усіх необхідних документів на право власності, здійснила його продаж.

Неспроможність органів влади розібратися у ситуації, змушує громадян для захисту своїх прав та інтересів створювати власні суспільні формування (козацький рух) практично по всій території автономії. Все частіше у засобах масової інформації можна зустріти повідомлення про чергові сутички представників кримськотатарської меншини з місцевим населенням.

З урахуванням аналізу ситуації, результатів проведеного емпіричного дослідження, на наш погляд, для вирішення проблеми потрібно перш за все переглянути реакцію держави на це явище. А саме: посилити відповідальність за незаконне захоплення землі та незаконне будівництво на ній шляхом введення до Кримінального кодексу України статті, яка б передбачала відповідальність за це суспільно небезпечне діяння. Цей крок потрібен не тільки для вирішення "кримської проблеми". Самовільне заняття земельної ділянки та самовільна їх забудівля відбуваються не тільки з боку представників кримськотатарського населення і не тільки на кримському півострові.

Звичайно, на перший погляд, може виникнути питання: навіщо додатково ще ускладнювати зміст Кримінального кодексу України, де й так достатньо велика кількість норм. До того ж, у Кримінальному кодексі України вже є стаття 356, яка передбачає відповідальність за самоуправство, тобто самовільне, всупереч установленому законом порядку, вчинення будь-яких дій, правомірність яких оспорується окремим громадянином або підприємством, установою чи організацією, якщо такими діями була заподіяна значна шкода інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника. До того ж М.І. Мельник та М.І. Хавронюк у науково-практичному коментарі Кримінального кодексу України, даючи роз'яснення змісту об'єктивної сторони статті 356, прямо вказують на те, що ця стаття припускає відповідальність й за такі дії як самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво будинків або споруд¹.

Однак, попри все наведене, на наш погляд зміст статті 356 ККУ тільки формально охоплює такий склад злочину або, точніше кажучи, такі незаконні дії, як самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво будинків або споруд.

Не вдаючись до роз'яснення положень статті 356 ККУ, тільки дивлячись на її зміст, а саме на диспозицію, ми бачимо, що однією з умов виконання цієї норми є обов'язковість оспорування окремим громадянином або підприємством, установою чи організацією правомірності передбачених дій, якщо такими діями була заподіяна значна шкода інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника. Оспоруваність правомірності дій особи означає, що інший громадянин або підприємство, організація вважають дії того, хто вчиняє самоуправні дії, незаконними, відкрито не погоджується з ними, оскаржують їх.

Тобто, якщо ці протизаконні дії ніким не оспорюються, вони не визнаються кримінально караним самоуправством, а винні особи не притягаються до відповідальності, продовжуючи протиправні дії.

Як свідчить практика самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва будинків або споруд, шкода завдається у більшості випадків державі, а якщо точніше територіальній громаді

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-є вид., перероблене та доповнене / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка., К.: Атіка, 2004. - С. 821.

того чи іншого населеного пункту, де місцеві органи влади, щоб не загострювати ситуацію, не піднімають це питання по різних причинах "закриваючи очі" на беззаконні дії. Представники ж кримськотатарського населення користуючись цим все активніше додаються до самовільного придбання земельних ділянок, будуючи на них свої помешкання.

Отже, не дивлячись на те, що вчиняються незаконні дії, порушуються інтереси держави і суспільства за відсутністю особи, яка б відстоювала протиправність цих дій і оспорювала їх. Вони приймають легальний характер, даючи приклад послідовникам для активізації таких саме суспільно небезпечних дій.

Проблемним є питання і визначення шкоди від вказаних протиправних дій, адже злочин передбачений статтею 356 ККУ вважається закінченим з моменту заподіяння самовільним вчиненням певних дій значної шкоди інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника. При цьому у змісті статті не має ніяких посилань чи роз'яснень щодо критеріїв оцінювання значної шкоди.

Якщо говорити про суб'єктивну сторону злочину передбаченого ст. 356 ККУ, тобто психічне ставлення до суспільно небезпечних наслідків у вигляді значної шкоди, за загальним правилом вона характеризується умислом. Отже, відповідальність за самовільне, всупереч установленому законом порядку, зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво будинків або споруд на ній, правомірність яких оспорується окремим громадянином або підприємством, установою чи організацією, якщо такими діями була заподіяна значна шкода інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника, виключається, якщо особа сумлінно помиляється у питанні належності їх права, яке вона реалізує всупереч встановленому законодавством порядку¹. Але ж, як відомо, кримськотатарське населення "свято" вірує в те, що землі кримського півострова історично належать саме їм і саме вони, скривджені політичними подіями, мають на них право, як ніхто інший.

І за ці дії, які підривають авторитет державних органів, неспроможних вирішити ситуацію, які порушують права громадян, якщо все ж справа дійде до суду, з урахуванням вище наведеного, санкція

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-є вид., перероб. та доп. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка., К.: Атіка, 2004. - С. 822.

статті 356 ККУ передбачає покарання у виді штрафу до п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян, або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до трьох місяців.

На наш погляд, ця санкція досить мала з урахуванням, не дивлячись ні на які заборони, масового характеру самовільного заняття земельних ділянок та самовільного будівництва будинків або споруд, а також масштабу суспільної небезпеки, до якої можуть призвести вказані дії. Потрібне посилення відповідальності, тобто збільшення санкції до правопорушників.

Необхідність посилення відповідальності доводять дані проведеного нами дослідження. На запитання: "Чи дозволить посилення кримінальної відповідальності ефективно боротися з вказаною проблемою?" думка експертів розділилась. Більша частина експертів кримськотатарського походження (80%) єдині у думці, що посилення кримінальної відповідальності шляхом введення нової статті в Кримінальний кодекс України ніяк не вплине на ефективність боротьби з проблемою. Протилежної думки дотримується місцеве населення інших національностей (95%).

Це можна пояснити тим, що кримськотатарське населення все ж побоюється цього кроку, бо він дійсно може призвести до того, що будуть переглянуті засоби вступу земель у власність представників кримськотатарської меншини і раніше скоюване самоправство по відношенню до земель, які належать місцевим органам влади півострова тепер будуть підпадати під дію диспозиції запропонованої норми. Місцеве ж населення Криму інших національностей у такому кроці бачить чи не єдиний засіб вгамування беззаконня, яке відбувається на землях півострову.

Як вбачається, такий крок дозволить істотно вплинути на ситуацію яка склалася навколо проблеми по розігруванню "кримської карти". Тільки тоді, коли кожна людина нашої держави відчує, що її права й свободи непорушні та надійно захищені, можна буде стверджувати, що ми дійсно живемо у правовій державі. Якщо ж не врегулювати дії, які порушують права інших громадян, це приведе до беззаконня та масового порушення правопорядку у державі.

НЕЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЩОДО ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ФАКТОР ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ КОМП'ЮТЕРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

М.В. Карчевський

(Луцький державний університет внутрішніх справ)

Надійний захист інформаційних ресурсів країни – необхідна передумова формування інформаційного суспільства, а отже й обов'язкова умова включення держави до світових процесів інформатизації. Незахищеність інформаційних ресурсів унеможливує позитивний розвиток країни та призводить до такої ситуації, коли вона позбавляється можливості використовувати новітні технології, стрімко втрачає свої позиції у міжнародному співтоваристві.

Аналіз українського законодавства свідчить, що увага цій важливій проблемі приділяється. Питання інформаційної безпеки регулюються практично на всіх рівнях: прийнято відповідні закони, їх положення конкретизуються указами Президента, рішеннями Кабінету Міністрів, нормативними документами міністерств та відомств. Певний інтерес становить аналіз змісту цих нормативних документів. Основні засади інформатизації встановлюються законами України "Про Концепцію Національної програми інформатизації" та "Про Національну програму інформатизації" від 4 лютого 1998 року. Базовим нормативним документом у сфері захисту комп'ютерної інформації є Закон України "Про захист інформації в автоматизованих системах" від 5 липня 1997 року. В цьому законі, можна сказати, формулюється головний принцип регулювання питань захисту комп'ютерної інформації національним законодавством: *відповідальність за захист інформації покладається на власника системи (в якій вона обробляється), при цьому у тих випадках коли в системі обробляється інформація, що є власністю держави або інформація з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом, вона повинна оброблятися в системі із застосуванням комплексної системи захисту інформації з підтвердженою відповідністю.* Тобто спеціальні вимоги встановлюються лише щодо захисту державної інформації або інформації, захист якої спеціально передбачено в законі. Решта нормативних актів в сфері інформаційної безпеки конкретизує це положення.

Так, правові та організаційні засади технічного захисту інформації органів державної влади, органів місцевого самоврядування,

органів управління Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених згідно із законодавством України, відповідних підприємств, установ, організацій встановлюються Указом Президента України "Про Положення про технічний захист інформації в Україні" від 27 вересня 1999 року. Також указом Президента створюється відповідний орган державного управління – Департамент спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації, що діє у складі Служби безпеки України. Цей департамент "реалізовує державну політику у сфері захисту державних інформаційних ресурсів у мережах передачі даних, криптографічного та технічного захисту інформації, забезпечує функціонування державної системи урядового зв'язку"¹, саме цей департамент, до речі, проводить сертифікацію засобів технічного захисту інформації.

Постановами Кабінету Міністрів України встановлюються чіткі вимоги щодо інформаційної безпеки в органах державної влади. Так, відповідними постановами уряду:

- в якості обов'язкової складової державних автоматизованих інформаційних систем передбачається система захисту інформації²;
- на органи державної влади покладається вимога щодо забезпечення захисту інформаційного наповнення їх Веб-порталів³;
- висувуються спеціальні вимоги щодо інформаційної безпеки висувуються до програмного забезпечення, яке використовується

¹ Указ Президента України "Питання Департаменту спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації Служби безпеки України" від 6 жовтня 2000 року.

² Постанова Кабінету Міністрів України "Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи "Електронний Уряд" від 24 лютого 2003 року; Постанова Кабінету Міністрів України "Про Єдину державну інформаційну систему у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму" від 10 грудня 2003 року; Постанова Кабінету Міністрів України "Про державну комп'ютеризовану систему моніторингу сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)" від 25 серпня 2004 року; Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про Реєстр інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем органів виконавчої влади, а також підприємств, установ і організацій, що належать до сфери їх управління" 03 серпня 2005 року.

³ Постанова Кабінету Міністрів України "Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади" від 04 січня 2002 року.

державними органами¹, та до провайдерів, які надають послуги доступу до мережі Інтернет органам державної влади² і т.д.

В свою чергу нормативними документами міністерств та відомств передбачаються конкретні організаційні та інженерно-технічні заходи безпеки щодо їх інформаційних ресурсів. Наприклад, Інструкцією Національного банку України про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті³ передбачено такий організаційний захід: якщо під час використання систем "клієнт – банк", "клієнт – Інтернет – банк" клієнт не дотримується вимог, що встановлює банк, з питань безпеки оброблення електронних розрахункових документів, банк має право припинити обслуговування клієнта за допомогою системи. Мають місце й такі організаційні заходи як: встановлення інструкцій по використанню відомчих мереж⁴, періодичне створення комісій з перевірки дотримання вимог інформаційної безпеки⁵ та, навіть, обмеження доступу до приміщень, у яких розташоване обладнання, що забезпечує роботу мережі⁶. До технічних заходів, передбачених відомчими нормативними документами, можна віднести: обов'язкове включення до відомчих комп'ютерних мереж засобів тех-

¹ Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку використання комп'ютерних програм в органах виконавчої влади" від 10 вересня 2003 року.

² Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку підключення до глобальних мереж передачі даних" від 12 квітня 2002 року.

³ Постанова Національного банку України "Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті" від 21 січня 2004 року.

⁴ Наказ Міністерства фінансів України "Про затвердження Положення про роботу із засобами обчислювальної техніки та про доступ до інформаційних ресурсів Міністерства фінансів України" від 01 квітня 2003 року; Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України "Про заходи щодо захисту конфіденційної і відкритої інформації, що циркулює в автоматизованій системі Міністерства" від 23 квітня 2002 року.

⁵ Наказ Міністерства аграрної політики України "Про організацію роботи з технічного захисту інформації в Міністерстві аграрної політики України" від 16 серпня 2000 року; Наказ Міністерства аграрної політики України "Про організаційні заходи щодо захисту інформації з обмеженим доступом" від 11 грудня 2002 року.

⁶ Наказ Міністерства фінансів України "Про забезпечення захисту інформації шляхом обмеження доступу до приміщень, у яких розміщене серверне та комутаційне обладнання" від 20 липня 2004 року.

нічного захисту інформації¹ та встановлення відповідних вимог до обладнання та програмного забезпечення².

Такий детальний аналіз законодавства з питань захисту державного інформаційного ресурсу може здаватися зайвим, а наявність великої кількості нормативних документів з цих питань, порівняно з практичною відсутністю регулювання захисту інших видів інформації, - цілком обгрунтованою з огляду на значущість інформаційних суспільних відносин, предметом яких є державна інформація, та небезпечність їх порушення.

Однак, статистичні дані свідчать про певну невиправданість такого підходу українського законодавця. Це, перш за все, дані Українського Антивірусного Центру: 1) у першому півріччі 2004 року втрати від вірусних атак в Україні склали 290 мільйонів гривень; 2) найбільші збитки у розрахунку на один ПК спостерігаються у середньому бізнесі, де витрати на технічний захист інформації мінімальні; 3) значно збільшилася кількість вірусних інцидентів, пов'язаних з домашніми користувачами, основна причина масового поширення віруси в цьому сегменті - практично повна відсутність антивірусних засобів; 4) збитки від вірусних атак в Україні у першій половині 2004 року зросли на 30% порівняно з аналогічним періодом 2003 року³. Отже, можна сміливо стверджувати, що відсутність спеціального нормативного регулювання в сфері захисту недержавної інформації призводить до недостатності заходів щодо захисту такої інформації, які ма-

¹ Постанова Правління Пенсійного фонду України "Про затвердження Інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави, в Пенсійному фонді України та його органах" від 27 червня 2002 року; Постанова Правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України № 55 від 29 липня 2004 року "Про затвердження Інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави, у виконавчій дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України і її робочих органах".

² Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України № 4122 від 3 червня 2005 року "Про затвердження вимог до програмного забезпечення та спеціального технічного обладнання кредитних спілок, пов'язаного з наданням фінансових послуг".

³ Україна: втрати от вірусних атак в первом полугодии 2004 г. составили около 45 млн. евро. <http://www.crimine-research.ru/news/30.07.2004/1320>.

ють здійснюватися її власниками, та, певною мірою, призводить до зростання показників комп'ютерної злочинності.

Таким чином, недостатність заходів захисту недержавного інформаційного ресурсу є одним з віктимологічних факторів комп'ютерної злочинності. У зв'язку з цим актуальним та своєчасним є дослідження засобів захисту комп'ютерної інформації та специфіки законодавчого регулювання використання таких засобів власниками недержавної інформації.

Засоби захисту комп'ютерної інформації поділяються на:

- технічні;
- програмні;
- організаційні.

До технічних засобів захисту комп'ютерної інформації відносяться різноманітні пристрої, які спеціально призначені для забезпечення цілісності, конфіденційності та доступності комп'ютерної інформації: джерела безперервного живлення апаратури, а також пристрої стабілізації напруги, мережні фільтри; засоби екранування апаратури, ліній проводового зв'язку та приміщень, у яких знаходиться комп'ютерна техніка; пристрої визначення та фіксації номера абонента, який отримує доступ до електронно-обчислювальної машини, системи чи комп'ютерної мережі, та інші пристрої, що забезпечують безпеку функціонування комп'ютерної техніки.

Програмні засоби захисту комп'ютерної інформації являють собою комп'ютерні програми, які розроблені та використовуються спеціально для забезпечення безпеки процесів зберігання, передавання та опрацювання комп'ютерної інформації в електронно-обчислювальній машині, системі чи комп'ютерній мережі. Ці засоби видається можливим класифікувати за об'єктом захисту на три види:

- засоби, що забезпечують аутентифікацію користувача;
- засоби, що забезпечують безпеку комунікаційних ліній;
- засоби, що забезпечують цілісність інформаційних ресурсів.

Найбільш поширеною формою програмних засобів аутентифікації користувачів є встановлення різноманітних паролів доступу (access passwords): для входу в систему, зміни, доповнення чи знищення комп'ютерної інформації, для використання периферійного обладнання і т. ін.

Захист інформації, що передається (безпека комунікаційних ліній), звичайно досягається шляхом шифрування даних перед їх введенням у канал зв'язку чи на фізичний носій. З цієї метою використовують-

ся комп'ютерні програми, у яких реалізовано криптографічні алгоритми. До таких програм, наприклад, відноситься загальновідома Diskreet з програмного пакета Norton Utilities.

Проблема забезпечення безпеки інформаційних ресурсів найчастіше постає під час використання комп'ютерних мереж. Комплекс засобів, призначених для захисту інформаційних ресурсів, що розташовані в комп'ютерних мережах (мережних інформаційних ресурсів), має назву "брандмауер". Як інженерний термін "брандмауер" визначає стіну, за яку ні в якому разі не може поширитися вогонь, тому ці конструкції використовуються для захисту найцінніших об'єктів, що знаходяться в будинку. В інформаційних технологіях брандмауер використовується для захисту найціннішої інформації. Зазвичай брандмауери являють собою пакетні фільтри, які забезпечують доступ тільки санкціонованих користувачів до ресурсів мережі¹. Однак для захисту інформаційних ресурсів використовуються не тільки такі комплекси. Більш простим, а тому більш поширеним засобом є архівація інформаційних ресурсів або їх архівація з використанням методів шифрування².

Організаційні засоби інформаційної безпеки полягають у відповідній роботі з персоналом, який працює з електронно-обчислювальними машинами, системами чи комп'ютерними мережами (добір, постійна перевірка, інструктажі), забезпеченні режиму таємності при функціонуванні комп'ютерних систем і фізичній охороні об'єктів, де опрацьовується, зберігається чи передається комп'ютерна інформація³.

Цілком зрозуміло, що ефективним захист інформації буде за умови комплексного використання перелічених засобів. Очевидно також і те, що пред'являти до власників недержавної інформації вимоги подібні до тих, які передбачаються наведеними на початку нормативними документами, недоцільно, крім того це навряд чи сприятиме розвиткові відношень інформатизації в країні. Однак, пробле-

ма законодавчого стимулювання більш широкого використання засобів захисту недержавної інформації є наявною та потребує якнайшвидшого розв'язання. З метою попередження поширення комп'ютерної злочинності та забезпечення громадянам більш широких можливостей реалізації конституційного права на інформацію, необхідно законодавчо створити умови формування системи захисту недержавної інформації яка б відповідала можливостям її власників та забезпечувала достатньо надійний захист відповідного сегменту національного інформаційного ресурсу.

ВІКТИМОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОТЕРПІЛОГО ВІД ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

І.С. Зеленська

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

Проблема запобігання злочинам в сфері інтелектуальної власності є сучасною для України і гостро стоїть у світовому суспільстві: згідно із спеціальним розділом 301 Торговельного закону США протягом 2002-2005р.р. Україна виплачувала накладені на неї торговельні санкції в розмірі 75 млн. доларів США, а злочини в сфері інтелектуальної власності складають приблизно 1% від загальної кількості злочинів в сфері економіки. Питаннями віктимології потерпілих від злочинів займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці як О.М. Джужа, В.С. Зеленецький, В.С. Ковальський, В.І. Полубинський, В.Я. Рибальська, Д.В. Рівман та інші. Але віктимологічні дослідження потерпілих від злочинів у сфері інтелектуальної власності на достатньому рівні не проводилися, а тому є актуальними.

Метою дослідження є розробка віктимологічної характеристики творця (творців) об'єктів права інтелектуальної власності, потерпілого від злочинів в сфері інтелектуальної власності, та розроблення на цій основі рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності запобігання цим злочинам. Мета наукового дослідження зумовила необхідність реалізації наступних завдань: проаналізувати характеристику потерпілих від злочинів, наведену вітчизняними і зарубіжними вченими; охарактеризувати творця (творців) об'єктів права інтелектуальної власності, потерпілого від злочинів в сфері інтелектуальної власності за соціально-демографічним і соціально-психологічним

¹ Вакка Дж. Секрети безопасности в Internet. – К.: Дialeктика, 1997. – С. 129.

² Иванов В.Г., Коровин А.С. Алгоритмы защиты и сжатия файлов // Правові основи захисту комп'ютерної інформації від протиправних посягань. Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції (22 грудня 2000 року). – Донецьк: Донецький інститут внутрішніх справ, 2001. – С. 212-215.

³ Расследование неправомерного доступа к компьютерной информации / Под ред. Н.Г. Шуруханова. – М.: Щит – М, 1999. – С. 38-40.

критерієм; класифікувати їх, виходячи з віктимологічної характеристики; розробити рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності запобігання злочинам в сфері інтелектуальної власності. Виходячи з окресленої мети і поставлених завдань, об'єктом роботи виступають суспільні відносини в сфері інтелектуальної власності, а предметом – віктимологічна характеристика творця (творців) об'єктів права інтелектуальної власності, потерпілого від злочинів в цій сфері. Під час дослідження використовуватимуться такі методи, як системний аналіз, діалектичний метод, спостереження, дедукція, метод висунення гіпотез, метод наукового узагальнення.

Зрозуміло, якщо існує злочинність, як явище, злочин, як частина цілого, злочинець, як особа, що реально скоїла злочин, то існує і потерпілий від злочину, існують жертви цих злочинів. Вітчизняний законодавець прагне захистити інтереси суб'єктів права інтелектуальної власності шляхом надання їм визначених, обмежених в часі прав, що дозволяють контролювати використання їхньої творчої діяльності. Суб'єктів права інтелектуальної власності прийнято поділяти на дві основні групи. Перша група – це творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо). Друга група – це інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності відповідно до Цивільного Кодексу України, іншого закону чи договору (ст. 421 ЦК України)¹.

Необхідно зазначити, що потерпілими від злочинів в сфері інтелектуальної власності, віднесеними до першої групи суб'єктів права інтелектуальної власності (далі – потерпілі), є досить специфічні, творчі особи, які мають нестандартне бачення проблеми, неординарне мислення. Вони набувають цих прав в результаті своєї інтелектуальної діяльності, і зазвичай не ознайомлені з механізмом захисту своїх прав чи взагалі не знають про можливість захисту. Ця група є найбільш уразливою, внаслідок чого права саме таких суб'єктів права інтелектуальної власності, як автор об'єкту інтелектуальної власності, виконавець, виробник відеограми, виробник фонограми, організація мовлення, винахідник, порушуються найчастіше. Звернемо увагу на віктимологічну характеристику цих осіб.

Враховуючи типологію жертв за соціально-демографічним критерієм, надану російським вченим Рівманом Д.В.¹, спробуємо охарактеризувати названу групу потерпілих від злочинів в сфері інтелектуальної власності. Такі злочини можна віднести до "різностатевих", тобто вони вчинюються як проти чоловіків, так і проти жінок. Ця ознака набуває значення при проведенні більш менш широкого віктимологічного узагальнення. Характеристика за віковою належністю теж не має своїх особливостей для даного виду злочинів через те, що особи одного віку, одного покоління можуть бути в різній мірі обізнаними в сфері захисту своїх прав, а молоді особи – більш обізнаними за осіб похилого віку.

Особи, що займаються певного роду громадською діяльністю через специфіку своєї роботи частіше, ніж інші, стають потерпілими від злочинів в сфері інтелектуальної власності тому, що про результати їх творчої діяльності відомо широкому колу осіб, всій громадськості. Такі особи є потенційними потерпілими і повинні вміти відстоювати і захищати свої права, в першу чергу, самостійно, а потім вже силами відповідних органів.

Також має значення і рівень матеріального становища потенційних жертв. Більш високому рівню доходів від інтелектуальної діяльності відповідає більш високий рівень віктимності, не дивлячись на вживання заходів захисту від злочинів в сфері інтелектуальної власності. Це відбувається в наслідок того, що матеріальна вигода від порушення права інтелектуальної власності такої особи спонукає злочинців до винаходження способів порушення цих прав.

В механізмі злочину часто вирішальну роль відіграють стосунки потерпілого зі злочинцем. Для злочинів в сфері інтелектуальної власності характерно те, що потерпілий часто знаходиться в службовій залежності від злочинця, і тому дуже часто має місце вчинення злочинів службовою особою з використанням службового становища щодо підлеглої особи. Проте, стосунки потерпілого і злочинця можуть бути товариськими чи навіть дружніми (побачивши виконання ролі під час репетиції товаришем, оприлюднюють ефектні моменти, застосовані автором, швидше за нього), ворожими (коли порушення прав інтелектуальної власності відбувається навмисно з мотивів особистого характеру), конкурентними (коли порушується комерційна

¹ Цивільний кодекс України. – Х.: ТОВ Опісей, 2004. – С. 141.

¹ Ривман Д.В. Кримінальная виктимология. – СПб.: Питер, 2002. – С. 44-45.

таємниця з метою недопущення зростання фінансової стабільності конкурентної організації) чи нейтральними (коли злочинець обирає жертву навмання, керуючись не особистими емоціями, а виключно корисливими цілями). Від встановлення таких зв'язків залежить обрання заходів профілактики, методів розслідування конкретного злочину тощо.

Кожна особистість має в своїй поведінці характерні риси, які за певних обставин сприяють або перешкоджають скоєнню злочину. Для потенційних потерпілих від злочинів в сфері інтелектуальної власності найхарактернішими рисами, що впливають на вчинення злочину, є мінливість, пасивність, довірливість, доброта, непрактичність, відокремленість від оточуючого світу. Рідше, але зустрічаються такі риси, як передбачуваність, моральна стійкість, розсудливість, тактовність, ввічливість, рішучість тощо. Часто найцінніші риси особи роблять її доступною жертвою для злочинців.

За кратністю нанесення шкоди потерпілі від злочинів в сфері інтелектуальної власності можуть бути епізодичними (коли шкода завдається один раз), одноразовими (наприклад: один раз один актор використав в своєму виступі сценічні прийоми іншого більш відомого актора), і "рецидивістами" (коли шкода завдається неодноразово). Останні, в свою чергу, можуть бути поділені за ознакою завдання їм шкоди однорідними (використання промислового зразка на виробництві протягом кількох років без відповідного договору з особою, яка його винайшла) чи різнорідними (спочатку один порушник використовує ідею, окреслену в творі автора, а потім інший порушник видає твір під власним ім'ям і отримує за це винагороду) злочинами. Потерпілих від злочинів в сфері інтелектуальної власності також можна класифікувати за ознакою завдання їм моральної, матеріальної або і моральної і матеріальної шкоди. Моральна шкода в даному виді злочинів відіграє важливу роль через те, що потерпілі є вразливими особами, моральну шкоду яким завдати легше, ніж будь-кому іншому.

Проаналізувавши типологію потерпілих від злочинів за соціально-психологічним критерієм, надану російським вченим Рівманом Д.В.¹ (агресивний, активний, ініціативний, пасивний, некритичний, нейтральний типи потерпілого), аналогічно можна класифіку-

вати потерпілих від злочинів в сфері інтелектуальної власності. Вважаємо за доцільне поділити їх на:

1. Ініціативний тип - потерпілі, поведінка яких має позитивний, активний характер, але призводить до нанесення шкоди самим цим особам. Так, наприклад, програміст створив комп'ютерну програму, розмістив її у всевітній мережі Інтернет і, знаючи про можливі засоби захисту програми, ігнорував їх, сподіваючись на те, що зацікавлені особи зв'яжуться з ним і офіційно придбають права на цю програму.

2. Пасивний тип - потерпілі, поведінка яких має байдужий характер, вони не опираються порушенню своїх прав інтелектуальної власності. Наприклад, той самий програміст створив комп'ютерну програму, розмістив її у всевітній мережі Інтернет і далі нею не цікавиться. Для таких осіб важливий лише факт оприлюднення твору.

3. Некритичний тип - потерпілі, поведінка яких повністю або частково характеризується необачністю, необізнаністю про можливі заходи захисту прав інтелектуальної власності, невмінням правильно орієнтуватися в життєвих ситуаціях. Дуже часто потерпілі від злочинів в сфері інтелектуальної власності стають такими внаслідок того, що знаходяться в своєму світі, не помічають, не цікавляться оточуючими факторами. Наприклад, програміст створив комп'ютерну програму, розмістив її у всевітній мережі Інтернет, але, знаючи про існування заходів захисту програми від посягань, не вжив їх і тим самим спровокував порушення власних прав інтелектуальної власності.

Така типологія, на нашу думку, найповніше розкриває всі особливості потерпілого від злочину в сфері інтелектуальної власності.

Виходячи з вищевикладеного, можна запропонувати наступні рекомендації щодо підвищення ефективності запобігання злочинам в сфері інтелектуальної власності:

- розроблення пам'яток з рекомендаціями потерпілим від злочинів в сфері інтелектуальної власності про засоби захисту цих прав, інформацією про стан злочинності в цій сфері в регіоні, державі, світі. Роздавати ці буклети членам Співки письменників України, в редакціях, при здійсненні патентування винаходу, в інших установах такого типу, а також на підприємствах, установах, організаціях всіх форм власності;

- створення громадських неприбуткових організацій з надання допомоги щодо захисту прав інтелектуальної власності (наприклад, такі, як Товариство інтелектуальної власності в м. Дніпропетровськ),

¹ Ривман Д.В. Криминальная виктимология. - СПб.: Питер, 2002. - С.56-73.

інформацію про існування яких розміщувати в засобах масової інформації, шляхом розповсюдження листівок тощо;

- розповсюдження інформації про засоби захисту прав інтелектуальної власності через засоби масової інформації (друковані джерела, радіо-, телепередачі), наведення позитивних прикладів відстоювання цих прав у встановленому порядку;

- проведення місцевих, регіональних та загальнодержавних інформаційних програм, семінарів, конференцій, "круглих столів" із залученням спеціалістів, присвячених обговоренню проблем вчинення злочинів в сфері інтелектуальної власності, а також шляхів їх вирішення.

Отже, в такому специфічному виді злочинів, як злочини в сфері інтелектуальної власності, теж зустрічаються ситуації, коли поштовхом до вчинення злочину є поведінка потерпілого, яка найчастіше носить пасивний характер, що призводить до створення сприятливих умов для вчинення злочину.

ВИКТИМОЛОГИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА

А.Г. Пашков

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

Виктимологическая политика – это деятельность по созданию адекватной правовой базы, правоприменительной практики, правовой идеологии и их ресурсного обеспечения, направленная на ограничение виктимизации граждан, снижение конфликтности и девиантности в обществе и интеграцию потенциальных потерпевших от преступлений и актов злоупотребления властью в нормальную жизнь.

По сути дела, сегодня она является ядром современной правовой политики в гражданском обществе описывающим тенденции, перспективы, стратегические направления организации обращения с потерпевшими от преступлений и жертвами злоупотребления властью и пути ограничения виктимизации граждан.

Остановимся на описании основных принципов такой деятельности, развитие которых в границах совершенствования:

- международного права (отработка вопросов организации международно-правовой защиты жертв преступлений, создание ме-

ханизмов реституции и компенсации потерпевшим от преступлений);

- конституционного права (создание модельных законов по правам жертв преступлений и злоупотребления властью);

- административного права (согласование системы управления и обращения с жертвами преступлений, развитие моделей виктимологического мониторинга, организация системы виктимологической профилактики);

- уголовного и уголовно-исполнительного права (решение вопроса о месте и роли потерпевшего в механизме преступного поведения, его уголовно-правовом значении, проблемы жертвы преступления и посткриминального поведения, роль жертвы и ее поведения в процессе назначения и исполнения наказания, ресоциализации преступников и пр.);

- уголовно-процессуального права (изменение положения потерпевшего в уголовном процессе, обеспечение процессуальных гарантий соблюдения прав человека), а равно других, не менее важных отраслей права, обеспечит постепенное снижение конфликтности, неадаптивного поведения и, естественно, преступности.

Не менее важными являются:

- организация системы исполнения законодательства, направленного на обеспечение прав жертв преступлений и организацию справедливого обращения с ними;

- организация виктимологической идеологии, направленной на переориентацию общества с проблем преступника на проблемы жертв преступлений как на уровне простых граждан, так и сотрудников правоохранительных органов;

- организация системы ресурсного обеспечения деятельности по обращению с жертвами преступлений и жертвами злоупотребления властью;

- укрепление взаимодействия между гражданами и системой уголовной юстиции.

Хотелось бы просто верить, что когда-нибудь и у нас в стране наступит день, когда руководитель силового подразделения на вопрос журналистов об актуальных задачах вверенной ему структуры сосредоточится не на "борьбе" с преступностью, а на защите и охране прав и законных интересов граждан.

Такая профессиональная идеология вырабатывается годами, но именно в этом ключе на сегодняшний день построено большинство международно-правовых документов, регламентирующих современные принципы виктимологической политики и организации обращения с жертвами преступлений.

Так, известно, что "Международный пакт о гражданских и политических правах" в развитие идей Всеобщей декларации прав человека обстоятельно определил международные стандарты в области обеспечения прав жертв преступлений и жертв злоупотребления властью, а также гарантии их соблюдения, связанные с императивностью обеспечения прав и свобод любому лицу через эффективные средства правовой защиты.

Принятая ООН с целью оказания помощи правительствам и международному сообществу в их усилиях, направленных на обеспечение справедливости и представления доступа к правосудию жертв преступлений "Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью" послужила основным инструментом обеспечения международно-правовых стандартов в этой области.

Среди них особо важное значение имеют такие отправные положения как:

- справедливое обращение с жертвой преступления;
- обеспечение жертве преступления доступа к механизмам правовой и административной защиты;
- защита от запугивания и мести;
- обеспечение права на представление необходимой информации;
- использование неофициальных механизмов;
- обеспечение права на реституцию, компенсацию и социальную помощь.

Наиболее значимым является принцип справедливого обращения с жертвой преступления, так как обеспечение справедливости является центральной проблемой осуществления правосудия в современном гражданском обществе.

Нельзя не сказать, что развивая положения Декларации органы ООН неоднократно обращались к проблеме обеспечения справедливости в отношении жертв преступлений. Так, Экономический и Социальный Совет ООН на 13-м пленарном заседании 24 мая 1990 г.

принял резолюцию 1990/22 под названием "Жертвы преступлений и злоупотребления властью".

В этом документе речь идет о целесообразности развития региональных и международных мер, в особенности когда идет речь о жертвах транснациональных преступлений. Совет, обращаясь к ООН, рекомендовал ей поддержать программы технического сотрудничества в целях создания специальных служб помощи жертвам, оказывать правительствам по их просьбе непосредственную помощь в области облегчения участи данной категории лиц, продолжать разрабатывать международные средства правовой защиты жертв преступлений, когда национальных каналов может быть недостаточно.

В рамках рассматриваемых нами вопросов особо следует выделить принятые Комитетом министров СЕ в 1985 году рекомендации относительно положения потерпевшего в рамках уголовного права и уголовного процесса.

Идеология указанного документа сводится к обеспечению укрепления доверия жертвы преступления к правосудию и склонение ее к сотрудничеству с правоохранительными органами.

Рассматриваемый документ послужил основой для выработки руководящих принципов, которые рекомендованы правительствам государств для пересмотра национального законодательства и практики обращения с потерпевшими от преступлений и жертвами злоупотребления властью.

Среди них выделяются следующие:

- повышение профессионального уровня полиции, позволяющее обращаться с потерпевшими сочувственно, конструктивно и ободряюще;
- информирование полицией потерпевшего о возможностях получения содействия, практической и правовой помощи, компенсации со стороны правонарушителей и государства, а также о результатах полицейского расследования;
- осуществление производства допроса потерпевшего с учетом его личного положения, уважения его прав и достоинства;
- освобождение правонарушителя от уголовной ответственности только после решения вопроса о компенсации потерпевшему;
- информирование судом потерпевшего о дате и месте проведения разбирательства, возможностях получения возмещения и компенсации в ходе уголовного процесса, правовой помощи и способах, с помощью которых он может узнать об итогах рассмотрения дела;

- закрепление в национальном законодательстве положения, согласно которому компенсация может устанавливаться либо в виде уголовной санкции, либо в виде меры ее заменяющей, или может назначаться в дополнение к уголовной санкции;

- повышение уровня защиты потерпевшего от разглашения любых фактов, которые могут неоправданно затронуть частую жизнь или оскорбить достоинство потерпевшего (за счет закрытого судебного заседания, неразглашения личной информации и т.п.);

- обеспечение эффективной защитой потерпевших от запугиваний и возможной мести со стороны преступника (особенно по делам организованной преступности).

Как видим, логика виктимологического законодательства в странах Запада идет по пути формирования общих принципиальных положений, касающихся организации обращения с жертвами преступлений с их последующей конкретизацией в нормах-принципах, регламентирующих отдельные стороны взаимодействия жертв преступлений с системой уголовной юстиции и конкретные механизмы реализации таких прав.

Нет нужды говорить, что по этому пути должна пойти и Украина.

С точки зрения большинства специалистов, содержание виктимологической профилактики преступлений включает в себя деятельность, направленную на *"выявление, устранение или нейтрализацию факторов, обстоятельств, ситуаций, формирующих виктимное поведение и обуславливающих совершение преступлений, выявление групп риска и конкретных лиц с повышенной степенью виктимности и воздействие на них в целях восстановления или активизации их защитных свойств, а также разработка или совершенствование уже имеющихся специальных средств защиты граждан от преступлений и последующей виктимизации"*.

По сути дела, современная виктимологическая профилактика служит целям организации обеспечения безопасности граждан от реальных либо потенциальных преступных посягательств.

Перечисленные виды деятельности в основном осуществляются подготовленными профессионалами, стремящимися последовательно добиться как общего снижения страха перед преступностью у населения так и ограничить виктимизацию посредством адресного вмешательства в жизнедеятельность определенных типов жертв. Работа эта достаточно сложная и требует высокого уровня подготовки. Вместе с тем, потребность в такой системе реально имеется и упускать возможности по виктимологической подготовке кадров нельзя.

Вместе с тем, решение комплекса указанных задач невозможно без последовательной проработки вопросов ресурсного и законодательного обеспечения виктимологической политики, разработки нормативных стандартов обращения с жертвами преступлений.

ВИКТИМОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ЗДОРОВЬЯ

Е.С. Надтока

(Ростовский юридический институт МВД России)

Президент России назвал охрану здоровья населения основой национальной безопасности страны¹. Между тем, конкретные криминологические исследования свидетельствуют о неэффективных мерах защиты здоровья граждан от криминальных посягательств².

Сложившаяся ситуация обостряет проблему виктимизации населения. Виктимизация – это процесс превращения лица в жертву преступления и результат этого процесса как на единичном, так и на массовом уровне. Представляется, что необходимо различать: *виктимологические факторы* (как совокупность обстоятельств, связанных с личностью и поведением жертвы) причинно детерминирующие повышенную вероятность стать жертвой преступления при определенных условиях, и реализующие *виктимологические факторы*, причинно детерминирующие виктимизацию.

Любой человек, являясь участником социальных отношений, может оказаться жертвой преступления. Однако, это отнюдь не фатализм, а объективная реальность. Если конкретная ситуация реализации виктимологических факторов есть лишь частный случай, то обстоятельства, повышающие вероятность стать жертвой преступления,

¹ См.: Концепция национальной безопасности России. Указ Президента РФ № 1300 от 17 декабря 1997 в ред. Указа Президента РФ № 24 от 10 января 2000 г. // СЗ РФ, 2000. - № 2. - Ст. 170.

² Результаты нашего исследования основаны на анкетировании 100 граждан разных возрастов, 53 федеральных судей г. Ростова-на-Дону, 65 сотрудников Главного Управления федеральной службы исполнения наказаний Ростовской области, 230 осужденных за преступления против здоровья, отбывающих наказание в исправительных колониях на территории Ростовской области. Использованы данные ГИЦ МВД России и Управления Судебного департамента при Верховном суде по Ростовской области.

связаны прежде всего с состоянием самого общества. Последнее, к сожалению, нельзя признать удовлетворительным. Это относится не только к социальным, экономическим и политическим реалиям жизни российского общества, но и к его "тотальной" криминализации.

Сегодня в России только за один год регистрируется столько преступлений, сколько в прошлом (в частности, в 60-е годы) за целое пятилетие. "Каждый день гремят по России выстрелы, совершаются разбои и обильно льется человеческая кровь, общество погружается в грязную и кровавую пучину самых разнообразных преступлений"¹.

Весьма неблагоприятны и тенденции преступлений против здоровья. Так, в России в 1987 г., например, было зарегистрировано 20100 фактов умышленного причинения тяжкого вреда здоровью (коэффициент на 100 тыс. населения составил 13,9), в 1990 г. показатель увеличился вдвое и составил 40962 деяний (коэффициент 27,7), в 1993 г. было зарегистрировано уже 66902 преступлений (коэффициент 45,1). В 1995-1998 гг. показатели регистрации несколько сократились, но в 1999-2004 гг. снова увеличились. В 2001 г. было зарегистрировано 55739 таких преступлений, в 2002 г. - 58469, в 2003 г. - 57087, а в 2004 г. - 57352.

Растет число фактов умышленного причинения вреда здоровью средней тяжести. Так, если в 1993 г. было зарегистрировано 23181 преступлений, то в 1999 г. уже 28393, в 2003 г. - 40086, в 2004 г. - 44227.

Количество зарегистрированных фактов причинения легкого вреда здоровью, побоев и истязаний из года в год стремительно снижается, что, однако, не позволяет судить о реальном улучшении дел в сфере борьбы с такими посягательствами: число лиц, прошедших судебно-медицинское освидетельствование, остается большим, значит потерпевшие от побоев в силу разных причин не обращаются за помощью в правоохранительные органы и суд; растет число прекращенных уголовных дел в судах; избежавшие уголовного наказания преступники, как правило, вновь совершают насильственные преступления, но уже более тяжкие.

Анализируя состояние преступлений против здоровья, мы должны сделать вывод о том, что россияне испытывают большой страх

¹ Добреньков В.И. И по Закону и по Справедливости убийство должно караться смертной казнью. Право на смертную казнь: Сборник статей / Под ред. А.В. Малько. - М.: Юридическая фирма "Частное право", 2004. - С. 43.

перед преступностью. Люди не чувствуют себя защищенными ни в собственном жилище, ни на улице.

Указывая на эскалацию насилия в обществе, 82% опрошенных нами граждан заметили, что не исключают возможности стать жертвой насильственного посягательства (10% уже становились жертвой преступления; 65% указали, что потерпевшими были их родственники, знакомые, друзья; 78% из СМИ знают о росте насильственной преступности, 43% были очевидцами преступлений)¹.

В случае нападения 83% мужчин и 10% женщин рассчитывают, что смогут мобилизовать силы и противодействовать агрессору; 85% женщин вообще не уверены в своей силе и здоровье, смекалке, считают, что испугаются, т.к. многие преступники жестокие, наглые, вооружены дубинками, ножами, огнестрельным оружием.

Реагируя на ситуацию о возможности стать жертвой насильственного преступления в семье, 56% респондентов ответили, что обратятся в милицию, 38% будут терпеть семейного дебошира, 6% указали, что в их семье насилия быть не может. Если станут жертвой посягательства со стороны незнакомых лиц - только 45% сообщат в милицию для защиты своих прав, 7% не предпримут никаких мер и впредь будут осторожней, а большинство (48%), попытаются самостоятельно или с помощью родственников, знакомых разыскать преступника и "наказать его".

Следовательно, подавляющее большинство граждан полагают, что могут стать жертвой насильственного преступления, так как уже были потерпевшими или слышали о широко распространенном насилии от друзей, СМИ и др. Большинство мужчин готовы отразить внезапное нападение, абсолютно беззащитными считают себя женщины. Более криминогенной является улица, однако 1/2 респондентов заявили, что и от насилия в семье никто не застрахован. Интересно, что предполагается более высокая активность обращения граждан в милицию в связи с криминальными травмами в быту (56%), чем на улице (45%).

Приведенные мнения характеризуют информированность населения о распространенности криминального насилия, и, на наш взгляд, подтверждают, широкое распространение примиренческого отношения к преступлениям, гражданскую пассивность в пресечении

¹ Совокупный показатель больше 100%, поскольку допускался выбор респондентами нескольких вариантов ответа.

преступления, обусловленную чувством страха, незащищенности и несправедливости.

Так, отвечая на вопрос: "Кого, по Вашему мнению, лучше защищает государство?", респонденты ответили:

1. преступника – 9%;
2. законопослушного гражданина – 14%;
3. властную элиту – 29%;
4. никого – 38%.

Схожую пропорцию дал опрос судей: 22,6%; 17,4%; 27,4%; 32,6%. У осужденных несколько иная субъективная пропорция в части первых двух категорий, но оценки защиты властной элиты или представление о бессилии закона практически совпадают с оценками первых двух категорий респондентов: 2,4%; 39,3%; 27,8%; 30,5%.

Поэтому хотелось бы заострить внимание на предотвращении процесса виктимизации. Ставка должна быть сделана на повышении авторитета государства в общественном сознании, на личную заинтересованность граждан в своей безопасности и безопасности своих близких, привлечении широких слоев населения к борьбе с преступностью, эффективную борьбу с ней, осуществляемую правоохранительными органами и адекватную антикриминальную политику.

Приводя конкретные рекомендации отметим, что эффективное сопротивление потенциальной жертвы пресекает преступление или вовсе его предотвращает¹. Эта мысль подтверждена результатами нашего исследования, основанными на анкетировании осужденных.

Так, физическое и численное превосходство над жертвой, внезапность нападения, вооруженность преступника (пистолет, ружье, нож, молоток, топор, лопата и др.) обеспечило преступный результат, сломив сопротивление потерпевшего в 30% случаев. Однако 63,4% осужденных указали, что потерпевший оказывал активное сопротивление, применяя физическую силу, защищаясь различными предметами, призывая на помощь голосом, что в более 1/2 случаев предотвратило причинение большего вреда.

Кроме того, действуют бесчисленные факторы внешнего порядка, определяющие конкретную криминальную ситуацию. Например, большую роль играет возможность быстрого получения помощи со стороны очевидцев преступления и сотрудников милиции.

¹ См.: Франк Л.В. Потерпевшие от преступления и проблемы советской виктимологии. – Душанбе, 1977. – С. 156.

Однако, согласно данным нашего исследования 20% очевидцев пытались защитить жертву от нападения. Причиной высокой пассивности граждан являются, в том числе, опасения и за собственную жизнь при неоперативном реагировании правоохранительных органов. Действительно, лишь 22 из опрошенных нами 230-ти осужденных за совершение преступлений против здоровья предполагали вмешательство милиции в процесс совершения преступления и то лишь потому, что насильственный конфликт носил бытовой характер, и милицию могли вызвать проживающие рядом люди. Остальные опрошенные не опасались пресечения преступления сотрудниками милиции, что подтвердилось полной реализацией их преступного умысла.

Неверие в силу закона и опасения за свою собственную безопасность приводит людей к поиску эффективных мер самообороны. Так, 92% опрошенных хотели бы иметь огнестрельное оружие, в том числе: пистолет – 78%, карабин – 7%, охотничье ружье – 6%, автомат – 1%. В настоящее время 12% респондентов носят при себе нож, 7% – газовый баллончик, 3% – газовый пистолет, 1% – пистолет с резиновыми пулями "Оса", 2% – отвертку, 2% – маникюрную пилочку. Причем, хотя, 6% опрошенных убеждены, что средства самообороны носят незаконно, наказание за это их тревожит значительно меньше, чем реальная возможность быть ограбленным, избитым или убитым.

В условиях, когда государство не в силах обеспечить полную безопасность своих граждан, криминологами и государственными деятелями высказываются, на наш взгляд, обоснованные предложения о вооружении граждан, обладающих безупречной правовой репутацией¹.

Мнение о том, что дальнейшая либерализация права граждан на приобретение оружия может привести к росту умышленных вооруженных преступлений, является спорным. Легальное оружие в тяжких преступлениях против личности применяется крайне редко, подтверждается это и статистикой других стран мира. Например, гражданам США владеют 200 млн. единиц огнестрельного оружия, количество убийств там в 1,5-2 раза ниже, чем в России, в два раза меньше

¹ См.: Корецкий Д.А. Оружие и безопасность общества // Популярно-правовой альманах МВД России "Профессионал", 2003. – № 5. – С. 21-24; Надтока С.В. Виктимологические аспекты профилактики насильственных преступлений. Кандидатская диссертация. Ростов-на-Дону, 1999. – С. 165.

гибнет полицейских и только в 2% случаев используется законно хранимое оружие.

Более 1/3 опрошенных нами федеральных судей полагают, что право на самооборону с оружием необходимо "чтобы иметь возможность защитить себя", "нет смысла ждать помощи государства", "это не приведет к росту преступности, но может защитить гражданина от криминальных нападений".

Значимость антикриминогенного потенциала оружия прослеживается и при опросе осужденных. По мнению 3/4 осужденных реальная возможность быть убитым на месте преступления (милицией, потерпевшим, гражданами) удержит от его совершения. Следовательно, сохранение жизни и здоровья потерпевшего напрямую зависит от возможности эффективной самообороны.

На наш взгляд, главной задачей любого государства является не запрет на владение оружием, а обеспечение правом на него законопослушных граждан, одновременно максимально ограничив возможность вооружения криминальных элементов.

Лишь в таких условиях можно адекватно противодействовать криминальному пасивію и снизить уровень виктимизации населения в стране.

ЖЕРТВИ ЗГВАЛТУВАННЯ: ВІКТИМОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ТА ЙОГО ПОПЕРЕДЖЕННЯ

В.Б. Пчелін
В.М. Великий

(Херсонський юридичний інститут ХНУВС)

Для ефективної боротьби зі злочинністю потрібні точні і повні знання про її стан, рівень, структуру, динаміку, географію, а також особу злочинця. Не менш важливу роль у цій боротьбі відіграють і знання про особу потерпілого, адже часто він провокує злочин своєю віктимною поведінкою.

Вивчення динаміки згвалтувань за останні роки свідчить про несприятливі кількісні і, особливо, якісні їх зміни. Кримінально-правова статистика станом на 20.09. в м. Херсон зареєструвала 8 згвалтувань і замахів на них у 2005 році. Динаміка даного виду злочину у порівнянні з минулим роком становить +14,3. Однак всім добре відомо, що

дані цифри не відображають реального масштабу цих злочинів. Багато потерпілих з певних причин не звертаються зі скаргами. Дослідження показали, що серед жінок жертвами згвалтування найчастіше стають такі категорії осіб: а) нейтральної поведінки; б) надто довірливої поведінки; в) віктимної поведінки (аморальної і легковажно-сексуальної)¹. Саме останню категорію жертв ми розглянемо детальніше.

Віктимна поведінка створює ситуацію, за якої існує реальна загроза нападу. Така поведінка відмічена в 22% потерпілих. Дуже часто провокуючим чинником є алкогольне сп'яніння жінки. Серед жертв згвалтування переважають жінки у віці до 25 років, 83,6% з них незаміжні. Більшість згвалтувань відбувається вночі або ввечері (81,2%) і лише 18,8% удень². Часто жертва знає злочинців або добровільно йде до їхнього житла чи запрошує їх до себе.

Отже, слід значну увагу приділяти свідченням про особу потерпілого, в першу чергу про її поведінку. Від того, наскільки слідчому вдасться з'ясувати як поводити себе потерпіла до, під час та після статевих зносин, інколи залежить правильне вирішення основного питання: чи було згвалтування? Особливо важливо встановити характер поведінки потерпілого у справах, де злочинець був добре з ним знайомий. Нерідко зустрічаються випадки добровільних статевих зносин чи випадки статевих зносин, які вчиняє обвинувачений хоч і з переборюванням певного опору жінки, але з добросовісним при цьому переконанні в притворному характері цього опору.

Коло обставин, пов'язаних з поведінкою потерпілого, що підлягає встановленню слідчим, визначається єдиним критерієм – чи допомагають ці обставини встановити, чи було здійснено статевий акт насильно чи попри волю потерпілої, або чи вона фактично не заперечувала, а можливо навіть сама його і спровокувала. До числа таких можуть належати факти, які характеризують поведінку потерпілого ще задовго до події злочину, наприклад, спроби потерпілого поближче познайомитися з обвинуваченим, залишитися з ним наодинці і т.д. Ще більший інтерес становлять обставини, що стосуються дня, коли відбувся злочин, і поведінка потерпілого безпосередньо на місці події і після закінчення статевого акту.

¹ Кримінологія: підручник /За ред. О.М. Джуки. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 258.

² Там само. Кримінологія: підручник /За ред. О.М. Джуки. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 259.

Так, наприклад, 14-річна потерпіла К. погодилася вступити в статеві зносини з 40-річним громадянином В. за 400 грн. Запропонувала їй це її подруга Є. Проаналізувавши матеріали даної справи, можна дійти висновку, що потерпіла сама спровокувала зґвалтування своїми діями, зокрема тим, що сама прийшла до нього додому. Вона не чинила ніякого опору. До того ж взята гроші за те, що з обвинуваченим вступила в статевий акт. В даному випадку доцільніше переглянути норми кримінального законодавства щодо виключення відповідальності в таких ситуаціях.

Дуже часто зустрічаються випадки, коли потерпіла ходила одна в "провокуючому" одязі, в коштовних прикрасах у небезпечних районах вночі. Це вже робить її можливою жертвою зґвалтування. Таких прикладів багато. Тому слід проводити профілактичні бесіди з особами як у навчальних закладах, так і на робочих місцях. Тому як висновок можна виділити такі заходи захисту громадян від зґвалтувань:

- обирати при переміщенні в місті добре освітлені людні вулиці;
- виявляти у всьому максимальну обережність та уникати навіть малоймовірної небезпеки;
- не виходити вночі з роботи поодиночі, в громадському транспорті триматися один одного;
- з'ясувати заздалегідь місцезнаходження телефонів, міліцейських постів по дорозі додому;
- у випадку нападу голосно звати на допомогу перехожих чи сховатися від переслідування у найближчому будинку;
- про факт нападу негайно сповістити міліцію.

ЗАХИСТ МОЛОДІ ВІД НЕГАТИВНИХ ВПЛИВІВ НЕОКУЛЬТІВ

I.O Нікітенко
В.М. Великий

(Херсонський юридичний інститут ХНУВС)

Включення українського суспільства у зовнішні процеси глобалізації викликає широке коло соціальних змін, у тому числі і зміни суспільних норм і цінностей.

Глобалізм, з одного боку, розширює науково-технологічні та інформаційні обрії розвитку людства, а з іншого боку, несе в собі ознаки узагальнення і нівелювання особистості. Переоцінка цінностей

веде до переоцінки і ступеня ризику, що часто призводить до нерозважливості участі молоді в ризикових ситуаціях. При цьому сама ризикова поведінка часто може проявлятися у різноманітних формах.

За допомогою систем масової комунікації здійснюється переорієнтація суспільної думки шляхом введення нової шкали цінностей, здійснюється дезінформація, поширюються й закріплюються в суспільній свідомості нові моделі життя. При цьому активно застосовується психічний вплив різного виду, форм і змісту.

Метою нашого дослідження є обґрунтування шляхів захисту молоді від небезпечного сугестивного впливу нових культів, що з'являються в Україні.

Об'єктом дослідження є діяльність небезпечних неоекультів.

Предметом – механізми сугестивного впливу неоекультів на сучасну молодь.

Ми виходили з припущення, що негативний вплив неоекультів на жертву має цілеспрямований комплексний характер, при цьому можна виявити ознаки віктимності в поведінці молодих осіб, які зазнають такого впливу.

При проведенні дослідження нами використовувались такі методи: аналіз наукової літератури та матеріалів слідства, які характеризують юридичну практику, опитування молодих людей та їх батьків, узагальнення наявного фактологічного матеріалу.

Під психічним впливом розуміють здійснюване за допомогою мовних й немовних засобів вплив однієї особистості або групи людей на психологію іншої особистості або групи, що виходить із певних корисливих мотивів. В умовах слабо розвинутого психологічного захисту люди стають об'єктом аморальної і навіть злочинної маніпуляції з боку зацікавлених осіб. Причому, уникнути маніпулятивного впливу досить важко, оскільки зміле звертання до базових потреб і мотивів не може минути уваги й емоцій тих, кому воно адресовано. Сильний вплив на психіку здійснюється спеціальними прийомами навіювання й психічного тиску. Вони спрямовані на емоційно-вольову сферу і можуть викликати різні стани людини.

Сугестивні маніпуляції становлять серйозну небезпеку в плані суспільних наслідків поведінки населення й здоров'я нації. Наприклад, за нашим даними не тільки школяри, але й студенти мають страхи, зміст яких детермінований інформаційними впливами. Прикладом можуть служити страхи соціальних потрясінь, насилля, природних катаклізмів тощо.

При цьому, залежно від типу суттєвого впливу й індивідуально-психологічних особливостей у людей можуть випикати:

1) стани, обумовлені надмірною психофізіологічною мобілізацією організму (стрес, домінантні стани, фрустрація, тривога);

2) стани, пов'язані зі зниженням тонуусу нервової системи (самотність, нудьга, астения, хворобливе ледарство);

3) псевдоневротичні фіксації несприятливих реакцій (фобії, нав'язливі думки, нав'язливі дії);

4) порушення та кризи в сфері особистісної мотивації (кризи мотивації, проблеми змістів).

Суттєвність вище у молодих людей з нерозвиненим світоглядом, низькими рівнями свідомості та критичності мислення, таких що втратили значимі життєві орієнтири, мають ослаблене здоров'я.

Вище наведене стає небезпечним з огляду на засили у наш час неокультів та їх намагання вплинути на молодь. При цьому в Україні навіть немає юридичного визначення поняття "неокульт" та "секта". Доводиться користуватись терміном "релігійна організація". У побутовому та науковому розумінні прийнято під сектами розуміти релігійні організації, віддалені від пануючих церков і ворожо налаштовані до них, а також такі, що здійснюють деструктивний вплив на особистість, використовуючи силові форми психічного, фізичного та економічного тиску.

Як приклад можна навести викриття у 2004-2005 роках правоохоронними органами у м. Херсоні діяльності секти, в якій цілеспрямовано вчинялось насильство над молодими її членами у всіх його проявах (психічне, моральне, сексуальне та економічне насильство). І це не поодинокий випадок. Так, лише протягом першої половини червня 2005 року в м. Києві було здійснено 13 самогубств молодих людей віком від 15 до 27 років. При цьому повішення на одному дереві одночасно трьох осіб дає підстави думати, що вони були учасниками страшного ритуалу.

Практика впливу на свідомість характерна для сектантських і культових організацій, таких як "Церква Христа", "Церква завіту", "Живий потік", культ "Шрі Чинмоя", "Суспільство свідомості Кришні" і багатьох інших. Такі ж підходи характерні для багатьох інших релігійних протестантських течій, що активно діють зараз в Україні.

При цьому аналіз свідчить, що батьки не вважають фактами порушення прав і свобод дитини прилучення її до релігії, якщо самі сповідають, певний релігійний обряд. Причому, найчастіше це стосу-

ється дітей дошкільного й молодшого шкільного віку. У той же час особи юнацького віку вже цілком усвідомлюють випадки силового залучення у церкву як факт порушення свободи особи.

Членів наведених вище культів можна вважати жертвами впливу, однак не пасивними а такими, що й самі винні у своєму складному ставовипці. Можна говорити про віктимність поведінки та дій особистості, яка потрапляє у тенета того чи іншого релігійного впливу.

Віктимність жертв деструктивних впливів сект та неокультів можна охарактеризувати такими чинниками:

- відсутністю самостійності та критичності мислення;
- інфантилізмом та неусвідомленням власної життєвої перспективи;
- неусвідомленням ступеню ризику своєї поведінки та знаходження у певному товаристві;
- недооцінкою своїх можливостей протистояти маніпулюванню (молода людина вважає себе невразливою до суттєвого впливу);
- ігноруванням застережень дорослих та засобів масової інформації – молодій людині здається, що неприємності можуть статись з кимось іншим, але ніякою мірою не з нею;
- зневажливим ставленням до виконання своїх соціальних ролей "сина", "доньки", "учня", "студента" тощо;
- наявністю великої кількості "вільного часу";
- відсутністю досвіду протистояння психічному тискові тощо.

Слід враховувати груповий феномен культів – виходити з природних впливів групового навіювання та зараження. Навіть присутність інших людей, їх особистий приклад активізує та прискорює психічний вплив різних чинників. Так, власні переживання та пошук вірних оцінок можуть бути досить тривалим процесом, однак під впливом зараження натовпу таке самовизначення може відбуватись і миттєво.

Ще більш небезпечним є цілеспрямований вплив на особистість коли враховуються як її специфічні особливості, так і конкретні умови її існування або ситуації в якій вона знаходиться.

Усвідомлене намагання залучити до культу нових прихильників може включати у себе низку обміркованих, логічно пов'язаних дій, наприклад, такі:

- новачку пропонується система нейролінгвістично виражених промов та лекцій які розраховані на некритичне їх прослуховування;
- прослуховування супроводжується демонстрацією позитивного сприйняття інформації лояльними членами групи;

- підтримка й схвалення будь-яких проявів позитивної оцінки та згоди новачка із пропонованими думками;

- групове однозначне засудження будь-якого вираження своєї не згоди та пошук уразливих сторін особистості з метою провокування відчуття провини за свою позицію;

- збудження інфантильності, дитячої поведінки за допомогою спеціальних прийомів групового багаторазового проговорювання певних сентенцій, наспівування пісень, ігор, спільного проведення урочистостей групових прийомів їжі тощо.

До основних негативних моментів впливу релігійних груп можна віднести:

- авторитаризм,
- ієрархічність відношень,
- тиск із метою досягнення лояльної поведінки,
- тотальний зовнішній контроль,
- відчуття власної провини,
- переоцінка цінностей та норм, що склалися у суспільстві,
- деструктивна агресія,
- мислення "образом ворога", засудження самостійної думки,
- ідейна та матеріальна експлуатація та залежність,
- спотворена, ідеологічно зафарбована оцінка себе, та інших людей і світу,
- мобілізація страху та паніки (залякування кінцем світу, катастрофами, ворожими силами тощо),
- пошук особливих релігійних переживань (марень, одкровення шляхом свідомого заглиблення у медитацію, піст, позбавлення сну, вживання наркотиків, надмірне збудження тощо),
- відхід від реальності та уникнення реальних рішень, втеча в ілюзорний світ, відмова від власного "Я" та втрата своєї автономії,
- переоцінка або недооцінка себе (відчуття безсилля, або, навпаки, відчуття всесилля власної величі, та приналежності до еліти, одночасний або перемінний прояв цих почуттів - конфлікт амбівалентності),
- сексуальне насильство по відношенню до жінок і дітей,
- матеріальні та фінансові залежності та збитки.

У зв'язку з наведеним важливо передбачити шляхи запобіжної профілактичної роботи, яка б унеможливила негативний вплив деструктивних релігій. Можливий перелік способів протистояння

небажаному соціальному впливу на нашу думку можна згрупувати таким чином:

- юридичні способи, які включають в себе нормативне визначення понять "неокульт", "секта", "деструктивний вплив релігійної організації" тощо; внесення відповідних змін до Закону України "Про релігійні організації", конкретизувавши критерії допустимості меж їх впливу на свідомість та поведінку; розробку юридичних механізмів протистояння деструктивному впливові релігійних організацій;

- соціально-організаційні - координація зусиль органів місцевої влади, освіти, соціальних служб та правоохоронних органів щодо виявлення та припинення дій деструктивних релігійних організацій;

- психолого-педагогічні - формування життєвого досвіду та профілактика психологічної залежності, маніпулювання, контролю свідомості, розвиток у молодих людей самостійності і критичності мислення й рефлексії.

Можна констатувати, що зазначена нами проблема має комплексний характер, відповідно і профілактична робота має бути системною.

ВІКТИМОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬСТВА У СФЕРІ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН

Т.В. Лактіонова
(УМВС України в Донецькій області)

На відміну від країн розвинутої демократії віктимологічна профілактика сімейно-побутового насильства в Україні лише започатковується. Розроблено її нормативно-правову базу¹.

На ефективність віктимологічного підходу до злочинів проти сімейного оточення звернув увагу ще Л.В.Франк²; піонером сімейної

¹ Закон України "Про попередження насильства в сім'ї" № 2789-III від 15.11.2001 р. // Офіційний вісник України - 2001. - № 51. - Ст. 2258; Порядок здійснення працівниками центрів соціальних служб для молоді соціального інспектування з метою забезпечення супроводу неблагополучних сімей, затверджений наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді № 11 від 04.02.2002 р., зареєстрований в Міністерстві юстиції України 01.04.2002 р. за № 319/6607.

² Франк Л.В. Віктимологія и виктимность (Об одном новом направлении в теории и практике борьбы с преступностью): Уч. пос. для студ. юр. фак-та. - Душанбе, 1972. - С. 18.

кримінології з певним урахуванням її віктимологічного аспекту виступив Д.А. Шестаков¹; Б.М. Головкін запропонував засади віктимологічної профілактики злочинів у сімейно-побутовій сфері у межах кримінологічної теми².

Мета розв'язання проблематики, пов'язаної з віктимологічною профілактикою насильства у сімейній сфері, – обґрунтування основ комплексної системи різнорівневих державних і громадських заходів, спрямованих на активізацію резервів потенційної жертви для захисту і самозахисту від протиправних зазіхань. Її завданнями є аналіз нормативної бази України та рівня її використання для підвищення ефективності, а також розробка напрямків і форм відповідної превенції на основі типізації віктимної поведінки.

У проблемі сімейного насильства об'єктом дослідження є стан і перспективи розвитку попередження сімейного-побутового насильства взагалі та його віктимологічного аспекту зокрема, а предметом – рівень реалізації відповідного законодавства і конкретні шляхи його вдосконалення за умов демократизації українського суспільства.

Велике значення має дослідження ефективності реалізації нормативно-правових актів щодо попередження насильства у сімейній сфері. Стан цієї роботи досліджувався методами: експертних оцінок, вивчення документів державних суб'єктів попередження насильства у сім'ї і відповідних матеріалів ЗМІ, моніторингу громадської думки шляхом анонімного інтерв'ювання громадян.

Типовою жертвою внутрішньосімейного агресора є жінка близько 40 років, заміжня, що має повнолітніх дітей, середню освіту, працює у сфері обслуговування або матеріального виробництва, не зловживає спиртними напоями, позитивно характеризується за місцем проживання та роботи³. У той же час в Україні зусилля з попередження сімейного насильства, досить латентного, сконцентровані в основному щодо дітей (близько 90%), що важливо, однак практично обминається насильство подружжя, проти літніх батьків тощо.

Проведені у м.Києві, Львові, Донецькій області дослідження дозволяють зробити висновки, що громадськості не відомо, що координатором діяльності з профілактики сімейного насильства є органи у справах сім'ї та молоді (ССМ)¹, куди звертається лише близько 5% заявників; менше, ніж 0,5% – до соціальних служб дітей, сім'ї і молоді та органів опіки і піклування. Понад 90% громадян звертається до ОВС України, 1% – до служб у справах неповнолітніх. Жоден з перелічених органів, у т.ч. спеціально уповноважений, не визнає попередження насильства у сім'ї основним завданням, ця ділянка роботи є периферійною за фольклорним принципом "у семи няньок дитя без догляду". Здебільшого проводяться такі заходи як попередження або притягнення винного до адміністративної відповідальності за ст. 173 ч. 2 КУАП України, офіційне попередження або застереження, постановка на облік сімейних лебоширів, профілактичні бесіди, значно рідше – вилучення дітей з родини, допомога у працевлаштуванні, поновленні житлових прав, спрямування жертв до центрів соціальної адаптації жінок тощо. Таким чином, можливості віктимологічної профілактики сімейного насильства використовуються незначно. Фактично відсутня єдина форма звітності. В основному враховується кількість винесення офіційних попереджень і захисних приписів, наданих послуг (інформаційних, психологічних, юридичних, соціально-медичних та ін.); осіб, охоплених соціальним супроводом.

Особливі труднощі для персоналу суб'єктів діяльності з попередження насильства у сім'ї становить те, що невинувато мало використовується примус у цій діяльності, навіть, коли він дає найбільший ефект. Так, наприклад, навіть психологічна допомога надається лише за згодою адресату.

На відміну від України, у державах розвинутої демократії, де значне місце посідає дотримання прав людини, відповідні органи мають більш вагомий повноваження², що сприяє тривалому захисту прав жертв сімейного насильства, у т.ч. потенційних.

¹ Шестаков Д.А. Предотвратить семейную драму. – Л.: Знание, 1981. – 36 с.; Шестаков Д.А. Супружеское убийство как общественная проблема. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 1992.

² Головкін Б.М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері. – Харків: Нове слово, 2004. – С. 130-149.

³ Шахов В.И. Насилие в семье: уголовно-правовое и криминалистическое значение: Дисс. на соискание уч. степен. к.ю.н.: 12.00.08. – Ижевск: Удмуртский государственный университет, 2003. – С. 133.

¹ Порядок здійснення працівниками центрів соціальних служб для молоді соціального інспектування з метою забезпечення супроводу неблагополучних сімей, затверджений наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді № 11 від 04.02.2002 р., зареєстрований в Міністерстві юстиції України 01.04.2002 р. за № 319/6607.

² Руководство по предупреждению насилия над детьми / Под ред. Н.К. Асановой. – М.: Гуманитарный издат. центр ВЛАДОС, 1997. – С. 36-41, 385-386.

Загальносоціальна профілактика забезпечує підвищення захищеності всього населення. Особливого значення набуває виконання програм дитинства, зайнятості населення, житлового забезпечення тощо. Нормативно-правова база потребує свого вдосконалення. Слід розробити більш дієві форми впливу на винних. Штраф в умовах невисокого життєвого рівня в Україні фактично карає не тільки сімейного агресора, але і його жертв, викликає вторинну віктимізацію та латентність протиправних фактів у подальшому. Виправдано на базі органів у справах сім'ї і молоді, до компетенції яких входить велике коло різних завдань, створити групи, що спеціалізуються на попередженні саме насильства у сім'ї, у т.ч. контролюватимуть якість соціального супроводу.

Необхідно посилити імперативність відповідних рішень і заходів; урегулювати способи доказування фактів насильства у сім'ї. Нерідко трапляються випадки неправдивих обвинувачень, найчастіше щодо чоловіків, у вчиненні сімейного насильства для вирішення інших проблем, наприклад, житлових, що у свою чергу є психологічним насильством, реагування на яке не врегульоване.

Сприяти організації ефективної віктимологічної превенції має відповідне ресурсне і кадрове забезпечення, впровадження сучасних методик визначення віктимності, електронний облік жертв сімейного насильства. Цілком реальна організація розгалуженої мережі безкоштовних психотренінгів, семінарів.

О. Литвак пропонує впровадити інститут мирових суддів, які б могли оперативно усувати конфліктні ситуації у родинах, у т.ч. криміногенні¹.

Заслугує на увагу думка фахівців про те, що нейтралізація підсистеми криміногенної сім'ї на загальносоціальному рівні полягає у виробленні нових сімейних "потреб", що відповідатимуть новому змістові родинних відносин, покращанню організації взаємодії сім'ї та інших суспільних інститутів².

¹ Литвак О. Злочинність, її причини та профілактика. - К.: Україна, 1997. - С. 74.

² Игнатова Н.С. Взаимобусловленность супружеских отношений при формировании уровня преступности в семейно-бытовой сфере жизни человека // Научные труды. Российская академия юридических наук. Вып. 4. В 3-х тт. - Т. 3. - М.: Изд. группа "Юрист", 2004. - С. 24.

Об'єктом віктимологічної профілактики насильства у сімейно-лобутовій сфері на спеціально-кримінологічному рівні є окремі групи підвищеної віктимності (як правило, пов'язані з психофізичними особливостями особи – жінки, неповнолітні, літні, інваліди тощо; з соціальним статусом – безробітні працездатні члени родини). Особливого значення набуває правова пропаганда (про безпечну поведінку, необхідну оборону і крайню необхідність), інформування про алгоритм дій у небезпечних ситуаціях, відповідна соціальна реклама у громадських місцях, включаючи відомості про телефони довіри і місцезнаходження зацікавлених органів, головне – кризових центрів. Наприклад, відділом ССМ Дніпровської районної у м. Києві державної адміністрації розповсюджуються відповідні рекламні буклети.

Доцільно не тільки створити "гарячі лінії", але й пропагувати їх; можлива організація груп взаємодопомоги жертв родинного насильства, регіональних центрів інформаційно-освітньої роботи з громадськістю, волонтерства.

Індивідуальна віктимологічна профілактика має будуватися з урахуванням типізації віктимної поведінки: негативної (з різновидами), позитивної і нейтральної. У межах первісної віктимологічної профілактики має здійснюватися диференційоване виявлення і облік конкретних осіб з підвищеною віктимністю, нейтралізація віктимності ситуацій, оздоровлення мікросередовища. Вторинна віктимологічна профілактика забезпечує прогнозування, планування і подолання умов віктимного рецидиву. Також корисні профілактичні поквартирні обходи дільничними інспекторами міліції з волонтерами для попереджувального реагування на віктимні ситуації.

Особливе місце посідає корегування віктимної поведінки. Для агресивних жертв важливе формування стримуючих установок і нормальних моделей поведінки шляхом переконання, у разі його неефективності через примус (лікування, притягнення до юридичної відповідальності). У жертв-провокаторів потрібно через виховні заходи зменшувати легковажність, надохучливість, схильність до подружніх зрад, конфліктність тощо. Формування обачливості корисно для всіх, особливо – для некритичних жертв, важливо навчити на бесідах, тренінгах диференціювати віктимної ситуації, позбавитися самовпевненості. У пасивних жертв через тренінги слід виробляти сміливість, рішучість, психічну стійкість, готовність звернутися по допомогу. У певних випадках доцільно використовувати тимчасове відчуження від середовища, де актуалізується їх віктимність. Для всіх жертв, у т.ч.

позитивних і нейтральних, важливі гнучкість реагування на подразники, вміння обирати найбільш оптимальні шляхи вирішення проблем. Ефективні заходи психотерапії і нейролінгвістичного програмування¹. Важливий ініціативний, компетентний і неформальний підхід до роботи з жертвами сімейного насильства, як реальними, так і потенційними.

ВИКТИМОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КОРРУПЦИИ

О.Ю. Якимов

(Тольяттинский филиал Университета Российской академии образования)

С.С. Якимова

(Филиал Поволжской академии государственной службы им. П.А. Столыпина в городе Тольятти)

Справедливо отмечено, что коррупция является одной из наиболее серьезных проблем, которая может угрожать социально-экономическому и политическому развитию государства, демократии и моральным устоям общества, поэтому антикоррупционная политика обязана стать постоянной частью государственной уголовной политики². Предлагается даже выделение уголовной политики в качестве самостоятельной, антикоррупционной функции государства³.

В силу объективных причин все сферы общественной жизни г. Тольятти Самарской области связаны с ОАО "АвтоВАЗ", в 2002 г. завод официально признан градообразующим предприятием: на нем работает свыше 110 тыс. человек (кроме тольяттинцев, это жители г. Жигулевска и других населенных пунктов). В то же время, завод всегда был объектом пристального внимания криминальных группировок. В настоящее время, одной из основных причин возможнос-

¹ Бэндлер Р., Гриндер Д., Сатир В. Семейная терапия. – Воронеж: НПО "МОДЭК", 1993. – 128 с.; О'Коннор Дж. НЛП: Практическое руководство для достижения желаемых результатов / Джозеф О'Коннор. – Пер. с англ. Т. Новиковой. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2004.

² Александров А.И. Уголовная политика и уголовный процесс в российской государственности: история, современность, перспективы, проблемы / Под ред. В.З. Лукашевича. СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2003. – С. 457.

³ Малько А.И. Антикоррупционная политика: проблемы формирования / Выступление на Первой сессии Саратовской Летней Школы молодых учёных-юристов 1 июля 2003 г.

ти осуществления массовых хищений с ВАЗа является фактическое сращивание интересов коррумпированных должностных лиц автозавода с околотововскими преступными группировками. Деятельность так называемых топ-менеджеров зачастую направлена в ущерб заводу, и одной из главных причин этого является их коррумпированность и ангажированность различными преступными группировками.

Нами в 2003 году были проанкетированы 82 работника ВАЗа различного уровня; 24 человека согласились быть опрошенными устно - на условиях анонимности и не упоминания должностей. Последнее обстоятельство, с одной стороны, способно снизить доверие к полученной информации, т.к. не позволяет сделать ссылку на источник. С другой стороны, на таких условиях опрошенные говорили намного откровеннее, поэтому ценность их информации гораздо выше той, которую они согласились бы дать официально. Вся информация была получена с их слов и была нами лишь обобщена и проанализирована. Из нее следует, что коррупция на ВАЗе обусловлена неписанным правилом, согласно которому "с АвтоВАЗом либо соглашаются, либо не работают вообще". Это означает, что любой договор с автозаводом будет заключен только на тех условиях, которые выгодны ему. В принципе, для завода - это не так уж и плохо, т.к., перефразируя известную американскую поговорку про Генри Форда, можно сказать, что "то, что хорошо для ВАЗа - хорошо для России". Другой вопрос, что вазовские чиновники пользуются этим не всегда честно, т.к. преследуют не только интересы родного завода, но и - едва ли не в первую очередь - свои собственные.

Собранная информация позволяет сделать вывод, что лазейки для коррупции предусматриваются высшим менеджментом завода заранее. Правильнее даже сказать, что предусматривать их нет необходимости - Система (с большой буквы) взяточничества давно отлажена и действует безотказно. И хотя некоторые топ-менеджеры утверждают, что основную массу злоупотреблений на заводе допускают управленцы среднего звена⁴, их позиция, скорее всего, обусловлена принадлежностью к высшему сословию. Ведь в условиях жесткой централизации производства никакие злоупотребления невозможны без их ведома (точнее - участия).

⁴ Каледин П. Дед ушел на пенсию // Тольяттинское обозрение. – 2003. – № 93 (757). – 28 мая. – С. 5.

Итак, истоки коррупции начинаются со стадии заключения договоров. Первое, с чем столкнется потенциальный поставщик, это длительная процедура согласования цены контракта. Утверждением цены занимаются специальные бюро, отделы и управления. Как бы там ни было, но цена завода-изготовителя должна обеспечивать уровень рентабельности в 15-32%. По просьбе посредника и заинтересованных чиновников ВАЗа в прайс-листы закладываются завышенные цены. Потом ВАЗ говорит, что может дать не более 6% за посреднические услуги. Из этих 6 процентов 52% у посредника уйдут на налоги. После всех вычетов, у него останется не более 1%. Понятно, что с такой "прибыли" невозможно будет платить взятки, поэтому цены изначально завышают на 15-20%.

Процесс согласования цены описан в любом учебнике по экономике: продавец старается максимально дороже продать, покупатель – максимально сбить цену. Применительно к ВАЗу, большое значение имеет объем поставки, потому что от этого зависят скидки. Учитывая объемы возможных поставок, скидки могут быть очень значительными.

Имеет значение и то обстоятельство, кто выступает поставщиком: сам производитель (изготовитель) или посредник. С производителем иметь дело гораздо выгоднее, т.к. у него цены ниже, хотя могут быть и исключения. Например, предприятие-изготовитель заинтересовано в скорейшем получении денег за поставленную продукцию. Но АвтоВАЗ расплачивается с поставщиками не ранее, чем через 4-6 месяцев, что обусловлено большим количеством и неоднородностью поставок на завод, длительной процедурой постановки материальных ценностей на складской и бухгалтерские учеты, отбраковкой и возвратом некачественной продукции и т.п.

Однако могут быть и субъективные причины: например, естественное желание максимально оттянуть время платежа, выиграть время для получения дополнительной прибыли от прокрутки денег, первоначально предназначенных для более срочного платежа, выплаты зарплаты своим работникам, возвращению банковских кредитов или процентов и т.п.

В силу указанных (и других) причин, в схему поставок зачастую вклиниваются посредники, которые предлагают поставщику-изготовителю продать продукцию не АвтоВАЗу, а непосредственно им, обещая расплатиться сразу и полностью. Такой посредник руководствуется своими собственными интересами и готов ждать затем получения денег с ВАЗа столько, сколько потребуется. Это может быть

обусловлено тем, что у него имеются схемы взаимозачетов с заводом, либо он просто прощупывает бизнес-нишу и т.п. В связи с этим, изготовитель может продать свою продукцию не ВАЗу, а посреднику, причем по цене иногда даже ниже, чем средняя отпускная. Обусловлено это тем, что изготовитель не меньшим образом заинтересован в скорейшем получении "живых" денег, т.к. и ему необходимо платить зарплату своим рабочим, рассчитываться со смежниками или банком.

Понятно, что для АвтоВАЗа приобретать продукцию у посредников менее выгодно, потому что посредник не дает гарантии на чужую продукцию. Претензии же к заводу-изготовителю в этом случае вообще исключены, т.к. он эту продукцию ВАЗу не поставлял.

Справедливости ради следует заметить, что иногда интересующая ВАЗ продукция уходит к менее привлекательному посреднику из-за слишком жесткой позиции ВАЗа с поставщиком: остро нуждаясь в деньгах, он отдает свою продукцию первому попавшемуся посреднику, лишь бы получить "живые" деньги.

Однако иногда "выкручивание рук" поставщику происходит специально в интересах фирм-посредников, в которых топ-менеджеры ВАЗа имеют свой личный интерес. Обычно такие фирмы возглавляются их родственниками или доверенными лицами. Как отмечают местные СМИ¹, проблема участия менеджмента в управлении других предприятий существует на ВАЗе с начала 90-х годов. Многие вазовские управленцы тогда становились учредителями дилеров или поставщиков ВАЗа и "пробивали" своим фирмам льготные условия работы с заводом. Так, в ходе операции "Циклон" следовательно обнаружили, что несколько десятков фирм-партнеров ВАЗа фактически принадлежат самим вазовским руководителям.

Возможна и такая ситуация: интерес вазовского руководства к фирме-посреднику может быть настолько велик, что особо ретивому работнику, решившему отстаивать интересы завода, сверху могут намекнуть, что контракт следует заключать именно с ней, хотя предлагаемые ею условия для завода не самые выгодные. Видимо не случайно в местной прессе отмечается, что "получение прибыли – не та задача, которая стоит на первом плане у руководителей автозавода"².

¹ Каледин П. Повторенье – мать ученья // Тольяттинское обозрение. – 2002. – № 236 (660). – 24 декабря. – С. 2.

² Трифонов В. ВАЗ простил должникам 250 миллионов долларов // Тольяттинское обозрение. – 2001. – № 81 (262). – 7 мая. – С. 3.

По словам рядовых вазовцев, именно последняя из представленных ситуаций получает все большее распространение. Не имея, по закону, возможности лично учреждать и участвовать в делах фирм-посредников, высшие руководители ВАЗа учреждают их с помощью своих родственников или доверенных лиц. С точки зрения бизнес-перспективы – это беспроигрышный вариант, т.к. всегда можно быть уверенным, что какие бы невыгодные для завода условия контракта они не предложили, сверху последует команда и именно эти предложения будут приняты. Ведь никто не будет спорить с вышестоящим руководством и пытаться доказывать экономическую несостоятельность (а иногда и вредность) условий предлагаемого контракта. Лица, занимающиеся заключением контрактов, уже практически не спорят: если сверху сказано, что "так надо", значит, так и будет – договор будет заключен именно с той фирмой и на тех условиях, на которую указали сверху. Наличие связей наверху давно является непременным условием открытия фирмы, собирающейся работать с ВАЗом. Это является своего рода вкладом в ее уставный капитал. Причем, именно эта часть уставного капитала является для бизнеса наиболее важной.

В таких ситуациях, работники, ответственные за заключение контрактов, спорить с вышестоящим начальством не пытаются. Так было всегда, разница лишь в том, что в застойные времена, работник не спорил с начальством, опасаясь лишиться работы, а в эпоху рыночных реформ он может лишиться ее еще быстрее.

Как пояснили вазовцы, работник, рискнувший оспорить негласную команду сверху, будет сразу же уволен. Если же кто-то, по наивности, начнет отстаивать интересы родного завода и спорить с такой фирмой (по существу, с кем-то из заводского генералитета), то последствия могут оказаться для него самыми негативными. Впрочем, их числа опрошенных таких оказалось буквально единицы. Они рассказали, что сразу почувствовали на себе такой мощный прессинг по административной линии, что предпочли больше не спорить. Четверо получили угрозы по телефону, у одного подожгли автомашину, а один был избит. Здесь мы подходим еще к одному "киту", на котором зиждется система коррупции – насилию.

Тема насилия, поддерживающего коррупцию, поддается изучению еще труднее, т.к. получить информацию здесь практически невозможно. Если о коррупции, на условиях анонимности, опрошенные соглашались говорить в общих чертах, то о психологическом (а, тем более, физическом) насилии, которому подвергаются не желающие соблюдать установленные "правила игры", они еще более неохотно.

Общая картина примерно следующая. Строптивного работника, отказывающегося идти на уступки ангажированной фирме, сначала прессингуют по административной линии: начальство придирается по пустякам, потом следует выговор или лишение премии, а затем – предупреждение о служебном несоответствии. Например, видный профсоюзный активист, преподаватель кафедры политологии Квебекского университета Дэвид Мандель (создатель Школы трудовой демократии в г. Москве), посетив город Тольятти, заявил в интервью: "Меня поражает невероятная власть в руках начальства на ВАЗе. Столько у них рычагов повлиять на любого рабочего – "тому премию дам, тому не дам". Власть огромная. Я уверен, что даже в советское время такого не было"¹.

Если указанными мерами сломить сопротивление строптивца не удастся, то следует предложение, уволиться по-хорошему. Здесь просматривается дальновидная предусмотрительность заводской номенклатуры: коллективным договором ОАО "АвтоВАЗ" предусмотрено, что, если работник увольняется по собственному желанию, то получает приличное выходное пособие – до 6-месячной заработной платы работника. Если же он будет уволен не по собственному желанию, то ничего не получит. Поэтому, многие предпочитают уйти по-хорошему.

Если же опальный работник "пустился в официоз", т.е. начал официально оспаривать у вышестоящего начальства свою позицию, то могут последовать и более жесткие меры. Самая примитивная форма давления – угроза по телефону. После этого может загореться личный автомобиль. Найти исполнителей для подобных акций труда не составляет, т.к. при всех подобных фирмах имеются толпы вчерашних бандитов, переквалифицировавшихся в офис-менеджеров или охранников.

Различные формы криминального давления могут чередоваться с административным (и наоборот), особенно в тех случаях, когда времени для уговоров нет и надо срочно проворачивать сделку.

Перечисленных мер обычно достаточно, чтобы работник понял, что был не прав. Если же это не помогает, то может последовать физическое насилие. Насколько можно судить по словам уцелевших

¹ Михарева Р., Харченко Е. Дэвид Мандель: нашли капиталисты по сравнению с вашими просто ангелы // Тольяттинское обозрение. – 2003. – № 91 (755). – 24 мая. – С. 5.

потерпевших (это подтверждают и случаи, описанные в СМИ)¹, избивание происходит по одной схеме. Жертву встречают несколько человек и, ни слова не говоря, начинают бить железными прутьями по голове. Видимо, подразумевается, что человек сам должен знать, за что его бьют. Расчет прост: если жертва выживет, то вряд ли когда-нибудь еще станет спорить. Если не выживет, то работник, принятый на его место, будет тем более послушным, ведь причина образования вакансии будет ему известна. Тем, кому удалось спастись, помогала случайность: либо прохожие поднимали шум, либо мимо проезжала милицейская машина. Двое опрошенных сумели отбиться от нападавших, т.к. раньше занимались спортом. Как правило, потерпевшие опасаются сотрудничать с милицией, утверждая, что им ничего не известно о возможных мотивах нападения. Видимо, не случайно, "профессия бизнесмена или топ-менеджера остается одной из самых опасных в стране"².

По словам опрошенных лиц, именно криминальные методы ведения бизнеса получают все большее распространение. В случаях, не терпящих отлагательств, жертве могут дать по голове, даже толком не объяснив за что. Зачастую работник может даже не подозревать, что кому-то перешел дорогу.

Самой же незавидной является ситуация, когда за контракт спорят сразу несколько "блатных" фирм. Соблюсти установленные "правила игры" в данной ситуации вообще невозможно: кто-то обязательно посчитает себя обиженным, а работник окажется между молотом и наковальней.

Таким образом, проблемы борьбы с коррупцией и защиты ее (коррупции) жертв вечны. Первоочередной задачей видится ослабление (а лучше – уничтожение) экономической основы коррупции, без которой она не сможет существовать. В отношении жертв необходимо реально проводить государственную политику защиты их прав и интересов, чтобы потерпевшие не боялись обращаться в правоох-

ранительные органы, а органы правосудия стремились восстанавливать социальную справедливость при постановлении каждого отдельного приговора.

ЛОБІЮВАННЯ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

В.Ф. Нестерович

(Луганський державний університет внутрішніх справ)

Адаптування в Україні міжнародних правових стандартів, заснованих на принципах євроінтеграції, глобалізованих демократій, ринку та громадянського суспільства детермінувало появу нових технологій у вітчизняній політико-правовій системі. Найяскравіше це виражено у виборчому процесі. Серед таких новинок можна виокремити лобіювання.

Лобіювання (від англ. lobby, крите приміщення для прогулянок, коридор, вестибюль, кулуари) – система впливу на процес прийняття рішень органами державної влади або органами місцевого самоврядування з боку зацікавлених осіб чи груп з метою закріплення своїх інтересів у правових нормах, що встановлюються, змінюються або скасовуються.

Головна мета лобіювання у виборчому процесі – це проведення до обираємого органу чи посади "свого кандидата".

Наприклад, у Сполучених Штатах Америки, де лобіювання має під собою потужне законодавче підґрунтя, лобістські групи під час виборчого процесу для підтримання свого кандидата діють у рамках комітетів політичної дії (КПД), які отримали значний простір для своєї діяльності у цій галузі після прийняття у 1974 році федерального закону про реформування виборчих кампаній.

Вітчизняне лобіювання в світлі його становлення й адаптації в національній правовій і політичній системах характеризується низкою особливостей: по-перше, лобіювання в Україні існує; по-друге, воно законодавчо не врегульоване; по-третє, носить тіньовий характер, по-четверте, у якості лобістів виступають самі народні обранці; по-п'яте, тісний зв'язок лобіювання з корупцією, яка є слідством його тіньового характеру. У результаті на поверхні тільки саме рішення, що приймається, і той, хто його приймає.

¹ Напр.: Новиков О. За что избивли руководителя? // Тольяттинское обозрение. – 2003. – № 11 (675). – 22 января. – С. 7; Новиков О. Почему избивают менеджеров ООО "Тольяттикаучук"? // Тольяттинское обозрение. – 2003. – № 70 (734). – 18 апреля. – С. 2; Каледин П. Резиновый пирог // Тольяттинское обозрение. – 2003. – № 75 (739). – 25 апреля. – С. 6-7.

² Бутрин Д. Преступление и вознаграждение // Коммерсантъ-Деньги. – 2003. – № 20 (425). – 26 мая. – С. 22.

Єдиним постійним "замовником" лобістських послуг в Україні виступає бізнес, переважно великий. Решта соціальних груп бачить потребу в лобістських послугах час від часу.

Представники фінансово-промислових кіл для забезпечення свого бізнесу потребують послуг лобістів, або самі висувують кандидатури для участі у виборчих кампаніях, з метою представлення їх інтересів у Верховній Раді України та органах місцевого самоврядування. Тому характерною рисою лобіювання по-українськи стало те, що ним активно почали займатись особи, яким ця діяльність протипоказана – самі народні обранці, так звані "вбудовані лобісти".

Лобіювання у виборчому процесі України здійснюється у наступних формах:

- висунення своїх представників до законодавчого органу, органів місцевого самоврядування з метою захисту приватних інтересів на нормотворчому рівні;
- внесення фінансових ресурсів до виборчих фондів кандидатів у депутати органів місцевого самоврядування, народних депутатів України, чи навіть, - Президента України;
- розміщення агітаційних матеріалів у засобах масової інформації "свого кандидата";
- розповсюдження компрометуючих матеріалів проти опонентів "свого кандидата";
- інша організаційно-правова допомога під час проведення виборчої кампанії кандидата.

Отже, для надання інституційних форм участі суб'єктів лобіювання у виборчому процесі України, на нашу думку, необхідно прийняти лобінгове законодавство, виборчий кодекс України з відзеркаленням у ньому норм з більш дієвим контролем за фінансовими фондами кандидатів.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ ПОТЕРПІЛИХ

В.Е. Берестова

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

Найважливіша мета розбудови в Україні правової держави полягає в забезпеченні гарантій прав і свобод людини, в захисті її життя й здоров'я, які у статті 3 Конституції України визнаються найвищими

соціальними цінностями, поряд із гідністю, недоторканістю і безпекою особи. Такі загальнолюдські цінності, як сім'я, дитинство, материнство і батьківство також охороняються державою (ст. 51 Конституції України). Ці норми українського законодавства відповідають положенням Конвенції про захист прав людини та основних свобод (ст.ст. 2-5).

Однак, процесу імплементації положень згаданої Конвенції до українського законодавства притаманні певні проблеми, однією з яких є забезпечення захисту прав неповнолітніх осіб, які потерпіли від злочинів. Зазначимо, що чинним законодавством України основну увагу приділено забезпеченню належного захисту прав та інтересів підозрюваної, обвинувачуваної, підсудної особи, якій загрожує покарання з боку держави за вчинений злочин, а жертвам злочинів, серед яких є і найбільш уразливі категорії населення – діти, інваліди, люди похилого віку, відповідна увага і належний захист приділяється не завжди.

Так, діючий кримінально-процесуальний кодекс України (далі – КПК) визначає, що досудове та судове слідство у справах за участю неповнолітніх підозрюваних, обвинувачуваних, підсудних має свої особливості, зумовлені незавершеністю фізіологічного і соціального формування особистості, що детально описані в главі 36 КПК України. У той же час кримінально-процесуальному законодавству притаманний ряд прогалин у регламентації статусу неповнолітнього потерпілого, особистість якого має ті ж властивості. Одна з таких прогалин міститься у вимогах ст. 45 КПК України, яка передбачає вичерпний перелік випадків обов'язкової участі захисника у справі. У даній нормі не закріплена обов'язкова участь захисника у справах неповнолітніх осіб, яким злочинном заподіяно шкоду. Також у законі відсутні прямі вказівки на порядок допиту неповнолітніх потерпілих, лише в ст. 308 КПК України зазначено, що потерпілий допитується за правилами допиту свідків, отже, за правилами ст. 168 КПК України: у присутності педагога, а при необхідності – лікаря, батьків або інших законних представників неповнолітнього. Отже, неадекватно реалізується конституційний принцип належної правової процедури у кримінальних справах неповнолітніх. Застосування конституційних гарантій є обов'язковим тільки щодо неповнолітніх злочинців. Що ж до захисту прав неповнолітніх потерпілих, злочини, такий обов'язок суду законом не визначається.

Іншою проблемою захисту прав неповнолітніх потерпілих також є пеналейне законодавче забезпечення поновлення порушених злочином їхніх прав. Зокрема, не реалізується в повному обсязі принцип відшкодування шкоди, заподіяної потерпілому злочинними діями. В цьому аспекті заслуговує на увагу досвід інших країн, де обов'язок відшкодування шкоди, заподіяної злочином, покладається не на винну особу (яка може бути і не встановлена), а на державу (Швеція, Швейцарія, Канада та ін.). Принцип забезпечення відшкодування шкоди потерпілим особам в Україні положено в основу Концепції забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, схваленої Указом Президента України в грудні 2004 року. Схвалення цієї Концепції стало одним із перших етапів процесу формування в Україні віктимологічного законодавства.

РОБОТИ ЛАУРЕАТІВ КОНКУРСІВ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МИНУЛИХ РОКІВ

2002 рік

ФАКТОРЫ И УСЛОВИЯ ПЕРВОГО УПОТРЕБЛЕНИЯ НАРКОТИКОВ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ

О.В. Савицкий

*(Луганская академия внутренних дел
имени 10-летия независимости Украины)*

Несмотря на активную работу правоохранительных органов по профилактике наркомании в молодежной среде, направленную на устранение факторов и условий наркотизации молодежи, достаточно большое число молодых людей ежегодно пробуют наркотики (в первый раз). Часть из них впоследствии становится наркоманами, то есть втягиваются в наркозависимость.

В исследовании данной проблемы в России и Украине можно выделить несколько этапов. Первый (с конца 19-го века до 30-х годов XX века) – разработка социальных проблем и причин распространения наркотиков, социально-гигиенических и бытовых аспектов данной девиации, взаимосвязь с другими формами отклоняющегося поведения. Отечественные исследователи А.Н. Букеев, А.А. Герцензон, С.Г. Жилин, Ю.П. Лисицын и другие разработали методики исследования данной категории девиантов, а также пути профилактики этого вида социальной патологии. В 1923 году был создан Институт социальной гигиены Наркомздрава РСФСР, который координировал исследования социальных проблем наркомании, разрабатывал проекты борьбы с этим явлением через проведение массовых мероприятий и развитие социального просвещения.

Второй этап (с конца 30-х до конца 50-х годов) связан со свертыванием научных исследований, преследованием ученых, занимавшихся этой проблемой. Сама тема социальных отклонений стала запретной.

Третий этап (с конца 50-х до конца 80-х годов) можно охарактеризовать как период возрождения исследований девиантного поведения. Однако занимались проблемой наркомании в основном психиатры, наркологи, юристы, медики и другие специалисты. Криминологи же и социологи этой проблемы не исследовали. Это было вызвано целым рядом причин – идеологических и кадровых.

Четвертый этап, в период перестройки, – всплеск интереса к ранее запретной теме. В это время появляется огромное количество локальных исследований, не подкрепленных, однако, методологическим анализом девиантного поведения как социального феномена.

Сегодня же можно говорить о начале пятого этапа в изучении теории девиаций, в том числе и наркомании. С активным развитием криминологии и социологии была создана серьезная методологическая база для исследования данной проблемы.

В современных условиях рассматриваемые вопросы находятся в центре внимания многих ведущих ученых криминологов и социологов: Л.Р. Журавлева¹, И.П. Рушенко² и многих других.

Исходя из вышеизложенного и реалий сегодняшнего дня, можно сделать вывод о том, что, несмотря на значительную работу многих отечественных ученых, направленную на установление и исследование факторов и условий, приводящих к наркомании (которая начинается именно с первого употребления наркотиков), данная проблема не потеряла своей актуальности. Безусловно, я не беру на себя смелость своим исследованием разрешить, или найти окончательные ответы на все вопросы. Однако, кое-что в области изучения причин и факторов первого употребления наркотиков, надеюсь, мне удастся сделать.

Целью исследования являлось выявление факторов и условий первого употребления наркотиков среди молодежи и выработка рекомендаций по устранению если не всех, то хотя бы части из них, что,

в конечном счете, приведет к повышению эффективности профилактики наркомании в целом.

Задачами исследования были создание "идеального типа" изучаемого явления, подбор экспертов, компетентных в изучаемой проблеме, изучение мнения специалистов о реальном положении дел, измерение и изучение глубины противоречия между тем, как должно быть и тем, как есть на самом деле, разработка практических рекомендаций по смягчению изучаемого противоречия и устранению причин и условий, способствующих первому употреблению наркотиков среди молодежи.

Исходя из целей и задач исследования, компетентными в проблеме первого употребления наркотиков среди молодежи, на мой взгляд, являются лица, которые в своей профессиональной деятельности постоянно сталкиваются с вопросами употребления наркотиков молодыми людьми. Главными характеристиками данной категории людей являются род их деятельности и место ее осуществления.

В соответствии с родом деятельности экспертов были образованы три равные группы:

- участковые инспектора милиции, одной из функций которых является профилактика преступлений и правонарушений, связанных с незаконным употреблением и оборотом наркотиков;

- врачи-наркологи, которые в процессе своей профессиональной деятельности работают с людьми, употребляющими наркотики;

- учителя средних школ, которые в процессе своей педагогической практики также часто сталкиваются с подростками, употребляющими наркотики и являются компетентными в вопросах факторов и условий их первого употребления.

По признаку места осуществления профессиональной деятельности были выделены группы экспертов, работающих в городе Луганске и в городе Николаеве.

Предметом исследования является мнение экспертов о факторах и условиях первого употребления наркотиков среди молодежи.

При разработке программы исследования были сформированы три основные гипотезы.

Описательная гипотеза: употребление наркотиков является широко распространенным социально – негативным явлением, которое требует к себе особого внимания со стороны как общества в целом, так и отдельных органов государственной власти и принятия, решительных мер по борьбе и профилактике данного явления.

¹ Журавлева Л.Р. Факторы и условия наркотизации молодежи // Социс. – 2001. – № 6. – С. 43.

² Рушенко И.П. Латентные социальные процессы: теоретические и практические аспекты исследования наркомании // Социс. – 1999. – № 6.

Обосновывающая гипотеза: первое употребление наркотиков молодыми людьми происходит по причине состояния внутрешней некомфортности, вызванной отсутствием в их жизни ярких ощущений, впечатлений, которые они стремятся получить под воздействием наркотиков. Второй негативной причиной фактов первичного употребления наркотиков молодежью является негативное влияние знакомых людей, уже употреблявших наркотики, то есть влияние окружения.

Конструктивная гипотеза: устранение причин и условий, способствующих первому употреблению наркотиков, должно проявляться, в первую очередь, в проведении более активной разъяснительной работы о пагубном влиянии наркотиков как на здоровье, так и на личность человека, а также создании благоприятных условий, которые могли позволить молодым людям самовыразиться в таких видах деятельности как спорт, искусство, научная деятельность.

Анализ результата опроса экспертов

Опрос экспертов показал, что в настоящее время употребление наркотиков среди молодежи является достаточно распространенным явлением в современном обществе. Большинство молодых людей имеют, по крайней мере, один опыт употребления наркотиков.

Вопрос 1. Какая, по вашему мнению, часть молодежи хотя бы один раз употребляла наркотики						
Варианты ответа	Все эксперты 60 чел. (100%)	Участковые инспектора милиции 20 чел. (100%)	Учителя средних школ 20 чел. (100%)	Врачи-наркологи 20 чел. (100%)	Проживающие в г. Николаеве 30 чел. (100%)	Проживающие в г. Луганске 30 чел. (100%)
Практически никто	-	-	-	-	-	-
1/3	8%	-	25%	-	6%	10%
1/2	32%	40%	25%	30%	20%	43%
2/3	38%	50%	20%	45%	43%	33%
Практически все	22%	10%	30%	25%	31%	14%

Более половины экспертов считают, что более чем 2/3 современной молодежи имеют опыт употребления наркотиков. Наименее распространенной наркоманиею среди молодежи считают эксперты в

г. Луганске. Однако даже из этой группы 47% считают, что наркотики употребляют 2/3 и более современных молодых людей. Максимально распространенным явлением употребления наркотиков среди молодежи считают эксперты, проживающие в городе Николаеве. На наш взгляд это объясняется более выгодным географическим расположением г. Николаева для поставок наркотиков (морскими путями), а также климатическими условиями, более благоприятными для выращивания таких наркотиков как конопля, гашиш, опиумный мак.

Учителя средних школ дают наиболее мягкую оценку этому явлению в среде современной молодежи. Это объясняется, прежде всего тем, что в их функциональные обязанности не входит, в отличие от других экспертных групп (врачей – наркологов, участковых инспекторов) работа, направленная на выявление и борьбу с наркоманией. Кроме того, исходя из этого можно сделать вывод о том, что в школах молодые люди редко употребляют наркотики, так как практически все время находятся под наблюдением учителей.

Вопрос 2. Какой именно по вашему мнению, наркотик используют молодые люди при первом опыте употребления?						
Варианты ответа	Все эксперты 60 чел. (100%)	Участковые инспектора милиции 20 чел. (100%)	Учителя средних школ 20 чел. (100%)	Врачи - наркологи 20 чел. (100%)	Проживающие в г. Луганске 30 чел. (100%)	Проживающие в г. Николаеве 30 чел. (100%)
Конопля	61%	60%	66%	65%	66%	63%
Экстракт маковой соломки	29%	30%	25%	30%	31%	21%
Опий	-	-	-	-	-	-
Гашиш	3%	-	10%	-	3%	3%
ЛСД	-	-	-	-	-	-
Героин	7%	10%	5%	5%	-	13%
Кокаин	-	-	-	-	-	-

По мнению большинства экспертов при первом употреблении наркотиков молодые люди, как правило, используют такой вид наркотика как конопля. Примерно третья часть экспертов считают, что первым наркотиком является экстракт маковой соломки (в простона-

родье - "ширка"), 3% считают, что в первый раз употребляют гашиш. То есть, по мнению экспертов, впервые молодые люди употребляют так называемые легкие наркотики, однако наряду с этим 7% указывают героин как объект первого употребления. Большинство экспертов из тех, кто считает героин объектом первого употребления наркотиков среди молодежи являются жителями г. Николаева. Это можно объяснить тем, что на данный момент цены на тяжелые искусственные наркотики, среди которых и героин, здесь по данным правоохранительных органов, значительно ниже мировых. Это говорит, прежде всего, о том, что Украина в данный момент подвержена влиянию мирового наркобизнеса с целью вовлечения в зависимость от более тяжелых наркотиков, которые и в цене дороже и по степени пагубного воздействия на психику наркоманов являются намного сильнее других наркотиков.

Вопрос 3. В каком возрасте, по вашему мнению, как правило, происходит первое употребление наркотиков среди молодежи?						
Варианты ответов	Все эксперты 60 чел. (100%)	Участковые инспектора милиции 20 чел. (100%)	Учителя средних школ 20 чел. (100%)	Врачи - наркологи 20 чел. (100%)	Проживающие в г. Луганске 30 чел. (100%)	Проживающие в г. Николаеве 30 чел. (100%)
14-16 лет	80%	85%	70%	85%	80%	80%
16-18 лет	7%	-	15%	5%	3%	10%
18 и более	3%	-	5%	-	3%	-
Затруднились ответить	10%	15%	10%	10%	14%	10%

Большинство экспертов считают, что первое употребление наркотиков происходит в возрасте от 14 до 18 лет, 7% считают, что это происходит в возрасте от 16 до 18 лет, 3% экспертов называют 18 лет и более как возраст первого опыта употребления наркотиков. 10% опрошенных затруднились ответить на этот вопрос, поскольку они считают, что в принципе человек любого возраста под воздействием той или иной ситуации может впервые употребить наркотические вещества. Следует отметить, что за последние несколько лет возраст первого употребления наркотиков значительно уменьшился. Так, например, исследования известного криминолога и социолога

И.П. Рущенко, проведенные в 1999 году (см.: "Социс", 1999, № 6) показали, что в тот период времени данный возраст составлял 16 и более лет. Что касается различных групп экспертов, то их мнение по данному вопросу практически совпадает.

Факторы и условия первого употребления наркотиков среди молодежи

Опрос экспертов показал, что основными факторами, способствующими первому употреблению наркотиков, являются влияние молодежной субкультуры, попытки найти новые, яркие ощущения и отсутствие более достойных занятий во время досуга, а также негативное влияние сверстников, уже имеющих опыт употребления наркотиков. Опросом экспертов также установлено, что чаще всего молодые люди впервые употребляют наркотики в компаниях своих знакомых и в местах отдыха, т.е. на дискотеках, в барах и т.д.

Вопрос 4. Какие, на ваш взгляд факторы способствуют первому употреблению наркотиков?						
Варианты ответа	Все эксперты 60 чел. (100%)	Участковые инспектора милиции 20 чел. (100%)	Учителя средних школ 20 чел. (100%)	Врачи - наркологи 20 чел. (100%)	Проживающие в г. Николаеве 30 чел. (100%)	Проживающие в г. Луганске 30 чел. (100%)
1. Стремление снять стресс, расслабиться, забыть о проблемах	15%	15%	5%	25%	13%	15%
2. Проблемы с родителями	8%	10%	5%	10%	10%	6%
3. Потому, что это модно в кругу их общения	26%	25%	30%	25%	30%	23%
4. Потому, что нечем занять свое свободное время	31%	25%	35%	35%	27%	36%
5. Попытка найти новые яркие ощущения	20%	25%	25%	10%	20%	20%

Из анализа ответов экспертов на данный вопрос очевидно, что основная часть из них (26% + 31% + 20%) считает главными фактора-

ми, способствующими первому употреблению наркотиков среди молодежи следующие:

- влияние субкультуры – 26%;
- отсутствие более достойных занятий в свободное время – 31%;
- попытка найти новые яркие ощущения – 20%;
- стремление снять стресс, расслабиться, забыть о проблемах – 15%;
- конфликтные взаимоотношения в семье – 8%.

Среди всех групп экспертов выделяются (25%) врачи-наркологи, которые считают стремление снять стресс основным фактором, способствующим первому употреблению наркотиков. Это объясняется, прежде всего, направленностью данной категории экспертов в большей степени на выявление физиологических факторов, к которым относится стремление снять стресс.

Среди учителей преобладает мнение об отсутствии более достойных занятий в свободное время как об основном факторе, способствующем первому употреблению наркотиков. На наш взгляд, это объясняется большим значением в их профессиональной деятельности воспитательной функции.

Вопрос 5. Где, на Ваш взгляд, молодые люди чаще всего впервые употребляют наркотики?						
Варианты ответа	Все эксперты 60 чел. (100%)	Участковые инспектора милиции 20 чел. (100%)	Учителя средних школ 20 чел. (100%)	Врачи - наркологи 20 чел. (100%)	Проживающие в г. Николаеве 30 чел. (100%)	Проживающие в г. Луганске 30 чел. (100%)
Дома или в уединенном месте самостоятельно	-	-	-	-	-	-
В школе или ином учебном заведении.	6%	5%	3%	15%	3%	10%
В местах отдыха – на дискотеке, в баре и т.п.	40%	35%	40%	45%	30%	50%
В компании своих сверстников, знакомых	50%	55%	55%	40%	66%	37%
Затрудняюсь ответить	4%	5%	5%	-	3%	3%

Опрос экспертов показал, что мнение большинства из них сводится к тому, что молодые люди чаще всего употребляют наркотики в компании своих сверстников, знакомых (50%) и в местах отдыха – т.е. на дискотеках, в барах. Объяснить это можно, прежде всего, тем, что в компании, в которой часть молодых людей употребляет наркотики, бояться почувствовать себя "белой вороной" и подвергнуться за это осуждению. И именно это подталкивает их к первому употреблению. В местах же отдыха молодежь стремится получить максимум эмоционально-чувственного удовольствия (на дискотеках – танцы, музыка, в барах – общение и т. д.). В том же случае, когда это не получается, они прибегают к искусственным стимуляторам, среди которых спиртное и наркотические средства. Лишь 6% экспертов определили школу (или иное учебное заведение) как место первого употребления наркотиков. Характерным является то, что из учителей средних школ никто не выбрал данный вариант. На наш взгляд, это объясняется тем, что употребление наркотиков в школе (на переменах) учителя считали бы своим упущением.

Большинство участковых инспекторов (35%) выразили мнение, что впервые наркотики употребляют в компаниях сверстников и знакомых. Это можно объяснить, в первую очередь, тем, что деятельность по выявлению и пресечению наркомании они осуществляют, как правило, на улицах, во дворах, где как раз и собираются молодежные компании. Поэтому, чаще всего, участковые имеют дело именно с ними.

Вопрос 6. Кто, по вашему мнению, в большей степени может подтолкнуть молодого человека к первому употреблению наркотиков						
Варианты ответа	Все эксперты 60 чел. (100%)	Участковые инспектора милиции 20 чел. (100%)	Учителя средних школ 20 чел. (100%)	Врачи - наркологи 20 чел. (100%)	Проживающие в г. Луганске 30 чел. (100%)	Проживающие в г. Николаеве 30 чел. (100%)
1. Сверстники уже имеющие опыт употребления наркотиков	42%	35%	60%	30%	46%	36%
2. Знакомые старшего возраста, уже имеющие опыт употребления наркотиков	37%	50%	25%	35%	34%	40%

3. Торговці наркотиками	13%	-	15%	25%	14%	14%
4. Никто извне не может подтолкнуть человека к 1-му употреблению наркотиков	15%	15%	5%	25%	13%	15%
5. Затрудняюсь ответить	5%	5%	-	10%	3%	7%

Опрос экспертов показал, что большая часть из них считают, что первое употребление наркотиков происходит под влиянием сверстников, уже имеющих опыт употребления наркотиков (42%) и знакомых старшего возраста, также имевших подобный опыт.

Опрос экспертов показал в каком направлении должна проводиться работа на современном этапе, направленная на совершенствование мер профилактики первого употребления наркотиков среди молодежи.

Вопрос 7. Кем, на Ваш взгляд, может быть проведена наиболее эффективная профилактика первого употребления наркотиков среди молодежи:						
Варианты ответа	Все эксперты 60 чел. (100%)	Участковые инспектора милиции 20 чел. (100%)	Учителя средних школ 20 чел. (100%)	Врачи - наркологи 20 чел. (100%)	Проживающие в г. Луганске 30 чел. (100%)	Проживающие в г. Николаеве 30 чел. (100%)
Милицией	8%	-	15%	10%	7%	10%
Учебными заведениями	13%	15%	5%	15%	10%	14%
Общественными организациями	28%	35%	20%	30%	27%	30%
Лечебными заведениями	15%	5%	30%	10%	16%	13%
Родителями	28%	45%	20%	20%	30%	26%
Затрудняюсь ответить	8%	-	10%	15%	10%	7%

Большинство экспертов считают, что наиболее эффективные мероприятия по профилактике наркомании могут быть проведены общественными организациями. 28% считают, что наиболее эффективна профилактика, проводимая милицией. Значительная часть экспертов (28%) считают, что эффективная профилактика первого употребления наркотиков среди молодежи может быть проведена соответствующими общественными организациями.

Эффективность такой профилактики доказана на примере борьбы со СПИДом, при которой различные организации, в том числе и международные, проводят активную разъяснительную работу о путях заражения и лечения данного заболевания. Возможно, по аналогии с этим можно создать и эффективную профилактику наркомании. Характерным является то, что каждая группа экспертов пытается снять с себя обязанности по профилактике наркомании. Так, считают свою профилактику неэффективной 100% милиционеров (участковых), 90% наркологов, 95% учителей. Скорее всего это связано с тем, что на сегодняшний момент не существует эффективных мер профилактики и все опасаются ответственности и пытаются передать эти функции родителям молодых людей и общественным организациям.

Вопрос 8. Каковы, на Ваш взгляд, наиболее эффективные меры профилактики наркомании среди молодежи?						
Варианты ответа	Все эксперты 60 чел. (100%)	Участковые инспектора милиции 20 чел. (100%)	Учителя средних школ 20 чел. (100%)	Врачи - наркологи 20 чел. (100%)	Проживающие в г. Луганске 30 чел. (100%)	Проживающие в г. Николаеве 30 чел. (100%)
Разъяснительная работа в учебных заведениях и местах работы молодых людей	22%	20%	25%	20%	20%	23%
Объяснения молодым людям возможности самовыражения в спортивных и творческих кружках и секциях	23%	15%	22%	35%	25%	23%
Ужесточение уголовного и административного наказания за преступление и правонарушение связанные с наркоманией	10%	10%	10%	10%	7%	14%
Усиление работы по выявлению и изоляции наркоманов.	17%	20%	10%	20%	20%	13%
Более чуткое внимание со стороны педагогов и родителей к проблемам молодых людей	25%	33%	25%	15%	30%	20%
Затрудняюсь ответить	3%	-	10%	-	-	7%

Опрос экспертов показал, что к наиболее эффективным мерам профилактики первого употребления наркотиков среди молодежи можно отнести:

1. Усиленно внимание родителей и педагогов к личным проблемам молодых людей (25%).
2. Объяснение молодым людям возможности самовыражения в спортивных и творческих кружках и секциях (23%).
3. Разъяснительную работу в учебных заведениях и местах работы молодых людей о пагубном влиянии наркотиков на здоровье и личность лиц, употребляющих их.

На наш взгляд, последняя мера может быть реализована в большей степени общественными организациями, что позволяет выдвинуть тезис о том, что по мнению экспертов общественные организации в будущем могут стать эффективными субъектами профилактики наркомании. В то же время относительно равномерное распределение мнений экспертов дает возможность нам сделать вывод о том, что на сегодняшний день не существует действительно эффективных методов профилактики данного явления. Подтверждением служит то, что 17% экспертов считают, что проблему можно решить, выявив и изолировав всех наркоманов. Минимально эффективной мерой профилактики эксперты считают ужесточение ответственности, предусмотренной нормативными актами за нарушения, связанные с наркотиками. Это можно объяснить тем, что мы уже имеем негативный опыт влияния на социальные и криминальные процессы с помощью репрессивных мер.

Вопрос 9. Каковы, на Ваш взгляд, места наиболее эффективного осуществления профилактики наркомании среди молодежи?						
Варианты ответа	Все эксперты 60 чел. (100%)	Участковые инспектора милиции 20 чел. (100%)	Учителя средних школ 20 чел. (100%)	Врачи - наркологи 20 чел. (100%)	Проживающие в г. Луганске 30 чел. (100%)	Проживающие в г. Николаеве 30 чел. (100%)
Школа или иное учебное заведение	19%	25%	15%	15%	20%	17%
Места отдыха - дискотеки, бары и т. д.	35%	20%	55%	30%	30%	40%
Компании сверстников и знакомых старшего возраста	43%	50%	25%	55%	47%	40%
Загрудняюсь ответить	3%	5%	5%	-	3%	3%

43% экспертов считают, что в большей степени профилактировать употребление наркотиков необходимо в компании сверстников и знакомых старшего возраста. Это еще раз подтверждает тезис о том, что именно там, как правило, происходит первое употребление наркотиков (на это указали 50% экспертов при ответе на вопрос № 5). Более трети экспертов считают, что профилактика должна быть приобщена к местам отдыха молодых людей, т.е. к барам, дискотекам и т.д.

В то же время большинство участковых считают, что наиболее необходимо профилактика, направленная на молодежные компании, которые, как правило, собираются на улицах и во дворах, где и должны обеспечивать порядок участковые. Это на наш взгляд можно объединить, прежде всего, характером профессиональной деятельности участкового, направленной на выявление и привлечение к ответственности лиц употребляющих наркотики. Поэтому чем больше они выявят и накажут наркоманов на улицах, тем эффективнее они работают.

Выводы по результатам исследования

В ходе опроса выяснилось, что различные группы экспертов по разному относятся к подобного рода исследованиям:

- участковые инспекторы милиции отнеслись к опросу можно сказать безразлично. В принципе, они не отказывались отвечать на поставленные вопросы, но и особого энтузиазма у них не было. Скорее всего, это связано с тем, что, по их мнению, более эффективно было бы заниматься практической деятельностью по профилактике и борьбе с наркоманией, чем проводить всякого рода научные исследования на тему ее факторов и условий. Результаты, которые, по их мнению, в большинстве случаев так и остаются научными разработками (в силу ряда объективных и субъективных причин) и никакой практической пользы не приносят;

- врачи-наркологи с интересом отнеслись к исследованию, выражали свою точку зрения по некоторым вопросам, иногда даже такую, которой не было в вариантах ответа. Так, например, в отношении профилактических мер практически все высказали мнение о том, что эффективными они будут лишь при комплексном их применении (совокупность мер);

- учителя средних школ также с интересом отнеслись к исследованию и охотно высказывали свое мнение по некоторым вопросам, не вошедшим в анкету. Однако в то же время часть их были возмущены

тем, что некоторые варианты ответов прямо указывают на школу, как на место, где молодежь чаще всего впервые употребляет наркотики. Некоторые из них даже ответили "Вы сначала там у себя в академии с наркоманией разберитесь, а потом уже беритесь за школу".

В целом можно сказать, что гипотезы исследования практически полностью подтвердились.

Описательная: 70% экспертов считают, что хотя бы однажды наркотики употребляли более половины молодых людей. Из них почти 40% считают, что число доходит до 2/3, что подтверждает предположение, выдвинутое в гипотезе. Положение гипотезы о том, что впервые, как правило, употребляют легкие наркотики, в основном коноплю, подтвердили 61% экспертов. 80% экспертов указали, что первые наркотики употребляют в возрасте от 14 до 16 лет, что также является подтверждением гипотезы.

Обосновывающая: положения этой гипотезы также подтвердились. Так, на поиск новых ярких ощущений и влияние знакомых, уже имевших опыт употребления, как на основные факторы, способствующие первому употреблению наркотиков, указали 56% экспертов. Опрос показал, что подталкивают к первому употреблению, как правило:

1. Сверстники уже имевшие опыт употребления наркотиков – 42%.
2. Знакомые старшего возраста, также имевшие такой опыт – 37%.
3. В процессе опроса было выяснено, что немаловажным фактором также является отсутствие занятий в свободное время – 31%. Этого фактора не было в обосновывающей гипотезе.

Конструктивная гипотеза также практически полностью подтвердилась в процессе экспертного опроса. С эффективностью мер профилактики, изложенными в ней, соглашались 45% экспертов. Однако были выявлены и другие меры профилактики, среди которых самой эффективной эксперты считают повышенное внимание со стороны педагогов и родителей к личным проблемам молодых людей, предпочтение которой отдали 25%.

Дальнейшие исследования проблемы наркотизации молодежи могут быть направлены на выявление степеней легальности наркомании, путей поступления различных видов наркотиков, структуры преступных организаций, занимающихся реализацией наркотиков и методов, которые ими используются для вовлечения молодых людей в наркоманию.

Практические рекомендации

При проведении подобных исследований в дальнейшем необходимо разделение не только экспертов на группы, но также и молодежи (например, по признакам образования, возраста, полноты семей, нахождения на учете в органах милиции и т.д.). Это позволит выявить факты и условия, влияющие на наркотизацию той или иной категории молодежи. Это позволит выявить более узкий круг эффективных профилактических мер, которые бы воздействовали не на молодежь в целом, а лишь на какую-то конкретную группу. Необходимо также увеличить количество экспертов, что позволит получить более достоверные сведения и провести более результативный опрос.

В дальнейших исследованиях данной проблемы необходимо создать механизмы анализа данных, который позволял бы оценить влияние не каждого фактора в отдельности, а их совокупности, т.е. взвесить какое сочетание тех или иных условий и факторов в большей степени влияет на первое употребление наркотиков. Причем рассматривать эти факторы необходимо не опосредованно друг от друга, а в их взаимодействии.

Что же касается данного исследования, то исходя из его результатов можно дать следующие **практические рекомендации:**

С целью повышения эффективности профилактики вовлечения молодежи в наркоманию необходимо:

1. Создать как можно больше секций и кружков спортивного, уличного и иного характера, в зависимости от круга интересов с целью дать возможность молодым людям проявить себя, с пользой провести свободное время.
2. Способствовать расширению поля деятельности недавно созданной Национальной службы посредничества, которая в какой-то степени способствовала бы уменьшению конфликтности в обществе и улучшению взаимоотношений в семьях.
3. Ввести в школьную программу ознакомительный спецкурс в процессе изучения, которого подростки получили бы информацию о наркоманах, наркотиках и их воздействии, как на здоровье, так и на психику лиц их употребляющих.
4. Обеспечить контроль со стороны правоохранительных органов за местами, в которых молодые люди наиболее часто употребляют наркотики (дискотеки, бары ночные клубы и т.д.).

Интересный вид профилактики проводится врачами наркологами г. Луганска, которые время от времени набирают группу моло-

дых людей (иногда студентов крупных ВУЗов) и организуют встречу с одним или несколькими наркоманами, которые имеют уже достаточно большой стаж употребления наркотиков. На этой встрече наркоманы рассказывают о своей жизни, как они стали наркоманами, какие последствия для них это повлекло. Скорее всего такие рассказы производят должное впечатление на молодежь.

Сейчас в Украине, как впрочем, и во всем мире, наблюдается целый спектр зависимостей, аналогичных наркотическим, – "трудоголизм", "шоппинг", "музыкальная" и "компьютерная" мания. Такие виды зависимостей в принципе имеют однотипную природу (уход от действительности). Кроме того, следует учитывать влияние факторов макросреды, резкие социальные изменения, "аномичность" переживаемого Украиной периода. В такие "переходные" времена возникает моральный релятивизм, неопределенность ожиданий людей относительно поведения окружающих, отсутствие общепринятых идеалов.

Исследование показало своего рода компенсаторный характер такого девиантного поведения, которое как бы восполняет нехватку общения, внимания со стороны близких, эмоционального тепла, разнообразных впечатлений, а также снимает стрессы, внутреннее напряжение, состояние дискомфорта по этому поводу. Молодым людям остро не хватает ярких впечатлений: серость, обыденность бытия, лишенная положительных эмоций и удовольствий, подталкивает некоторых из них к употреблению наркотических веществ. Немаловажным фактором также является влияние молодежной субкультуры, однако самое страшное в том, что, на мой взгляд, употребление наркотиков можно рассматривать как составную часть молодежной культуры. Эта часть "культуры" в основном нацелена на побег от реальных проблем, трудностей, неустойчивости в мир иллюзий. Причем, как правило, у молодежи нет недостатка свободного времени, однако коммерциализация досуговой сферы не позволяет многим молодым людям проводить свободное время интересно и с пользой для здоровья (физического и духовного).

В работах, изученных мною для проведения данного исследования, известные социологи фиксируют сегодня кризис социальной сферы в силу противоположного влияния основных субъектов социума (семьи, учебных заведений, групп сверстников, средств массовой информации) на молодых людей. На практике это было доказано результатами данного исследования. В нем не рассматривалось влияние средств массовой информации, однако, на мой взгляд, это тема

отдельного исследования. Что же касается семьи, то, спровоцировать наркотическую зависимость может как сверхопека со стороны родителей, лишение подростков самостоятельности, так и предоставление им любой свободы, бесконтрольность. Это подтверждается тем, что значительная часть экспертов считают, что повышенное внимание родителей к иным проблемам молодых людей приведет к снижению уровня наркотизации общества. Еще одним немаловажным субъектом влияния на поведение молодежи является общеобразовательные учреждения (школа, техникум, ПТУ). Они оказывают наиболее противоречивые воздействия на молодых людей. Показательно, что учителя стараются переложить ответственность за проведение профилактических мер на другие институты – семью, общественные организации, но, на мой взгляд, дезактивация в коллективе, в классе, проблемы с учебной – это факторы, которые также должны учитываться и профилактироваться, прежде всего в школах.

Местом первого употребления наркотиков большая часть экспертов определила компанию сверстников. Немаловажным также является давление с их стороны, а также дискотеки, бары, клубы и т.д., где молодые люди стремятся получить максимум удовольствия, в чем подспорьем нередко являются наркотики. Взрослым, конечно же, необходимо задуматься о том, как подготовить молодых людей к встрече с подобной ситуацией.

Как же остановить распространение наркомании в современной молодежной среде? Значительная часть экспертов отдают в этом доминирующую роль общественным организациям, разъяснительной работе, обеспечению возможности самовыразиться молодым людям в спортивных секциях и творческих кружках. Возможно, что это действительно один из путей решения проблемы. С другой стороны, задача профилактических полномочий, каким-то еще не существующим общественным организациям очень похожа на то, что отдельные группы экспертов пытаются снять с себя ответственность за неэффективность нынешних мер профилактики, отнесенных к их компетенции. Разнообразие же экспертных мнений по поводу наиболее эффективных мер профилактики наркотизации молодежи свидетельствует о том, что они не видят в настоящий момент по-настоящему действенных путей решения этой проблемы. Безусловно, при анализе мнений экспертов можно выделить ряд относительно эффективных мер профилактики наркомании, которые и приведены в практических рекомендациях. Однако, на мой взгляд, современному обществу предстоит еще большая работа, направленная на поиск таких мер.

2003 рік

СЕМЬЯ КАК ФАКТОР ВИКТИМНОСТИ

**В.П. Коваленко
И.Н. Павленко**

*(Луганская академия внутренних дел
имени 10-летия независимости Украины)*

Проблемой нашего исследования является противоречие между назначением семьи в воспитании ребенка (выработка высокой адаптивности, защитных механизмов поведения и таких качеств, которые позволили бы человеку противостоять либо сводить к минимуму результат криминогенного воздействия), с одной стороны, и настоящим положением, при котором семья воспитывает человека с высокой степенью виктимности. Ведь именно на первоначальном этапе социализации закладываются качества потенциальной жертвы преступления. Во всем мире на сегодняшний день к одной из самых разрабатываемых проблем относится проблема виктимологической профилактики преступлений, как к альтернативному методу борьбы с преступностью. Эффективность данного направления подтверждается на практике.

Поиск индивидуальных качеств личности, способствующих совершению в отношении нее преступления, выявление причин их возникновения и выработка практических рекомендаций по их устранению являются задачами виктимологии вообще и данного исследования, в частности.

О внимании к институту семьи со стороны государства и ее роли в современном обществе свидетельствует программа "Социальная поддержка семьи". На местном уровне, в частности, в Артемовском районе города Луганска действует специальная служба "Родинний дім", которая оказывает социально-педагогическую, психологическую, медицинскую и юридическую помощь тем, кто недавно связал себя узами брака. Но, по всей видимости, внимания этого недостаточно, так как нет надлежащей поддержки семьи государством в иных сферах ее жизнедеятельности. Все это приводит к противоречию, указанному в проблеме исследования. Его развитие повлечет за собой разрушение моральных устоев общества, увеличение количества потенциальных жертв, что облегчит совершение преступлений.

Проблема виктимологической профилактики находится в центре внимания как западных криминологов, так и отечественных (Христенко В.Е. Психология жертвы. - Харьков, 2001 г., Мальшев В. "Карьера Жертвы", - Донецк, 2002 г.)

Методологической базой для проведения исследования явилась теория подражания Г. Гарда, а также, в определенной степени, теория дифференцированной связи Э. Сатерленда и империализм Г. Беккера, а также положения психологии, раскрывающие механизм образования личностных качеств (черт характера) у человека.

Компетентными в проблеме семьи как фактора виктимности, на наш взгляд, являются участковые инспектора милиции г. Луганска, работники дежурных частей, следователи, так как они постоянно, в силу возложенных на них обязанностей, контактируют с жертвами, семьями, в которых воспитывались люди, ставшие жертвами преступлений, а также сотрудники общественных организаций "Женщины Донбасса", "Женщины и образование", Областного центра медико-психологической помощи и оказывающие всестороннюю помощь как самим жертвам преступлений, так и их семьям.

В исследовании были выдвинуты следующие гипотезы:

Описательная гипотеза.

- жертвами преступления чаще становятся люди, воспитывавшиеся в неблагополучных семьях, в тех, где дети были жертвами психологического или физического насилия (это, скорее всего, конфликтные семьи, неполные), где недостаточно эмоционального общения с ребенком, и, следовательно, семья непосредственно влияет на формирование качеств у человека как потенциальной жертвы.

Обосновывающая гипотеза:

- если есть зависимость между тем, что человек стал жертвой преступления и тем, что он воспитывался в неблагополучной семье, значит качества (личностные характеристики индивида как жертвы преступления) должны приобретаться им еще на первичном этапе социализации, в семье. Другими словами, определенные черты характера, по мнению экспертов присущие жертве, должны совпадать с теми, которые, по мнению экспертов, приобретаются в неблагополучной семье.

Анализ результатов исследования

Для верификации описательной гипотезы были подготовлены следующие вопросы:

1. "Считаете ли Вы, что отсутствие эмоционального общения в семье, психическое или физическое насилие, конфликты в семье формируют качества, предрасполагающие человека к девиантному поведению?"

Ответы	Все эксперты	Правоохранительные органы	Общественные организации
Да	12%	16%	8%
Скорее да, чем нет	56%	60%	52%
Скорее нет, чем да	26%	20%	32%
Нет	4%	4%	4%
Затрудняюсь ответить	2%	-	4%

Подавляющее большинство экспертов считают, что есть определенная зависимость между поведением человека и тем влиянием, которое оказывала на него в детстве семья ("да" + "скорее да"). Речь идет о неблагополучной семье, где оказывается негативное воздействие на личность и о девиантном (то есть отклоняющемся), поведении индивида. Поведение жертвы тоже является девиантным.

Интересно, что представители правоохранительных органов чаще выделили эту зависимость (76%). По-видимому, они в силу профессиональной деятельности сталкиваются с правонарушителями и преступниками, поэтому для них эта зависимость значимее. Представители же общественных организаций сталкиваются с жертвами, поэтому для них эта зависимость менее значима (64%). Такое распределение оценок говорит о том, что семья воспитывает неадаптированных людей.

2. "По Вашему мнению, становятся ли люди, воспитывавшиеся в неблагополучной семье, жертвами преступлений чаще, чем люди, воспитывавшиеся в нормальных семьях?"

Оценка	Все эксперты	Правоохранительные органы	Общественные организации
Да	22%	16%	4%
Скорее да, чем нет	30%	48%	36%
Скорее нет, чем да	26%	20%	16%
Нет	22%	16%	44%
Затрудняюсь ответить	-	-	-

Положительно на данный вопрос ответило 52% опрошенных. Наиболее сильно эту зависимость видят представители правоохранительных органов (64%). А представители общественных организаций, наоборот большинство голосов отдают за отсутствие этой зависимости (60%).

На наш взгляд, подобное распределение оценок связано, прежде всего, с нашим выбором общественных организаций. Возможно, что в связи с тем, что "Женщины Донбасса", "Женщины и образование", Областной центр медико-психологической помощи семье, имеют дело с обратившимися женщинами-жертвами, пострадавшими в основном от насилия, эта зависимость для них становится незначительной, так как речь идет, скорее всего, о домашнем насилии мужей над женами, что они относят к "традициям" нашего общества, а не к виктимному поведению.

А представители правоохранительных органов сталкиваются и с мужчинами-жертвами различных преступлений, и здесь возможно исследуемая проблема очевиднее.

3. "Какие качества присущи жертве преступления?"

Оценка	Все эксперты	Правоохранительные органы	Общественные организации
Неадаптивность	10%	4%	16%
Неадекватное понимание поступков окружающих	14%	16%	12%
Нарушение самооценки	16%	8%	24%
Зависимость	10%	8%	12%
Внушаемость	14%	12%	10%
Легкомыслие	8%	12%	4%
Конфликтность	8%	16%	-
Низкий образовательный, моральный уровень	8%	12%	4%
Алкогольная, наркотическая зависимость	10%	12%	8%
Другое	2%	-	4%

В целом, эксперты подтвердили, что в большей степени потерпевшим от преступления присущи дисгармоничные черты характера. Выделенные в качестве приоритетных качества личности необходимы для оценки, сопоставления с теми качествами, которые закладываются на первичном уровне социализации в неблагополучной семье.

На данном же этапе интересно то, что сотрудники правоохранительных органов совершенно определенно выделяют так называемые ярко проявляющиеся внешние качества. Например, конфликтность, неадекватное понимание окружающих, легкомыслие. А также, в силу выполняемых функций и своего статуса правоохранители называют такие качества как низкая правовая информированность граждан, безразличие в собственной безопасности. А представители общественных организаций приоритетными ставят внутренние психические нарушения (низкая самооценка, внушаемость, зависимость, дезадаптивность). Такое ранжирование, на наш взгляд, обусловлено качеством работы с жертвами преступлений.

4. "Как Вы считаете, какие качества личности формируются у людей, воспитывавшихся в неполных семьях или в семьях, где не было достаточного эмоционального общения с ребенком, оказывалось психическое или физическое насилие?"

Оценка	Все эксперты	Правоохранительные органы	Общественные организации
Тревожность	12%	4%	20%
Беспокойство	6%	4%	8%
Неуверенность в себе	18%	20%	16%
Ощущение враждебности, агрессивности окружающего мира	18%	24%	12%
Внушаемость	8%	4%	12%
Легкая возбудимость	10%	12%	8%
Плохая адаптация	4%	4%	4%
Боязнь утраты своего положения	12%	12%	12%
Алкогольная зависимость	8%	12%	4%
Низкий образовательный уровень	4%	4%	4%

Выделение экспертами дисгармоничных качеств, воспитываемых неблагополучной семьей, позволяет сопоставить их с качествами, присущими жертвам преступлений. Совпадение их указывает на то, что прививаемые неблагополучной семьей социальные роли обладают высокой виктимностью и при сложившейся криминогенной ситуации, безусловно, повысят виктимность индивида. Другими словами, возможность стать жертвой преступления при таковых качествах личности возрастает.

5. "Как Вы думаете, следует ли проводить усиленную психологическую и воспитательную работу в школе с детьми из неблагополучных семей?"

Оценка	Все эксперты	Правоохранительные органы	Общественные организации
Да	38%	16%	68%
Скорее да, чем нет	18%	24%	12%
Скорее нет, чем да	34%	8%	60%
Нет	10%	-	20%
Затрудняюсь ответить	-	-	-

В целом, большинство экспертов (56%) считают, что данная профилактика будет приносить положительные результаты. Предположение о том, что и в школе, и по месту жительства не оказывается достаточного внимания индивиду – верно. Но именно представители правоохранительных органов, которые также участвуют в этой работе, считают проводимые меры недостаточными, но приносящими положительный результат. Здесь возможна аналогия с воспитанием подростков, ставших на противозаконный путь. Следует обратиться к первому вопросу, где мы выяснили, что поведение жертвы девиантно – следовательно, логично предположить, что и эта мера будет благоприятно влиять на формирование личности.

Представители же общественных организаций сталкиваются с жертвами насилия, что считается, как уже указывалось, "традицией" нашего общества. Поэтому такая профилактика признается ими неэффективной.

6. "Является ли, на Ваш взгляд, создание и развитие бесплатных кружков и секций для проведения досуга эффективным средством воспитательного воздействия и предупреждения виктимности?"

Оценка	Все эксперты	Правоохранительные органы	Общественные организации
Да	18%	20%	16%
Скорее да, чем нет	50%	52%	48%
Скорее нет, чем да	22%	16%	28%
Нет	6%	12%	-
Затрудняюсь ответить	4%	-	8%

68% экспертов считают, что отвлечение детей в свободное время, эмоциональное общение в секциях, кружках принесет положительные результаты. Это воспитывает более гармоничные личности, позволяет проявить себя, самоутвердиться, обрести уверенность и, кроме того, даже приобрести различные полезные навыки (например, защищаться от насилия, если это спортивные секции).

7. "Как Вы считаете, будет ли иметь положительное воздействие введение обязательных психологических курсов для молодежи, беременных женщин, молодых родителей?"

Оценка	Все эксперты	Правоохранительные органы	Общественные организации
Да	36%	20%	52%
Скорее да, чем нет	20%	28%	12%
Скорее нет, чем да	34%	40%	28%
Нет	10%	12%	8%
Затрудняюсь ответить	-	-	-

Введение таких курсов уже проводится, в качестве примера мы приводили в начале исследования Артемовский район г. Луганска. По мнению общественных организаций, это имеет, безусловно, положительный результат. Но вот обязательность их посещения и явка указанных категорий граждан представляется правоохранителям весьма сомнительной, потому что гражданам это просто не нужно будет, но возможность положительного эффекта они не отрицают.

С целью привлечения дополнительного массива информации нами также был проведен контент-анализ периодических изданий г. Луганска, в ходе которого были исследованы годовые комплекты газет "Жизнь Луганска" (орган Луганского городского совета) и "XXI век" (оппозиционное издание) за 2002 год.

Достоверность изложенной в газетах информации достаточно высокая, так как это официальные издания, которые, в основном, освещают факты и события, новости, и по возможности воздерживаются от резких оценок данных явлений и дополнения их вымышленными подробностями. Резонанс публикаций различен, у сенсационных сообщений резонанс довольно высокий, у остальных статей - низкий. В целом уровень резонанса данных изданий отражается их большим тиражом, то есть большой популярностью именно этих газет.

Хотя нами и исследовались газеты, являющиеся противоположными по отношению к существующей власти, тем не менее, в освещении данной проблемы (семьи как фактора виктимности) резких различий нам выявить не удалось. Даже наоборот - частота встречаемости выбранных нами единиц анализа приблизительно одинаковая, поэтому не имеет смысла приводить отдельные характеристики для газет "Жизнь Луганска" и "XXI век".

Чаще всего (32 упоминания) в указанных газетах, когда говорится о жертве преступления и об условиях ее воспитания, домашней обстановке и даже об условиях самой криминогенной ситуации, упоминается злоупотребление алкоголем, реже - наркотическими средствами. Это и не удивительно, так как это одна из самых больших неразрешенных проблем нашего общества. Злоупотребление алкоголем, алкогольное опьянение в частности, притупляет у жертвы реакции, защитные механизмы, приводит ее в беспомощное состояние, что создает объективные условия совершения преступлений, чем часто и пользуются преступники. Или же наоборот, алкоголь вызывает чрезмерную активность, эмоциональную возбужденность, конфликтность, то есть субъективные факторы, которые принимают форму провокационного виктимного поведения. Именно это свойство алкоголя в большинстве случаев ставится причиной преступления, когда СМИ характеризуют жертву (в большинстве статей о жертве вообще почти ничего не говорится, или говорится очень мало, что позволяет сделать вывод об отсутствии у общественности интереса к потерпевшему от преступления и защите его нарушенных прав, и о повышенном интересе к преступнику и возмездью).

Также большой упор делается на бедность, нищету семьи, в которой воспитывался потерпевший, что опять же вынудило его к провокационному виктимному поведению (14 упоминаний), выработало безразличие.

Довольно часто упоминаются такие качества жертвы, как легкомыслие, беззаботность, надежда "на авось, вдруг пронесет" (16 упоминаний), безразличие к собственной безопасности. Особенно это характерно для жертв изнасилований, грабежей, разбоя.

Также одними из наиболее часто упоминаемых были конфликты в семьях и сопряженном с ними насилии (14 и 20 упоминаний). Все это подтверждает наши гипотезы – основную и описательную, что семья, в которой воспитывался человек, вырабатывает в нем определенные качества, склонности, стереотипы поведения, устойчивые реакции, способность противостоять или избежать преступления. Неблагополучные семьи (семьи алкоголиков, наркоманов, просто людей с очень низким достатком, конфликтные семьи, семьи, где часто применяется насилие) способствуют выработке именно тех качеств, которые позволяют человеку скорее стать жертвой, чем выйти из криминогенной ситуации невредимым или вообще в нее не попадать. Это такие качества как тревожность, беспокойство (12 упоминаний), неуверенность в себе, своей жизни (4 упоминания), дезадаптивность (4 упоминания), внушаемость (14 упоминаний), неадекватное понимание поступков окружающих (4 упоминания).

Что касается конструктивной гипотезы, то можно утверждать, что действительно, внимания к решению данной проблемы уделяется катастрофически мало. В тех немногих упоминаниях о путях ее решения (14 упоминаний) указывается на то, что существующих мер виктимной профилактики и воздействия на семью вообще слишком мало для того, чтобы они имели какое-то действие. Больше всего было упоминаний о необходимости организации досуга (6 упоминаний) (в первую очередь для молодежи) как основного способа ограждения людей от мест, где чаще всего возникают криминогенные ситуации. Меры воспитательного и психологического воздействия назывались четырежды, проведение различных тренингов, курсов – также четырежды. Если принимать во внимание, что это за весь 2002 год в подшивках двух газет, то есть в 96 номерах – это действительно очень мало. Упоминается также о создании и деятельности таких организаций как "Родинний дім" и "Сузір'я" для многодетных

семей, о малообеспеченности молодых семей и отсутствии поддержки государства.

С учетом вышеуказанного, можно утверждать, что конструктивная гипотеза нашего исследования подтвердилась. Действительно, конкретных мер, направленных на профилактику виктимности, практически нет, а они необходимы – как проводимые на общественных началах, так и государственные.

Практические рекомендации по результатам исследования

Проведенное нами криминологическое исследование показало, что на сегодняшний день серьезной базы виктимологической профилактики в г. Луганске нет. Сама проблема ставила в тупик представителей правоохранительных органов (в частности участковых инспекторов милиции, дежурных по РОВД), возникала масса вопросов о понятиях, касающихся виктимологии. В настоящее время действует Закон Украины "О предупреждении насилия в семье" и Инструкция МВД Украины, раскрывающая ряд мероприятий о недопущении виктимного поведения. Но как показало исследование лишь в одном опорном пункте г. Луганска имеются бланки о предупреждении виктимного поведения. Многие положения этого Закона не действуют, так как теоретические положения на практике не отработаны.

Хотя мы и поддерживаем меры, которые принимаются организацией "Женщины Донбасса" и другими, но считаем недостаточным объем этих мероприятий. Необходимо проводить тренинги и лекции не только среди студентов высших учебных заведений г. Луганска, но и среди учащихся средних учебных заведений как Луганска, так и Луганской области.

Как показало наше исследование, проведение усиленной воспитательной работы в школах с детьми из неблагополучных семей является одной из самых реально возможных и необходимых мер, направленных на профилактику виктимности. Абсолютное большинство кружков и секций сейчас платные, в том числе спортивные, где молодежь может приобрести навыки защитного поведения, то есть научиться противостоять преступлению. Поэтому дети из неблагополучных семей почти не имеют возможности их посещать.

Введение обязательных психологических курсов по воспитанию детей имеет также очень большое практическое значение, так как не многие родители знают, что в первые три года жизни ребенка он проходит первичную социализацию, формируются основы его бу-

душних личностних качеств. Это время является наиболее значимым для его последующей жизни, и только от родителей зависит, сумеют ли они вырастить полноценную личность, способную противостоять, избежать преступления. Наше исследование лишь обозначило проблему виктимности. Естественно, необходимо продолжать работать в этом направлении. Интересно было бы провести исследование с людьми, которые были жертвами преступления и воспитывались в неблагополучной семье. Это дало бы более наглядный материал исследователям. Кроме того, остается актуальным вопрос об экспертах. Так, после проведенного исследования, наиболее компетентной является, на наш взгляд экспертная группа, в которую входят следователи и представители общественных организаций. Особенно в отношении несовершеннолетних потерпевших. Как показывает современная ситуация в Луганской области, именно эта возрастная группа является одной из самых виктимных. Однако хотелось бы, чтобы работа проводилась с теми организациями, в которых есть специалисты, занимающиеся подобными жертвами, их ресоциализацией. Они могут представить в отношении виктимного поведения наиболее достоверную информацию, так как владеют понятийным аппаратом по данной проблеме и на практике занимаются жертвами преступлений. Интересно было бы изучить поведение потерпевших от корыстных преступлений, сопоставить с поведением жертв насильственных.

2004 рік

АНАЛІЗ НАСИЛЛЯ В СІМ'І ЯК ЧИННИКА ПРАВОПОРУШЕНЬ У ПОВУТІ

Ю.В. Орлов
В.М. Великий

(Херсонський юридичний інститут НУВС)

Конфлікти, як відомо, – явища доволі різноманітні, а тому одно-значно оцінювати їх значення дуже важко: в одних випадках вони можуть відігравати деструктивну роль, в інших – конструктивну. Одним із небезпечних проявів деструктивних конфліктів є насилля. При

цьому на рівні сім'ї конфлікти з проявами насилля є настільки буденним явищем, що багатьма не сприймаються як правопорушення. Проте тут існує ряд суттєвих специфічних особливостей. З одного боку, сім'я є малим соціальним утворенням, організмом, а з іншого – досить складним, багатограним соціальним інститутом, який впливає не стан всього суспільства і до якого застосування "сірих", пересічних стандартів є неприпустимим.

Об'єктом нашого дослідження є сімейні конфлікти.

Предмет дослідження – насилля як прояв сімейних конфліктів.

Метою дослідження є аналіз різних форм проявів насилля в сім'ї.

У своєму дослідженні ми виходили з припущення, що у конфліктних сім'ях можуть спостерігатися різні форми прояву насилля, які мають об'єктивну і суб'єктивну природу, а їх наслідки мають не лише актуальну, але й потенційну шкоду, що має враховуватись у правоохоронній діяльності.

У процесі роботи нами використовувалися методи дослідження: теоретичного рівня (аналіз правознавчої, соціологічної і психологічної літератури, встановлення взаємозв'язків і взаємозалежності) та емпіричного (анкетування, опитування, збір статистичних та аналітичних даних).

Українська держава, яка в ідеалі є представником та захисником прав і свобод кожного громадянина. Це стосується і сфери сімейних конфліктів. Нормативною базою, яка тим чи іншим чином стимулює здорову соціально-психологічну атмосферу в сім'ї, легітимізує останню та вводить її до правового поля, становлять ряд законів і підзаконних нормативних актів – таких, як Конституція України, Адміністративний та Кримінальний кодекси України, Закон України "Про запобігання насилля в сім'ї" та ін.

Як і в будь-якому соціальному утворенні, конфлікти в сім'ї є звичайним нормальним явищем. Багато з них (зазвичай найпростіших) насправді відіграють позитивну, конструктивну роль (наприклад, формування вмінь і навичок приходити до сімейного консенсусу, а через нього – і до гармонії у сімейних стосунках. Але ж тут йдеться, так би мовити, про "нормальні" конфлікти. Зовсім іншим сенсом наповнюються вищезгадані конфлікти, коли вони набувають форми насильства.

Про поширеність різних форм насилля свідчить опитування 52 респондентів віком від 15 до 22 років.

Таблиця 1

Частота насилля в сім'ї

Протягом останнього року зазнавали насилля	Частота (в %)			Залишили без відповіді (%)
	постійно	часто	інколи	
Фізичного	2	4	20	26
Психічного	8	14	32	18
Сексуального	-	-	8	24
Економічного	8	12	24	

Побутове розуміння сімейного насильства як такого, що є справою суто сімейною, є неправильним, адже майже всі форми прояву даного різновиду конфліктів потрапляють до правового поля. Однак як свідчить опитування серед тих, хто зазнав насилля, зверталися по допомогу лише 54% з них, зокрема до правоохоронних органів – 8%, органів місцевої влади – 6%, соціальних служб – 12%, сусідів і знайомих – 15%, родичів 6%, в інші місця – 18%.

Можна зробити висновок, що отримана нами інформація у Комсомольському ВМ ХМВС УМВС України в Херсонській області про те, що в районі зафіксовано і стоїть на обліку лише 101 неблагополучна сім'я, де мають місце прояви насилля, не відображає реального становища.

Про неповне уявлення та індиферентне ставлення суспільства до насилля свідчить і той факт, що серед 34 опитаних нами студентів V курсу вищого навчального закладу м. Херсона на питання "Які види насилля мають місце у сучасній українській сім'ї?" спромоглися назвати застосування фізичного впливу та фізичного покарання 72%, заборону на здійснення певних дій – 21%, сексуальне насилля – 21%. Проте далі опитані погоджуються з думкою, що нерідко мають місце й погрози, нецензурна лайка, цілеспрямований психічний тиск тощо.

З сучасних позицій прийнято диференціювати побутове насильство в сім'ї на кілька підвидів – фізичне, психологічне, сексуальне та економічне. Кожен з них характеризується рядом особливостей і має небажаний характер у життєдіяльності сім'ї саме як унікального соціального організму.

Найбільш яскраво виражений негативний вплив має фізичне насильство.

Розглянемо його склад на зразок юридичного правопорушення. Статистика стверджує, що суб'єктом даного виду насильства в сім'ї переважно є чоловік. Об'єктом же виступає жінка, дитина (а саме їх здоров'я, честь тощо). Об'єктивна сторона виражається у безпосередньому фізичному контакті, наслідки якого можуть бути дуже тяжкі і не обмежуються лише фізичними стражданнями, а й моральними (наприклад, жінці соромно виходити на роботу через те, що у неї під оком синець). Суб'єктивна сторона фізичного насилля в сім'ї не обмежується лише поняттям умислу (необережність у сімейних "злочинах" виключена). Важливим тут є мотив і мета, що спонукають чоловіка до асоціального вчинку. Зазвичай причинами агресії є внутрішній конфлікт чоловіка, який він не в змозі вирішити, розуміння своєї безпорадності, нездатності контролювати внутрішньопсихічні ситуації, невпевненість у собі. І виходом з цього становища особа бачить дії, спрямовані на встановлення контролю над "жертвою", тим самим ставлячи собі за мету показ іншим своєї хибної сили, якої навіть не вистачає на вирішення особистісних конфліктів. Каталізатором у подібних випадках часто стає вживання алкоголю, інших психотропних речовин, що притуплює відчуття відповідальності (це є найбільш жакливим у сімейному житті подружжя, коли особа не відчуває відповідальності за стан сімейних справ взагалі), та віктимна поведінка самої жертви насилля.

Конфлікти, які виникають, розвиваються та вирішуються суб'єктами у стані сп'яніння, мають виключно негативний характер, суть якого в найкращому випадку зводиться до філософського поняття руху по колу, тобто без реального прогресу, але з реальними витратами. Більш того, сам стан сп'яніння як такий виключає можливість особи повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними. У зв'язку з цим сутність конфлікту уявляється особі у викривленому форматі (причому це стосується не тільки кількісних характеристик категорій конфлікту, а й якісних). А тому сім'ї, в яких батько або мати є алкоголіком, є нестійкими, а наслідки конфліктів за їх участю є більш тяжкими. Для порівняння варто нагадати, що навіть у кримінальному кодексі України зазначено, що стан сп'яніння виступає однією з обставин, що обтяжує кримінальне покарання, оскільки вважається, що особа свідомо доводить себе до такого стану.

Не менш тяжким за фізичне насильство є психологічне, що проявляється у формі ігнорування почуттів, пристрасті жінки; у приниженні її ціннісних установок, грубому переконанні її в тому, що ці

цінності є хибними; в образі на ґрунті расової, національної приналежності; у вживанні непристойних виразів на адресу жінки, дітей та престарілих членів родини; у зигуцанті над домашніми тваринами на їх очах тощо.

Найбільше від психологічного (а рівно і від фізичного) насилля страждає дитина. Саме їй завдається колосальна за своїми масштабами психічна травма. Специфіка психіки дитини полягає в її рухомості. Малолітня (і деякою мірою неповнолітня) особа відрізняється від дорослих тим, що вона переживає процес соціалізації, на який найбільший вплив має саме сім'я, в якій виховується і яка спрямовує хід розвитку всіх процесів в організмі дитини (зокрема і психічних). Відбувається формування особистості. У вищезгаданих умовах формування соціально бажаної особистості є надскладним. Деформованість напрямку розвитку психіки призводить до неповноцінності дитини, дезадекватності її поведінки (так звана девіантна поведінка), до появи відчуття психологічного дискомфорту. Засвоєння стереотипів поведінки, нагромадження в дитині конфліктизованої енергії, набуття в сімейному побуті, в майбутньому стає асоціативним подразником її сприйняття нормальних життєвих ситуацій. Такі особи є потенційними правопорушниками та душевно хворими особами.

Окрім цього, для дитини в процесі соціалізації (особливо на ранніх етапах) поведінка батьків виступає як зразкова і відкладається у підсвідомості, що згодом також знаходить свій негативний вияв у власному сімейному житті – відносинах з дружиною, безпідставній вимогливості до своєї дитини. Проте, незважаючи на вищевикладене, існують винятки, коли у дитини проявляється зворотна реакція на поведінку батьків і небажання "копіювати" їх у майбутньому, руйнування стереотипу зразкової батьківської поведінки. У цьому сенсі проявляються деякі позитивні моменти побутових конфліктів (наприклад, гарантування неповторності недопустимої поведінки особи в майбутньому).

Досить небезпечним є й сексуальне побутове насильство, що полягає у домаганнях сексуального характеру, примушування жінки (або інших членів родини) до статевих зносин, що суперечать її бажанням, примушування її до групового сексу. І тут виникає дискусійне питання про поняття зґвалтування дружини. Все ґрунтується в те, що більшість наших жінок (на відміну від жінок розвинутих країн – наприклад, Великобританії чи ФРН), які потерпають від такого насильства (як і від фізичного), не вважають це взагалі за насильство.

Зберігаються міфологічні стереотипи (і не лише у чоловіків) про те, що шлюб є кроком до встановлення права власності над дружиною. У зв'язку з цим вчинення насильства вважається природним діянням чоловіка, що не суперечить нормам моралі. Але ж це далеко не так. Конфлікти у формі насильства завжди є небажаним аморальним соціальним явищем, та ще й у сім'ї, яка у всі часи вважалась оберегом благополуччя та добробуту. А тому уявлення жінок про "нормальність" вищезгаданих явищ є хибним.

Особливо небезпечним є сексуальне насильство над дітьми, наслідки якого можуть бути найрізноманітнішими – від зміни сексуальної орієнтації до суїциду.

Небажаним є явище й економічного насильства. В даному випадку можна констатувати факт "нахлібницьких" відносин, практикування паразитичного способу існування. Це здебільшого стосується чоловіків, адже на відміну від чоловіка роль жінки-домогосподарки аж ніяк не можна назвати паразитичною. Економічне насильство чоловіка над жінкою може проявлятися у відмові першого працювати, робити свій грошовий внесок до бюджету сім'ї. Слід зауважити, що дана обставина також негативно впливає на формування психіки дитини в сім'ї, викривлюючи її погляди на бачення ролі батька як годувальника, що в майбутньому створює загрозу потенційного копіювання батька.

Соціологічні дослідження насильства над дітьми в сім'ї свідчать, що у 90% випадків дітям відомо про жорстоке ставлення до їх матерів, що у свою чергу є одною з найсуттєвіших причин втечі підлітків з сімей. Крім того діти, які були виховані в сім'ях, де відбувалося насильство:

- а) у 6 разів частіше намагаються вчинити самогубство;
- б) на 60% більше схильні до вживання алкоголю та наркотиків;
- в) на 40% більше схильні до вчинення зґвалтувань;
- г) у 11 разів більше схильні у зрілому віці бити своїх партнерок та жорстоко ставитися до власних дітей;
- д) діти, які були свідками насильства в родині, виявляють ті ж симптоми, що й діти, які зазнали фізичного насильства.

У наш час насильство в сім'ї стало настільки буденним явищем, що на нього ніхто не звертає уваги. Наприклад, 89% респондентів серед дітей зізналися, що вони вперше зустрілися з жорстокістю у власній сім'ї з боку батька (36%), матері (34%), дідуся (6%), бабусі та

старшого брата (по 5%), старшої сестри (8%) – тобто тих осіб, які повинні їх підтримувати і захищати.

В цілому фахівці різних країн поділяють думку, що пережите насильство в дитинстві деструктивно впливає на фізичне та психологічне становлення особистості. Цей злочин має тенденцію повторюватися у подальшому: хлопчики самі стають агресорами і переносять насильство, яке вони пережили в дитинстві, на своїх дітей та дружин і немовби замикають безкінечне коло; що ж до дівчаток, то вони частіше в подальшому стають жертвами насилля через психологічну пригніченість і неспроможність йому протистояти.

Ступінь важкості наслідків насильства залежить від тривалості та виду насильства, що пережила дитина. За даними, отриманими в результаті анкетування та проведення тренінгів серед школярів і студентів старших курсів, ми дійшли висновку, що сексуальне насильство над дітьми є найбільш небезпечним (так вважають 80% опитаних респондентів), оскільки воно включає в себе елементи як психічного, так і фізичного насилля.

Досить нестійкою до ураження побутовими конфліктами є багатодітна сім'я. Вразливість тут проявляється у незадовільному матеріальному становищі сім'ї. Доречі, варто зауважити, що з 2000 року у законодавстві України про соціальне забезпечення поняття багатодітної сім'ї взагалі відсутнє. Незадовільне матеріальне забезпечення (безробіття, низька заробітна плата, соціальні допомоги) призводить до того, що на практиці існують випадки примушування дітей до жебракування, крадіжок та ін., що є одним із проявів психологічного та фізичного насильства.

Окрему специфічну проблему складають конфліктні побутові ситуації в сім'ї працівника міліції. Нестандартності обстановки тут додає (на відміну від "звичайних" сімей) своєрідний стереотип соціального статусу чоловіка як працівника міліції, який, що саме цікаве, зберігається і у подружніх стосунках. Не варто вже й казати про ті негаразди, що "приносить" чоловік додому з роботи і переносить їх на дружину, дитину, про "виробничий алкоголізм" міліціонера і його наслідки. Переловнений внутрішніми переживаннями, що є наслідками пережитого конфлікту, міліціонер мимоволі ставить свої особистісні інтереси вище за інтереси громадян, а в деяких випадках і закону, що є неприпустимим і суперечить Присязі працівника ОВС, принципу толерантності. У цьому інертному русі комунікативна функція міліціонера набуває ознак некоректності, грубості, непрофесій-

ності, що має як прямий (професійний), так і зворотній (на сім'ю) вплив. Причому ініціатором сімейних конфліктів в даному випадку найчастіше є жінка.

Не можна не зазначити і ту обставину, яка ставить конфлікти у сім'ї працівника міліції на одну ступінь суспільної небезпечності вище за всі вищезазначені. Даною обставиною (в багатьох випадках) є наявність у міліціонера табельної вогнепальної зброї, яка в руках некомпетентної особи (в ролі такої може виступати дитина, дружина, які заволоділи зброєю через доволі часті порушення працівниками міліції вимог нормативних актів (Наказу МВС № 970 від 2002 р. та ін.) є джерелом підвищеної небезпеки. Проте, слід зазначити, що сам факт несанкціонованого заволодіння вогнепальною зброєю є за своєю суттю проявом наслідку і аж ніяк не причиною акту насилля.

Як видно із вищесказаного, конфлікти в сім'ї досить часто злоходять своє втілення у крайніх проявах, чому сприяє багато факторів. Однак насилля як крайня форма прояву конфлікту у сім'ї завжди несло в собі концентрований погик негативу, порушуючи психічний баланс всього соціального організму, (сім'ї) його здоровий і державнокорисний спосіб життя. Таким чином, необхідність запобігання, профілактики насилля в сім'ї є очевидною, як очевидним є і те, що необхідно шукати якісно нові підходи до вирішення наболілої проблеми. Чинне законодавство України пропонує досить стандартні прийоми боротьби з вищевказаним явищем. У цьому контексті великий функціональний тягар лягає "на плечі" кримінальної міліції у справах неповнолітніх. Спеціальну правову основу її діяльності становить Постанова Кабінету міністрів України від 8 липня 1995 р. № 502 "Про створення кримінальної міліції у справах неповнолітніх" та затверджене цією ж Постановою Положення про кримінальну міліцію у справах неповнолітніх. В аспекті нашої проблеми ця діяльність знаходить своє відображення у тому, що кримінальна міліція у справах неповнолітніх виявляє ненадійні (в аспекті стійкості до насилля) сім'ї і проводить в них профілактичну роботу, намагається забезпечити нормальний хід процесу соціалізації дитини. Як свідчить статистика, часто результатом такої роботи є позбавлення батьків батьківських прав, притягнення їх до кримінальної відповідальності за примушування неповнолітніх дітей до жебракування, за втягнення дітей у злочинну діяльність, за статеве насилля над дітьми. Важливу роль відіграють оперативні підрозділи кримінальної міліції у справах неповнолітніх у попередженні насильства.

Окрім вищевказаного спеціалізованого органу важливу роль відіграють і інші правоохоронні органи. Так, великий об'єм роботи з даної проблеми виконують дільничні інспектори міліції, слідчі міліції, слідчі прокуратури. Під свій контроль дану проблему беруть органи опіки та піклування при органах місцевого самоврядування, соціальні служби. Обласні, міські, районні, сільські, селищні Ради приймають та розглядають по суті скарги, зауваження, пропозиції щодо недієздатних, обмежено дієздатних та неповно дієздатних громадян (в тому числі і дітей), тим самим забезпечуючи припинення та профілактику насильства проти дітей у сім'ях.

Висновки та практичні рекомендації

Таким чином, як засвідчило наше дослідження, далеко не всі громадяни усвідомлюють сутність проявів та небезпеки насильства. З правової точки зору, не всі члени конфліктних сімей однаковою мірою є захищеними від насильства, так, якщо діти є частіше суб'єктами захисту від насильства, то цього не можна сказати про жінок. Наявна проблема правової забезпеченості безпеки життєдіяльності кожного члена родини. Виходячи з цього, представляється за доцільне запропонувати наступні шляхи підвищення боротьби з насильством у сім'ї:

- піднесення ролі громадськості, трудових колективів, їх неформальних структур та лідерів у виявленні фактів побутового насильства. Роблячи поправку на конституційний принцип невтручання в особисте життя особи, слід акцентувати увагу на морально-психологічній стороні уявлень громади, завдяки сформованості яких з'являється об'єктивна можливість виявлення та надання допомоги особі, над якою чиниться насильство;

- нормативне закріплення вимоги повідомлення психологами, лікарями, педагогами, працівниками ЖЕКів та ін про всі випадки (чи при підозрі) побутового насильства у відповідні органи. Підставами для цього може бути наявність синців, подряпин, різного роду тілесних ушкоджень, вихід особи на лікарняний через "сумнівні причини", психологічні травми і т.п.;

- проведення силами адміністративної міліції та громадських формувань системи агітаційних та роз'яснювальних заходів серед населення. В цьому, з тактичної точки зору велику роль по вирішенню вказаної проблеми відводиться саме дільничним міліціонерам;

- співпраця правоохоронних органів з соціальними службами та службами "Телефону довіри" на предмет виявлення конфліктних сімей з проявами насильства;

- запровадження системи обліку та профілактичної роботи з особами, схильними до насильства;

- соціально-психологічна допомога особам, які стали жертвами насильства.

Таким чином, як видно із всього вищевикладеного, проблема насильства в сім'ї існує і поставлена вона досить гостро, а тому стандартні методи її вирішення є недостатньо ефективними. Якісно новим напрямком роботи з даної проблеми є переміщення дещо заформалізованого акценту з діяльності правоохоронних органів на роботу із громадським оточенням суб'єктів насильства (трудовим колективом, сусідами, родичами тощо). Втілення в життя запропонованих тактико-методологічних оновлень повинно забезпечити зниження сплеску насильства у сім'ї, що спостерігається в останній час у всіх регіонах нашої держави.

СТАВЛЕННЯ МОЛОДІ ДО РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ПРОДУКЦІЇ, ЩО ПРОПАГУЄ КУЛЬТ НАСИЛЬСТВА ТА ЖОРСТОКОСТІ (за результатами соціологічного дослідження)

Ю.О. Лєгеза

(Запорізький юридичний інститут МВС України)

І.Р. Шинкаренко

(Юридична академія МВС)

Наприкінці 80-х років ХХ століття в Україні почалися процеси соціальної трансформації, спрямовані на зміну політичних та економічних підвалів. Однак суспільна трансформація означає водночас кризу традиційних соціальних інститутів, зростання соціально-політичної нестабільності, адже колишні ідеали, цінності, норми, що регулювали поведінку людей, втрачають значення, дискредитуються, а нові ще тільки зароджуються, тому не мають достатньої сили для регуляції соціальних процесів. Така кризова ситуація є характерною для сучасного українського суспільства.

Таким чином, виникає давно відоме соціальній науці явище аномії (безнормність) як певного стану соціальної організації, прита-

манного будь-якому перехідному суспільству, яке характеризується руйнацією ціннісно-нормативної системи – загального підґрунтя соціальної єдності. За умов аномії цілком руйнується звичний механізм адаптації – пристосування поведінки людини до соціальних норм. Всі ці обставини обумовили актуальність проведення мікросоціологічного дослідження серед молоді для визначення їх соціальних пререференцій.

Метою дослідження є вивчення думок молоді (осіб до 28 років) щодо їх ставлення до пропаганди культу насильства та жорстокості. Відповідно до поставленої мети завданнями дослідження стали: 1) вивчення ставлення молоді до продукції, що містять елементи агресії; 2) визначення віку першого ознайомлення молоді з фактами насильницької поведінки; 3) визначення інформаційних потреб молоді. Об'єктом нашого дослідження стала молодь як споживач інформації. Предметом дослідження стало вивчення інформаційних потреб молоді і ракурсі її зацікавленості у спостереженні продукції з елементами насильства. Генеральною гіпотезою дослідження є зв'язок між віком, коли особа вперше побачила прояви насильницької поведінки та віком вчинення власних агресивних вчинків. Гіпотезою-наслідком дослідження доведення наявності зв'язку між схвальним відношенням до творів, що пропагують культ насильства та жорстокості, і можливістю обстоювати власні інтереси шляхом застосування насильства. У ході соціологічного дослідження було опитано 220 респондентів. Емпіричне соціологічне дослідження проводилось серед населення віком до 28 років. Саме думки представників цієї вікової групи є важливими у питаннях розуміння всієї антиморальності та антигуманізму, що містять твори, які пропагують агресію. Результати дослідження оброблялися за допомогою методів соціологічного аналізу.

Ще наприкінці 20-х років минулого сторіччя, після жахів першої Світової війни перед людством постала проблема походження агресії, і тоді її як множини різноманітних дій, – які порушують так чи інакше фізичну або психічну цілісність іншої людини, завдають матеріальної шкоди, перешкоджають здійсненню її бажань, – вважали нормальним проявом людської поведінки, спадковим інстинктом. Так формується так звана біологічна теорія походження агресії. Думки респондентів серед залорської молоді щодо прихильності людей від народження діяти за агресивними формами поведінки розподілилися таким чином: 38,75% опитаних осіб погодилися з тим, що людина

від народження є істота агресивна; 38,75% - відповіли "ні"; 22,5% - або вагалися відповісти, або не відповіли зовсім. Таким чином, ми бачимо, що і досі ця теорія має достатню кількість прихильників.

Однак заслуговує на увагу так звана теорія соціального навчання, яка детально розроблена А.Бандурою (США). Він, проводячи численні дослідження, довів, що агресію необхідно розглядати як специфічну форму людської поведінки особистості, яка набувається та підтримується тим же способом, що й інші форми соціальної активності. Спробуємо окреслити механізм формування агресивної поведінки, що починається за сприятливих умов ще з дитячого віку людини. Дитина, дивлячись телепередачі та кінофільми, отримує велику порцію екранної агресії: починається процес отождолення себе з героями та запам'ятовування, які саме дії цих героїв сприяють вирішенню тих чи інших проблем. Стимуляція безпосереднього прояву агресії відбувається завдяки агресивності у міжособистісних відносинах. Погані стосунки з однолітками або незадовільні оцінки у школі кригіткують дитину – вона більше часу проводить, дивлячись телевізор, що обмежує її інтелектуальний потенціал, і поступово агресивні дії теле- та кіногероїв стають для дитини єдиною можливим способом поведінки. При тому, як доводять численні дослідження, прояви агресії не обов'язково виникають безпосередньо після ознайомлення з продукцією, що пропагує культ насильства та жорстокості: кореляція злочинної поведінки особи може охоплювати достатньо тривалий період часу, навіть до 15-20 років.

Враховуючи наведений вище механізм формування агресора, шкідливою постає інформація, про те, що більшість респондентів (57,5%) вперше побачили сцени насильства та жорстокості у віці до 10 років, саме тоді, коли психіка людини найбільш уразлива для негативного впливу. При чому, якщо вперше респондент спостерігав сцени насильства та жорстокості у віці до 5-ти років, то лише для 18,18% осіб такі сцени були частиною телепередачі чи кінофільму, тоді як у віці від 5 до 10 років цей показник суттєво змінюється і становить 40 %, а у віці від 10 до 15 років – це вже 60%. До того ж вперше агресія приходить у життя дитини у віці від 5 до 10 років (116 особи з 220 опитаних – 53%), тоді як до 5-ти років – 30 осіб (14%), а після 15 років – 11 осіб (5%). Отже, до 5-ти років дитина спостерігає насильницькі прояви поведінки, вчинені своїми близькими чи знайомими, тоді як у більш дорослому віці цей негативний вплив здійснюється засобами масової інформації чи відеопрокату.

Дитина, переконавшись у дієвості агресивних, насильницьких чи жорстоких дій завдяки перегляду телепередач чи інших носіїв подібної продукції, або спостерігаючи насильство у сім'ї, засвоївши агресію як норму поведінки, допускає можливість діяти агресивно за певних обставин, а саме: заради добробуту своїх близьких (26,25%), заради політичної кар'єри (12,5%), заради покращення матеріального положення (36,25%), для демонстрації своєї сили (19%).

Доречним є наведення переліку факторів, які, на думку респондентів м. Запоріжжя, мають вирішальне значення на формування бажання діяти агресивно:

Фактори	Кількість респондентів (%)
Генетична схильність до такої поведінки	25
Матеріальні або іншого роду заохочення за насильницьку поведінку (наприклад, отримання грошей внаслідок грабжу)	37,5
Наявність численних прикладів злочинної некараної поведінки, яка викликає у людини впевненість у тому, що подібний акт його поведінки також залишиться некараним (приклади сімейних відносин; символічне моделювання, що забезпечується засобами масової інформації; субкультура)	27,5
Все вище перераховане	7,5

Таким чином, у цілому можна стверджувати, що 65% респондентів у механізмі формування агресора віддали перевагу факторам соціального характеру, визнаючи при цьому наявність біологічної (генетичної) схильності діяти жорстоко.

Цікавою є дані, що, не зважаючи на факт погодження більшості респондентів (63,75%) з твердженням, що пропаганда творів, які містять культ насильства та жорстокості, негативно впливає на психіку людини, тільки у 31,25% така продукція викликає почуття огиди проти 56,25% респондентів, які можуть без обурення дивитися такого типу продукцію. Водночас на питання про те, чи мають негативний вплив твори зі сценами насильства та жорстокості на людську психіку, 66,75% респондентів серед запорізької молоді відповіли позитивно, при цьому визначилась тенденція згоди щодо висунутої авторами

тези про те, що посліпна пропаганда агресії сприяє вчиненню насильницького акту (27,5%) та скоєння такого акту стимулюється при певних обставинах (50%).

При конкретизації питання щодо негативного впливу пропаганди культу насильства та жорстокості, яка здійснюється у дитячому чи підлітковому періоді життя людини, 37,5% респондентів погодилися з тим, що як моральний, психологічний, так і фізіологічний розвиток людини страждає від такого впливу, а 37,5% побачили згубний вплив тільки у питаннях морального та психологічного розвитку.

Таким чином, очевидним є те, що вперше усвідомлено для людини насильство та жорстокість приходить у життя людини переважно у віці від 5 до 10 років, при чому для більшості як частина телепередачі або кінофільму. В цьому аспекті слід сказати про наявність такого явища суспільного життя, як інформзлочинність, механізм дії якої достатньо простий: журналісти роблять штучну вибірку кримінальних повідомлень, керуючись певними стереотипами. Так, наприклад, насильницькі злочини, про які повідомляють ЗМІ, вчинюються, як правило, невідомими потерпілим людьми. І тому менше людей турбує насильницькі злочини у сім'ї або у найближчому оточенні, хоч саме вони вчинюються більше, про такі злочини не завжди повідомляють у міліцію; людей мало турбує і те, як не стати жертвою дорожньо-транспортної пригоди або майнових злочинів (крадіжок, шахрайств тощо), хоча кількість таких злочинів чимала.

Також наявним є факт інфантильного ставлення більшості опитаних до пропаганди культу насильства та жорстокості, сприймаючи її як нормальне явище розвитку нашого суспільства, що підтверджується у нейтральному ставленні до телепередач чи відеопродукції, яка містить агресію, незважаючи на розуміння її негативного впливу на людські відносини.

Цікавим є ставлення осіб до проявів фізичного та психологічного (морального) насильства, що вчинюється однією людиною по відношенню до інших. Так, на питання: "Чи можете Ви побити людину?" більшість респондентів (67,5%) відповіла, що так, але як крайній захід; 12,5% зауважили, що побиття інших є для них нормою життя; лише 18,75% не припускають таку можливість. Щодо стосується питання завдання моральних страждань, то знову ж таки більшість опитаних (53,75%) припускають таку можливість, але тільки як відповідь на подібне ставлення; 30% просто можуть завдати моральні страждання

іншій людині без достатніх підстав; лише 16,25% респондентів не можуть завдати таких страждань при будь-яких обставинах.

Отже, слід зазначити, що в цілому більшість опитаних вважає за нормальне діяти агресивно заради досягнення життєвих цілей, що не виключає завдання фізичної чи моральної шкоди іншій людині. В цілому це свідчить про деформацію ціннісних орієнтацій і трансформацію насильства та жорстокості або у норму поведінки, або у можливість при певних обставинах форму людської діяльності. В зв'язку з цим є очевидним доцільність вирішення проблеми якісної зміни продукції ЗМІ, а також і дій окремих осіб стосовно пропаганди культу насильства та жорстокості. Агресія як форма поведінки людини є результатом власного безпосереднього досвіду особи чи опосередкованого досвіду (поведінка оточуючих, дії телегероїв тощо), в наслідок чого досягнення матеріальних благ як життєвих цінностей наного часу є можливим шляхом скоєння антигуманних дій, що несуть характер насильства та жорстокості. До того ж раннє знайомство з продукцією, що культивує агресію, негативно впливає на обрання людиною форми поведінки і у зрілому віці. З метою запобігання розвитку такої тенденції необхідно особливу увагу приділити захисту дитини від такої продукції, що, зокрема, може втілюватися шляхом посилення юридичної відповідальності за розповсюдження агресії серед неповнолітніх. Таким чином, виправдання агресії і всебічне її розповсюдження є неприпустим і суперечить визнанням загальнолюдським цінностям гуманізму та моральності, які мають набувати всезагально-го характеру у людських стосунках.

ЗМІСТ

КРИМІНОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ.....3

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ "ВІКТИМОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗЛОЧИННОСТІ" (Луганськ, 27-28 жовтня 2005 року)

Поклад В.И., Кури Х. Виктимологические исследования в криминологии.....	6
Валуйська М.Ю. Деякі проблеми формування особистості злочинців-убивць	13
Ступак А.С. Виктимная латентность: ненаписанные заявления студенток	16
Кікіничук О.В., Великий В.М. Виктимологія насильства в сім'ї та його попередження.....	20
Корягина А.Н. Влияние взаимоотношений жертвы и преступника на возникновение, развитие и завершение криминальной ситуации	22
Литвинов В.Я. Жертвы хулиганства в городе Свердловске Луганской области.....	25
Приколотина Ю.Л. Опыт виктимизации как источник формирования насильственных установок личности.....	28
Коломієць В.В. Портрет жертви вуличного пограбування	34
Шкут В.М. Основні напрямки віктимологічної профілактики злочинів у бюджетній сфері.....	40
Одинцова Т.В., Одинцова Е.В. Похищение мобильных телефонов: виктимные факторы (на примере Луганска и Луганской области).....	45
Педиско Т.А. Наркоман: преступник или жертва преступления?.....	50
Бабич Л.В. Мощенничество путем гаданий: виктимный аспект.....	54

Бартохов О.В. Віктимологічні аспекти самовільного захоплення землі.....	57
Карчевський М.В. Незастосування заходів щодо захисту інформації як фактор вчинення злочинів у сфері комп'ютерної інформації.....	63
Зеленська І.С. Віктимологічна характеристика потерпілого від злочинів у сфері інтелектуальної власності.....	69
Пашков А.Г. Віктимологічна політика.....	74
Надтока Е.С. Віктимологічні аспекти предупреждения преступлений против здоровья.....	79
Пчелія В.Б., Великий В.М. Жертви звалтування: віктимологічний аспект та його попередження.....	84
Нікітенко І.О., Великий В.М. Захист молоді від негативних впливів пеокультів.....	86
Лактіонова Т.В. Віктимологічна профілактика насильства у сфері сімейних відносин.....	91
Якимов О.Ю., Якімова С.С. Віктимологічні аспекти корупції.....	96
Нестерович В.Ф. Лобювання у виборчому процесі України.....	103
Берестова В.Е. Забезпечення прав неповнолітніх потерпілих.....	104

РОБОТИ ЛАУРЕАТІВ КОНКУРСІВ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МИНУЛИХ РОКІВ

Савицкий О.В. Факторы и условия первого употребления наркотиков среди молодежи.....	107
Коваленко В.П., Павленко И.Н. Семья как фактор виктимности ...	124
Орлов Ю.В., Великий В.М. Анализ насилия в семье как фактора правонарушений у подростков.....	134
Шинкаренко І.Р., Легеза Ю.О. Ставлення молоді до розповсюдження продукції, що пропагує культ насильства та жорстокості (за результатами соціологічного дослідження).....	143

Сборник содержит доклады и научные статьи по материалам проведенных криминологических исследований, представленных на конференции "Виктимологические аспекты преступности" (27-28 октября 2005 года). Отдельно репрезентованы исследования молодых ученых, которые стали лауреатами конкурсов на лучшее криминологическое исследование в 2002-2004 годах.

Редакционная коллегия приглашает всех, кто занимается научными эмпирическими исследованиями в области криминологии (в первую очередь – молодых ученых) к сотрудничеству. Авторский коллектив настоящего сборника стремится сделать его выпуск регулярным и периодическим. Надеемся, что Ваши оригинальные идеи, исследования, выводы помогут сделать сборник нестандартным и новаторским

Требования к оформлению текстов:

Объем до 12 страниц печатного текста; поля – 2 см; шрифт Times New Roman, размер 14; междустрочный интервал 1,5.

Название – прописными буквами по середине строки; ниже через 2 интервала справа – фамилия, должность автора, его научная степень, ученое звание; далее через 2 интервала текст. В структуре текста должны быть отражены проблема исследования, цель и задачи исследования, объект и предмет исследования, гипотезы исследования, методы сбора данных, основные результаты исследования, общие выводы и практические рекомендации, литература.

Тексты необходимо представить в формате *.doc или *.rtf.

Ваши материалы, предложения (о структуре сборника, формате публикаций, языках издания и т.п.) и замечания просим направлять по адресу:

91493, Украина, г. Луганск, п. Юбилейный, ул. К. Маркса, 4, Луганский государственный университет внутренних дел, кафедра криминологии и социологии.

телефон: +38 (0642) 96-97-92

факс: +38 (0642) 55-32-00 с пометкой "Для кафедры криминологии и социологии"

e-mail: vpoklad@mail.ru

Віктимологічні аспекти злочинності

Кримінологічні дослідження

Випуск 1

Відповідальний за випуск *В.І. Поклад*
За редакцією авторів
Комп'ютерний набір *В.П. Грицак*
Технічний редактор *С.С. Свістунова*
Комп'ютерна верстка *О.В. Васильєва*

Підписано до друку 20.11.2006. Формат 60x84 1/16.
Папір офсетний. Друк ризографічний. Гарнітура Book Antiqua.
Ум. друк. арк. 9,5. Тираж 300 прим. Зам. № 78

Редакційно-видавничий відділ ЛДУВС
Друкарня РВВ ЛДУВС
91493, Луганськ, сел. Ювілейне, вул. К. Маркса, 4